

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**JOHN LOCKE VE DAVID HUME'DA
NEDENSELLİK VE MUCİZE İLKELERİ**

Hülya KARABURÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Tamer YILDIRIM

MART - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JOHN LOCKE VE DAVID HUME'DA
NEDENSELLİK VE MUCİZE İLKELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hülya KARABURÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Din Felsefesi

“Bu tez 01/03/2024 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Ahmet Erhan ŞEKERCİ	Başarılı
Doç. Dr. Tamer YILDIRIM	Başarılı
Doç. Dr. Metin AYDIN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Hülya KARABURÇ

01/03/2024

ÖN SÖZ

Bu tezin hazırlanmasında katkılarından dolayı danışman hocam sayın Doç. Dr. Tamer YILDIRIM'a, kitaplarıyla desteklerini hiç eksik etmeyen hocalarım sayın Prof. Kemal BATAK ve sayın Prof. Muammer İSKENDEROĞLU'na ve yaşam enerjim olan aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Hülya KARABURÇ

01/03/2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: JOHN LOCKE VE DAVID HUME'A KADAR NEDENSELLİK VE MUCİZE ANLAYIŞI	2
1.1. Giriş	2
2. BÖLÜM: JOHN LOCKE'DA İDEALAR, NEDENSELLİK VE MUCİZE	8
2.1. John Locke' da Bilginin Kaynağı	8
2.2. John Locke'da Nedensellik	10
2.3. John Locke'da Mucize	26
3. BÖLÜM: DAVID HUME'DA NEDENSELLİK VE MUCİZE	34
3.1. David Hume'da Bilginin Kaynağı	34
3.2. David Hume'da Nedensellik	36
3.3. David Hume'da Mucize.....	52
3.4. John Locke ve David Hume Karşılaştırması	56
SONUÇ	59
KAYNAKÇA	67
ÖZ GEÇMİŞ	69

ÖZET

Başlık: John LOCKE ve David HUME’da Nedensellik ve Mucize İlkeleri

Yazar: Hülya KARABURÇ

Danışman: Doç. Dr. Tamer YILDIRIM

Kabul Tarihi: 01/03/2024

Sayfa Sayısı: iii (ön kısım) + 69 (ana kısım)

Nedensellik ve mucize kavramları tarih boyunca hem din adamları ve teologlar hem de filozoflar tarafından tartışma konusu olmuştur. Nedensellik düşünürler tarafından iki olay arasında zorunlu bir bağıntı olup olmadığı çerçevesinde ele alınmıştır. Mucize kavramı da nedensellik bağıntılı olması sebebiyle filozofların fikirlerini belirttiği konular arasına girmektedir.

17. Yüzyıl Aydınlanma filozoflarından John Locke (1632-1704) özellikle bilgi, siyaset, eğitim ve tarih gibi konularda ön plana çıkmıştır. Bu sebepten onun nedensellik anlayışı, mucize kavramı ve Tanrı anlayışı geri planda kalmıştır. Buna rağmen nedensellik anlayışında da kendisinden sonra gelen filozofların düşüncelerine rehber olmayı başarmıştır. Locke, nedensellik anlayışını, “nesnenin kendisinde bulunan başka bir özellik” olarak ele almaktadır.

İngiliz görgücülüğünün Locke'dan sonra en önemli isimlerinden biri olan David Hume (1711-1776), onun düşüncesinden etkilenmiş ve bu düşünceleri ele alarak geliştirmiştir. O, nedenselliğin a priori bir bilgi olmadığı konusunda ona katılmaktadır.

Mucizeleri Locke, tabiat kanunlarına aykırı olarak meydana gelen şeyler şeklinde düşünmektedir. Ona göre Tanrı, seçmiş olduğu elçilere vahiy göndermiştir. Bu vahiy kanıtlamak için de bir başkasının yapamayacağı şeyler ile yani mucizeler ile onu desteklemiştir. Hume ise, mucizenin var olduğunu iddia edenlerin tek delilinin tanıklık olduğunu belirtir. Tanıklık ilkesinin ne kadar güvenilir olup olmadığını tartışmıştır.

Anahtar Kelimeler: John Locke, David Hume, Nedensellik, Mucize

ABSTRACT

Title of Thesis: The Principles of Causality and Miracle in John LOCKE and David HUME

Author of Thesis: Hülya KARABURÇ

Supervisor: Assoc. Prof. Tamer YILDIRIM

Accepted Date: 01/03/2024

Number of Pages: iii (pre text) + 69
(main body)

The concepts of causality and miracle have been the subject of discussion by both theologians and philosophers throughout history. Causality has been discussed by philosophers within the framework of whether there is a necessary connection between two events. Since the concept of miracle is also related to causality, it is among the subjects that philosophers have expressed their opinions.

John Locke (1632-1704), one of the 17th century Enlightenment philosophers, came to the forefront especially on issues such as knowledge, politics, education and history. For this reason, his understanding of causality, the concept of miracle and his understanding of God have remained in the background. Nevertheless, in his understanding of causality, he managed to guide the thoughts of philosophers who came after him. Locke treats causality as "another property inherent in the object itself".

David Hume (1711-1776), one of the most important figures of English empiricism after Locke, was influenced by his ideas and developed them. He agrees with him that causality is not a priori knowledge.

When it comes to miracles, Locke thinks of them as things that occur contrary to the laws of nature. According to him, God sent revelation to his chosen messengers. In order to prove this revelation, he supported it with things that no one else could do, that is, miracles. Hume states that the only evidence of those who claim that miracles exist is testimony. He discussed how reliable the principle of testimony is.

Keywords: John Locke, David Hume, Causality, Miracle

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Aydınlanma Döneminin başlamasında büyük bir öneme sahip olan John Locke'un düşüncesinin ana ilkelerinden olan nedensellik ve mucize kavramları ülkemizde onun düşüncelerinden bahseden eserlerde yeterince ele alınmamıştır. Genellikle David Hume'un nedensellik ve mucizeyi nasıl değerlendirdiği tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada Locke ve Hume'un nedensellik ve mucize anlayışları karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız Locke ve Hume'un nedensellik ve mucize ile ilgili düşüncelerini karşılaştırmalı olarak ele almaktır. Çalışmada Hume'un Locke'un nedensellikle ilgili düşüncelerinden ne derece etkilendiğini, hangi görüşlerine katıldığı, hangilerini eleştirdiği ve hangilerini geliştirdiği üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Önemi

Locke'un nedensellik ve mucize ile ilgili görüşleri özellikle ülkemizde fazla değerlendirilmediği tarafımızca tespit edilmiştir. Bu konuda yapılacak diğer çalışmalar için bir adım olması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmayı yaparken öncelikle felsefe tarihinde nedensellik ve mucize ilkeleri nasıl değerlendirildiğini ele almaya çalışacağız. Nedensellik ve mucizenin anlamlarına değineceğiz. Bu ilkelerin dönemlere göre gösterdiği farklılıkları belirteceğiz. Sonrasında Locke ve Hume'un bu kavramları nasıl değerlendirdikleri, görüş birliğine vardıkları ve ayrıldıkları noktaları karşılaştırmalı olarak sunmaya çalışacağız. Dönem açısından John Locke'un fikirleri öncelikle yer almaktadır. Ardından Locke'un bir takipçisi olarak David Hume'un görüşlerine yer verilmiştir. Çalışma her iki filozofun nedensellik ve mucize hakkındaki düşüncelerinin benzer ve ayrıldıkları noktalar ele alınarak sona erdirilmiştir.

1. BÖLÜM: JOHN LOCKE VE DAVID HUME'A KADAR NEDENSELLİK VE MUCİZE ANLAYIŞI

1.1. Giriş

Nedenselliğin birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazılarına değinmek gerekirse: “Nedenle-etki arasındaki bağıntı. Nedensellik yasası: Her olayın bir nedeni olduğunu dile getiren yasa. Nedensellik ilkesi: Nedenle etki arasındaki bağlantının zorunluluğunu dile getiren ilke.¹ Ahmet Cevizci ise nedensellik için, “zaman dizisi içinde, biri olmadan diğerinin de ortaya çıkamayacağı iki olay, fenomen ya da süreç arasındaki ilişki”² demektedir. “Neden olarak tanımlanan olay fenomen, süreç ya da olgudan sonucunun zorunlulukla çıkması durumu; aynı koşullar altında, neden adı verilen birincisi ortaya çıktığında, sonuç adı verilen ikincisinin de kaçınılmaz olarak birincisini izlediği iki olay, olgu, süreç ya da fenomen arasındaki ikişiki olarak nedensellik, bir olay, süreç, bir fenomen ortaya çıktığı zaman, onun varoluşunu açıklayan başka bir olay, fenomen ya da sürecin bulunması durumunu, nedenin sonucundan zamansal olarak önce olması halini, nedenle sonucu arasında en azından düzenli bir ardışıklık, birliktelik olması durumunu tanımlar. Bu çerçeve içinde, nedensellik, sırasıyla 1) olaylar arasındaki nedensel bağa karşılık gelen bir kategoriyi, 2) genel nedensellik yasası olarak bir ilkeyi ve nihayet 3) nedensellik ilkesinin evrensel geçerliliğini savunan bir öğretiyi ifade eder”³. Cevizci, nedenselliği ‘empirik nedensellik ve metafizik nedensellik’ olarak iki kısımda incelemiştir. “Hiçbir şeyin nedensiz olmadığını, her olayın, her sürecin ve her oluşumun bir nedeni bulunduğunu, her şeyin kendisini üreten koşullar tarafından belirlendiğini ortaya koyan empirik ya da deneysel nedensellik zorunlulukla belirlenir ve bu zorunluluğun, fenomenler dünyasındaki adı determinizmdir. Empirik nedensellikte, neden, kendisi olmadan sonucun, yani başka bir fenomenin hiçbir zaman ortaya çıkmayacağı fenomendir. Metafizik nedensellikte ise Tanrı dünyanın nedenidir ya da irade eylemlerinin nedenidir”⁴ örneklerinde olduğu gibi, neden bir olay ya da fenomen değil, aktif bir töz ya da güçtür”⁵. Neden ve sonucun birbirinden ayrı olarak

¹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1997), 132.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010), 1145.

³ Cevizci, *a.g.e.*, 1146.

⁴ Cevizci, *a.g.e.*, 1146.

⁵ Cevizci, *a.g.e.*, 1146.

değerlendirilebilmesinin sadece zamana başvurmakla mümkün olacaktır. Neden, zaman bakımından sonuçtan önce gelmektedir.

Felsefe tarihine baktığımızda nedenselliğin ilke olarak da kullanıldığını görmekteyiz. Bu ilke üç ayrı başlık altında incelenir. Bu ilkelerden ilki olan epistemik determinizm ilkesi, fiziksel nedenlerin, bilinen bir zamandaki fiziki nedenlerin bilinen bir andaki fiziki halinin bilgisinden daha sonra olan bir andaki halinin bilgisinin türetileceği demektir. Kozal determinizm ilkesi ise evrensel süreç yasaları postüle edilerek fiziksel nesnelere belli bir zamandaki halinin sonraki bir zamandaki halini belirlediğini ileri süren ilkedir. Sonuncu ise Ontik determinizm ilkesidir. Bu ilke de fiziki nesnelere, şimdi var olmalarını temel alarak, gelecekte de var olacaklarını kabullenmek demektir.⁶ Tarihin ilk zamanlarından günümüze kadar insanlar, varoluşu ve evrende gerçekleşen olayların arkasındaki sebebi merak etmiş ve doğada gerçekleşen bu olayların nedenlerinin ontolojik boyutunu tartışmışlardır. İlk çağdan itibaren filozoflar doğada meydana gelen bu olayların ontolojik olduğunu düşünmüşler ve görüşlerini bu doğrultuda yoğunlaştırmışlardır. Bu görüş çerçevesinde doğa filozofları açıklamalarını genelde determinizm düşüncesi ile maddeci bakış açısı üzerinden yapmışlardır.

Determinist bakış açısı güden bazı Antik Yunan filozoflarına göre evrenin atomcu anlayışla meydana geldiğini düşünmüşlerdir. Bu anlayışa göre olan her olay daha önceki bir olayın mecburen bir sonucu olmaktadır. Meydana gelen olaylar, sonradan olan olayların nedeni olmaktadır. Dolayısıyla da şeylerin kendisi seçimle veya tercihi olarak meydana gelmemiştir. Meydana gelen şeyler doğanın kendi kanunlarına uygundur.⁷

20.yüzyıl filozoflarından W. Heisenberg, nedensellik kavramının neden-sonuç kuralına uygulanmasının tarihi açıdan oldukça yeni olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre Antik felsefede neden kavramı, günümüzdeki anlamından daha farklı olarak anlaşılmaktaydı. Geçmişte bu anlam daha genel iken bugün sınırlandırılmıştır. Heisenberg'in işaret ettiğine göre nedensellik, Antik Yunan doğa filozoflarının arke anlayışında ortaya çıkmış, Aristoteleste ise,–formel neden, maddi neden, gâi neden ve

---

⁶ Yalçın Koç, *Doğanın Kuantum Mekaniksel Betimlenmesi ve Ölçme Sorunu*, (İstanbul: Doktora Tezi, 1976), 131.

⁷ İsmail Şimşek, *Düşünce Tarihinde Tanrı'nın Özgürlüğü Sorunu*, (Ankara: Elis Yayınları, 2017), 17.

hareket ettiren neden- olarak görülmüştür.⁸ Aristoteles yöntem olarak tümevarımı benimsemiştir. Ona göre de şeylerin oluşması başka şeylere bağlıdır. Burada algılanan tabî düzenlilik mantıki düzenliliğe çevirmiştir. Kendisinden sonra gelen filozoflar onun nedensellik ile ilgili düşüncelerinden etkilenmişlerdir.

Nedensellik, klasik İslam felsefesinde 'Zorunlu Varlık' kavramı ile ele alınmıştır. Müslüman düşünürler ana ilke olarak "her hadise bir sebebin sonucudur" önermesini almışlardır. İslamın ilk filozofu olan Kindî ile başlayarak Fârâbi, İbn Sînâ ve İbn Rüşd de illiyet adı altında nedenselliği sistemlerinin vazgeçilmezi olarak görmüşlerdir. Bu filozofları böyle bir düşünceye iten ana sebep, âlemde gördükleri nizam, inâyet ve gaye düşüncesidir.⁹

İlk çağlardan itibaren bilim ve felsefenin amacı bilgelik, doğal düzeni anlamak ve doğayla uyum içerisinde yaşamaktır. Bu sebepten yapılan araştırmalar doğadaki uyumla ilgiliydi. Aydınlanma Dönemine gelindiğinde doğa ile uyum içerisinde yaşama fikri değişim geçirerek bireyin ön plana çıktığı görülmektedir. Aydınlanma Dönemi filozoflarına göre kişiler akıllarını özgürce kullanmalıydılar. Özellikle rasyonalist filozoflar, insan yaşamında mutluluğa götüren tek yol olarak akli kabul etmiştir. Tanrı'nın karşısında insan kendine güvenen bir şahsiyet olarak ortaya çıkmıştır. Aydınlanma düşüncesine göre bu çağda akıl ve eleştiri, insan evriminde önemli bir kopma noktası olarak kabul edilmiştir. Bu dönem kendisinden önce gelen dönemleri düşündüğümüzde çok büyük bir değişim ve dönüşüm anlamına gelmektedir. Bunun anlamı varlığa, ontolojik olarak bakmaktan vazgeçip, epistemolojik olarak değerlendirmeye geçiştir.¹⁰

Görüldüğü kadarıyla nedenselliği kabul eden filozoflar açısından evren de bir determinizm söz konusudur. Nedensellik bu şekilde ele alınırken filozoflar ve dinler açısından mucize kavramına da bakmak gerekmektedir. Beşeri veya ilahi dinlerin birçoğunda doğaüstü olarak nitelenebilecek olaylar bulunmaktadır. Hindistan'da Siddhartha Guatama'nın tecrübe etmiş olduğu aydınlanma, Tevrat'ta Hz. Musa'nın

---

⁸ Werner Heisenberg, *Çağdaş Fizikte Doğa*, Çev. Vedat Günyol, Orhan Duru, (İstanbul: V Yayınları, 1987), 24.

⁹ İlhan Kutluer, "*İllyet*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), XXII: s. 120-121. Gazali'nin nedensellik anlayışı neden ve sonuç arasındaki bir ilişki bulunmakla birlikte bu ilişkinin zorunlu değildir. Gazali'yi bu düşünceye sevk eden nokta mucizeye yer açma düşüncesidir.

¹⁰ İlyas Söğütü, *İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset*, DergiPark, 2008, Sayı: 51-52, 197-214.

gerçekleştirmiş olduğu olaylar, İncil’de ise Hz. İsa’nın doğumu ile başlayan ve hayatının birçok sahasında gerçekleşen olaylar bunlardan sadece bir kaçıdır.

Ahmet Cevizci’ye göre mucize “doğa yasasına aykırı düşen, doğaüstü bir gücün eyleminin sonucu olan, doğal kavramlarla açıklanamayan ve insanın kavrayışını aşan olay ya da oluşumdur”.¹¹ Bu anlamda ele alınacak olursa, Tanrı’nın doğa olaylarının akışına müdahale etmesi manasına gelmektedir.

Müslüman filozoflarından bazılarının mucize konusundaki düşüncelerine bakılırsa: İbn Sina; nübüvvet bahsinde, Allah’ın seçtiği kullarında üç özelliğin olması gerektiğini belirtir. Bunlar: I. Akli güce ait özellikler olup bunlar tikel bilgilerdir. II. yetkin bir mizaca sahip olan kişideki hayal oluşturucu güçtür. III. Tabiata müdahale edebilmesidir.¹² Gazzali bu konuda neden ve etki arasındaki ilişkinin zorunlu olmadığını belirtir. Neden ve etki arasında zorunlu bir ilişki olduğu takdirde mucizenin imkânı söz konusu olmadığı için Gazzali’nin bu zorunluluğu reddettiğini görmekteyiz.¹³

Aydınlanma Dönemine geldiğimizde bu dönem, bilim ve felsefede gerçekleşen değişimlerin yanında din, siyaset, bireyin ele alınması gibi önemli değişikliklerin oluşmasına da neden olmuştur. Bu dönemi belirleyen başlıca dört unsur bulunmaktadır. Bunlar: akıl, özgürlük, ilerleme ve eleştiridir. Bilimsel açıdan bu dönemin getirdiği yenilikler gözlem ve deneye ağırlık verilmesi bu sayede de bilim alanında birçok yeniliğin ortaya çıkmasıdır.

Aydınlanma Döneminde öne çıkan konular arasında nedensellik ve mucize kavramları da önemli bir yer işgal etmiştir. Biz de tezimizde Aydınlanma dönemi filozoflarından John Locke (1632-1704) ve David Hume’un (1711-1776) nedensellik ve mucize konusundaki görüşlerini karşılaştırmalı olarak ele aldık.

Aydınlanma filozoflarından biri olan Locke İngiliz ampirizminin ve liberal siyasetin büyük teorisyenlerinden birisidir. Onun, tecrübeye dayalı bilginin oluşumunu ayrıntılı bir şekilde incelediği *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* adlı bir yapıtı bulunmaktadır. Bu eseriyle birçok filozofa ilham kaynağı olmuş ve felsefe tarihinde mümtaz bir yer edinmiştir. Locke eğitimden siyasete, inançtan ahlaka farklı alanlarda birçok teori ortaya koymuş onun bu teorileri pratik hayatta da etkili olmuştur. Bu

---

¹¹ Ahmet Cevizci, *Büyük Felsefe Tarihi*, Say Yayınları: İstanbul, 1354.

¹² Recep Alpyağılı, *Din Felsefesine Dair Okumalar II*, İz Yayıncılık, İstanbul, 461-462-463.

¹³ Osman Karaağaç, *Nedensellik Bağlamında Gazzali ve David Hume*, *Ortaçağ Araştırma Dergisi* V/I, Haziran 2022.

teorilerden biri olan nedensellik ile ilgili düşünceleri de kendinden sonra gelen filozofların düşüncelerine temel oluşturmuştur.

Bu filozoflardan biri olan Hume, Batı felsefe tarihinde önemli ve etkili bir akım olan amprizmin Aydınlanma Dönemindeki zirve isimdir. İngiliz Ampirizminin önemli ve yarattığı etkiler göz önüne alındığında en öne çıkan filozofudur. Bu açıdan 17. ve 18. yüzyılda insan doğası üzerine bir açıklama meydana getirmenin imkânı ve bu bağlamda nedensellik tartışmaları Locke ile başlayıp Hume ile belki de ulaşabileceği en üst noktaya gelmiştir denilebilir.

Hume felsefi görüşlerini Locke'un kendi görüşlerini getirdiği yerden devam etmiş görünmektedir. İki filozof da bütün bilgilerin duyu deneylerine bağlı olduğunu ifade eder ve her ikisi de duyu deneylerini rasyonel bir temellendirmeye dayandırmanın mümkün olmadığını belirtir. Epistemolojik olarak Locke, nesnede değişmeyi sağlayan etkinin özelliğinin nesnede bil-kuvve olarak bulunduğunu ifade eder. Nesnede bil-kuvve olarak bulunan bu özellik, neden ve sonuç ilişkisi bağlamında bil-fiile dönüşmektedir.¹⁴

Hume, determinizm ve nedensellikteki gibi, bilgilerin genel olarak rasyonel öncüller yerine, psikolojik kavramlarla açıklanabilecek zihni süreç ve işlemlerin sonucu olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla Hume için rasyonel olarak temellendirilmiş bir bilgi kavramı geçerli değildir. Buna bağlı olarak Hume, üç çeşit aklın kullanımının olduğunu söyler. Ona göre bu kullanımlar birbirine karıştırılmaktadır:

1. Saf ve katıksız akıl,
2. Nedensellik ilkesine göre hareket eden akıl,
3. Kendisine bir anlam, bir değer atfeden akıl.¹⁵

Nedensellik bağlantılı olarak mucize kavramına dair Locke'un görüşüne değinecek olursak; Locke, mucizenin varlığını veya yokluğunu tartışmamaktadır. Mucizenin varlığını kabul ederek, Hıristiyanlığın devamını sağlama konusunda rolü olup olmadığını tartışmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Hıristiyanlığın otorite olarak baskın bir güç olduktan sonra mucize gibi bir güce ihtiyacının olup olmadığını ele alır.

Hume ise, mucize konusunda mucizenin varlığına inanma hakkında güvenilir bir delilimizin olup olmadığını tartışmaktadır. O, mucizenin varlığını eleştirirken

---

¹⁴ Locke'un düşüncesinde nedensellik, nesnelere bulunan fakat etki meydana gelmeden ortaya çıkmayan güçtür. Buna bağlı olarak etki meydana gelmesi de bu özellik kendisinden olmasını ve etki sonucunda ortaya çıkmasını bil-fiil ve bil-kuvve olarak değerlendirmeyi tercih ettim.

¹⁵ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 68.

epistemolojik ve tanıklık ilkesi açısından olmak üzere iki yöntem kullanmaktadır. Bunları da delil olarak yeterli görmemektedir.

Her iki filozof da bilginin elde edilmesi, nedensellik gibi birçok konuda birbirlerine yakın düşünceye sahip olsalar bile mucize kısmına gelindiğinde farklı görüşler sunmaktadırlar. Çalışmamızda bu farklı görüşleri ve benzer görüşleri ele alacağız. Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde “John Locke'da Nedenselliğin Arkasındaki Epistemoloji” başlığı altında Locke'un epistemolojisi ve nedensellik görüşünü inceledik. Ve bu ilk bölüm; epistemeoloji, nedensellik ve mucize alt başlıklarından oluşmaktadır.

İkinci bölümde, amprizmin zirve noktasında yer alan ve düşünceleri ile kendinden sonra gelen filozoflar üzerinde önemli bir etkiye sahip olan “David Hume'da Nedenselliğin Arkasındaki Epistemoloji” başlığında nedensellik eleştirisini epistemik açıdan nasıl değerlendirdiğini belirlemeye çalıştık. Bunu yaparken de Locke'da olduğu gibi ilk olarak Hume'un epistemolojisini ikinci olarak da nedenselliğini ve son olarak da mucize kavramlarını nasıl ele aldığını değerlendirdik.

Türkiye'de nedensellik ve mucize konularında bir çok çalışma bulunmaktadır. Konumuz olan David Hume'un mucize ve nedensellik konuları da çokca çalışılmıştır. Özellikle Gazzali ve David Hume karşılaştırılması yaygındır. John Locke'un ise nedenselliği konusunda çalışma çok rağbet görmemekle birlikte Prof. Dr. İsmail Çetin ve Prof. Dr. Ahmet Erhan Şekerci'nin çalışmaları bulunmaktadır. John Locke'un mucize hakkındaki düşüncelerine gelindiğinde bu konunun neredeyse hiç çalışılmadığını gözlemledik. Bu alanda daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu konuda tezimizin yeni çalışmalar için bir ilk adım niteliğinde olmasını temenni ederiz.

Sonuç bölümünde ise, her iki filozofun nedensellik ve mucize kavramlarına bakışları sergilenerek benzer düşünceleri ve ayrıldıkları noktalar ele alınmıştır.

2. BÖLÜM: JOHN LOCKE'DA İDEALAR, NEDENSELLİK VE MUCİZE

2.1. John Locke' da Bilginin Kaynağı

“Bilginin kaynağı nedir?” “Şeylerin bilgisini nasıl elde ederiz?” gibi sorular ilk insandan günümüze kadar araştırma konusu olmuştur. İlk çağlardan itibaren araştırmalar bilginin iki mihenk taşı olduğunu göstermektedir. Bunlardan ilki gözlem ve deney, diğeri ise zihindir. Bazı filozoflar bilgiyi elde etmede gözlem ve deneyi ön plana çıkarırken bazıları da zihin üzerinde durmuştur. Böylece bilginin kaynağı konusunda iki zıt görüş oluşmuş, ampirizm ve rasyonalizm akımları meydana gelmiştir.

Rasyonalizmin öncülerine örnek vermek gerekirse Sokrates öğrencisi Platon görtirebiliriz. Sokrates'in eser yazmama konusundaki tavrından dolayı öğrencilerinden öğrendiğimiz kadarıyla onun düşüncesine göre insan, dünyaya gelmeden önce başka bir dünyada yaşamıştır ve o dünyadaki bilgilerini de beraberinde getirmiştir. Öğrencisi Platon'a göre ise insanın gerçek bilgiye ulaşması ancak ruhun bedenden ayrılmasıyla mümkündür.¹⁶

Ampirizmi ise en açık şekilde ilk çağ filozoflarından Demokritos'da görmekteyiz. Demokritos'a göre, dış âlem nasıl atomlardan meydana geldiyse şuur da atomlardan oluşmuştur. Dünyayı var eden atomlar, şuuraltında da izler bırakmıştır. Bu da bilgiyi meydana getirmiştir. Aydınlanma Dönemine gelindiğinde ise ampirizmi en olgun hale getiren isim John Locke'dır.¹⁷

Locke'un felsefesinin temeli, Descartes'ın doğuştan düşünceler fikrini eleştirmesine dayanır. Locke'un 'İnsanın Anlama Yetisi Üzerine' (1690) adlı eserinde ulaşmak istediği ve kanıtlamaya çalıştığı şey, insan dünyaya gelirken varlığa dair her hangi bir şey bilmediğidir. Locke, tecrübeyi bilginin tek kaynağı olarak ele almaktadır. Eserinde bilginin sınırlarını ve hangi bilginin kesin olduğunu işlemektedir. Çalışmasında kesin bilgiye ve bilginin sınırlarına ulaşmanın yolu olarak ideaların çıkış noktası üzerinde durulması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Locke'da ideaların ve dolayısıyla bilginin oluşumu şu şekilde olmaktadır. Ona göre izlenimler tecrübelerle oluşur. İzlenimlerin oluşması ile de idealar meydana gelir.

---

¹⁶ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 43.

¹⁷ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 37.

Filozof, ideyi bilgi felsefesinin en önemli kavramı olarak görmektedir. Locke'a göre ide, "zihnin dolaysızca algıladığı her şey" veya "düşündüğümüz sırada zihni meşgul eden şeyler"¹⁸ dir. Tanımdan anlaşıldığı kadarıyla zihindeki ideler bir araya gelerek bilgiyi oluşturmaktadır. Locke, idelerin duyumdan veya düşünümünden geldiğini belirtir. Filozofa göre zihin hiçbir özneliliğe sahip değildir, hiçbir idesi bulunmamaktadır adeta beyaz bir kâğıt (tabula rasa) gibidir. Bu boş olan kâğıt da ancak tecrübe ile dolacaktır¹⁹. Zihin duyu yoluyla elde edilen ideler üzerinde düşünmeye başladığında bilginin kaynağını meydana getirir. Locke buna *düşünüm ideleri* adını vermektedir. Düşünüm ideleri, yeni ideleri oluşturur. Düşünüm idelerine zihnin dışında bulunan nesnelere, duyular üzerinde bıraktığı izlenimler de denilebilir.²⁰

İdelerin nasıl elde edildiğini açıkladıktan sonra Locke, bunları basit ideler ve birleşik (karmaşık) ideler olarak iki kısımda inceler. Basit ideler, "zihindeki tek formlu bir görünüş veya kavramdan ibarettir ve başka idelere ayrılmazlar". "İdeler nesnelere kendilerinde bulunmaktadır ve duyuları etkileyen nitelikleri çok uyumlu bir düzen göstermektedir. Normalde ayırt edemediğimiz nesnelere zihinde ürettiği ideler, duyular aracılığıyla basit ve birbirinden ayrık şekillerdedir. İnsanların bu basit idelerin varoluşlarında yahut tabiatlarında herhangi bir etkisi yoktur."²¹ Kısacası, zihin bahsedilen idelerin var olmalarını sağlayamadığı gibi onları yok edemez. Bu sebepten insan daha önce tatmadığı bir tadı veya koklamadığı bir kokuyu algılayamaz ya da doğuştan kör olan biri renkleri bilemez.

Bilginin kaynağı olan basit ideler, zihne dış ve iç duyum (düşünüm) aracılığı ile gelir. Basit ideler anlama yetisinde birikirler. Ardından bu yetide yenileme, karşı karşıya getirme hatta sonsuz varyasyonla bir araya getirme işlemi başlar. Anlama yetisi bu şekilde bileşik ideler üretebilecek potansiyele sahip olur. Dış duyum ile gelen bu ideler iç duyumun yani zihnin düşünmesi sonucunda harekete geçer. İdeler bileşik idelere dönüşür. Bu sayede bilgi elde edilmiş olur. Locke'a göre zihin, dış duyumda yalın ideleri edinirken pasif durumdadır. Zihin basit idelerden bileşik ideleri meydana getirmeye başladığı anda aktif konuma geçmektedir. Basit idelerde kaynak, duyulardır. Bileşik idelerde ise kaynak, basit ideler aracılığıyla zihnin çeşitli işlemler geçirmesinden

---

¹⁸ John Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, çev. Meral Delikara Topçu, Ötüken Yayınları, İstanbul, II, 133

¹⁹ Locke, *a.g.e.*, II, 133,134.

²⁰ Locke, *a.g.e.*, II, 135.

²¹ Locke, *a.g.e.*, I, 109.

oluşmaktadır.²² Burada Locke'un ontolojik bilgiden ziyade epistemolojik bilgiye önem verdiğini ve görüşlerini bu doğrultuda sunduğunu görmekteyiz.

Locke, bileşik ideleri üç kısımda inceler. “Birincisi modüsler (kipler), ikincisi tözler ve sonuncusu da bağıntılardır. Modüsler (kipler); varlığı kendinden olmayan sadece tözlere bağlı olarak var oldukları düşünülen nitelikleri veya tözlerin durumlarını ifade eden idelerdir. Bağıntılar, zihnin birden fazla ideyi bir araya getirerek, birleştirmek veya karşılaştırmak suretiyle, ideler arasında hangi tür ilişkilerin bulunduğunu anlamaya çalıştığı ve karşılaştırma faaliyetiyle elde edilen şeyin sonucunu oluşturmaktadır”.²³

Locke, duyularla edinilen idelere durgunluk, devinim, uzay, uzam ve şeklini örnek olarak verir. Duyum ve düşünüm vasıtasıyla edinilen basit idelere acı ile haz, varoluş ve bileşik, güç ve ardışıklık demektedir. Düşünüm ve iç duyumla elde edilen ideleri; algı ve düşünme, anlama, isteme ve irade etme şeklinde örneklendirir.²⁴ Zihne iç ve dış duyum yollarının tümüyle aktaran farklı yalın ideler de bulunmaktadır. Locke, bu ideleri; zevk veya haz bunların karşıtları olarak sıkıntı veya acı, güç, birlik ve varoluş şeklinde sıralamaktadır.²⁵

Filozof, doğuştan idelerin var olduğunu kanıtlamaya çalışan düşünürlerin, bu düşüncelerini evrensel kabul ettikleri önermelerden hareketle yapmaya çalıştıklarını ifade eder. “Bir şey ne ise odur” ve “Aynı şeyin hem olması hem de olmaması imkânsızdır” ona göre bu önermelerin doğuştan olması imkânsızdır. Locke bu düşüncesini temellendirmek için şu savı öne sürer. Locke, delilerin ve çocukların bu önermeleri bilmediğini öne sürmektedir. Locke’a göre doğuştan varsayılan ilkelerin bilinmesi, insanın aklını kullanmaya başladığında aktifleşebilir yahut bir insanın aklını kullanması, çalıştırması ilkelerin keşfinde yardımcı olabilir, bilinmelerini sağlayabilir.²⁶

Locke'un nedenselliğinin daha iyi anlaşılması için onun epistemolojisini açıklayıp neden ve etki görüşlerini değerlendirmeye geçebiliriz.

2.2. John Locke'da Nedensellik

Locke, ‘İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme’ adlı eserinde ağırlıklı olarak hem bilginin nasıl elde edileceğini hem de nedensellik konusunu inceler. Filozof, bir

---

²² Locke, *a.g.e.*, II, 155.

²³ Locke, *a.g.e.*, II, 182-183.

²⁴ Locke, *a.g.e.*, I, 168.

²⁵ Locke, *a.g.e.*, II, 171.

²⁶ Locke, *a.g.e.*, I, 47-48.

ampirist olarak insanın dünyaya geldiğinde bilgilerle donanımlı olmasına karşı çıkmıştır. Bununla birlikte tüm insan bilgisi ve kavramları duyum yoluyla elde edilen izlenimlere indirgeme davranışı ile neden sonuç arasındaki bağlantıyı açıklamıştır. Nedensellik düşüncesinin kaynağının şeylerin kendisinden mi öznenen mi olduğunu araştırmıştır.

Locke'un nedensellik anlayışı bileşik idelerinin son grubunda yer almaktadır. Bileşik idelere ulaşmak için zihin, karşılaştırma faaliyeti yürütmektedir. Bu işlemleri yaparken zihin, birçok ideyi birbiri ile karşılaştırır ve aralarındaki ilişkinin ne şekilde gerçekleştiğini bulmaya çalışır. Var olan her şey birbiriyle ilişki halindedir ve bu sonsuz sayıdadır. Bağlantı ideasının başında neden ve etki ideası gelir. Locke'a göre varolan ve var olması mümkün olan bütün varlıklar neden ve etki ilişkisine sahiptir. İnsanlar bu neden ve etki ideasını tabiatı gözlemleyerek elde eder.²⁷

Locke'un nedensellik anlayışı, nesnelere ile anlama yetimiz arasındaki nedensel bir etkileşimden oluşmaktadır. Nesnelere varolan nitelikler ve nesnelere gücü²⁸ zihnimizde objenin kendisiyle ilgili düşünceleri oluşturur.²⁹ O, basit veya karmaşık düşünce üretimi ile ilgili olarak düşünce üretene *neden*, üretilen düşünceyi de *etki* diye isimlendirmiştir. Locke'a göre, kişiler neden ve etki düşüncelerini gözlemledikleri tikel şeylerden, onların niteliklerden ve onların özlerinden başlayarak kazanmaktadır. Mesela balmumunun akışkanlığı ile ısı arasındaki ilişkiye baktığımızda, sıcaklık belli bir seviyeye geldiğinde balmumu akışkan hale gelmektedir. Bu örnekte ısı, onun nedeni akışkanlık ise ısının etkisi olarak gözlemlenmektedir.³⁰ Locke'un neden ve etki düşüncesine göre nesneleredeki değişim ancak etki meydana geldikten sonra anlaşılabilir. Nesneleredeki değişimin bilgisi bir etki meydana gelmeden bilinemez. Locke'a göre her zaman aynı etkiler aynı sonuçları meydana getiremeyebilir. Neden ve etkinin geçmişte aldığı konum, gelecekte de aynı nedenlerin aynı etkiyle sonuçlanacağı bilgisini vermez. İnsan sınırlı bir yetiye sahiptir. Bu sebeple kesin bir bilgiye ulaşılamaz.³¹

---

²⁷ İsmail Çetin, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, 61-62.

²⁸ Locke'un kullanmış olduğu "güç" kavramının anlamının bil-fiil olduğunu düşünmekteyiz. –Bunu desteklemen lazım. Düşünüyorum diyerek açıklayamazsın.

²⁹ Ramazan Ertürk, *Süfi Tecrübenin Epistemolojisi Çağdaş Bir Yaklaşım*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2016) 22.

³⁰ Ahmet Erhan Şekerci, *Gazali ve David Hume'da Nedensellik*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015), 106.

³¹ Şekerci, *a.g.e.*, 110.

Locke, tabiattakilerin birbirlerini etkilemesi hakkındaki bildiklerimizin sınırlı bir bilgi olduğunu söyler. Bildiklerimizin ihtimal dahilindeki bir inanç kadar olacağını iddia etmektedir. Filozof, neden ile etki üzerine zihnin, benzerlikler algıladığını belirtir. Zihin, bu benzerliklerden hareketle onları genel bir isimlendirmeye toplar ve genel soyut idealar altında sınıflandırır.³² Anthony Kenny'nin de açıkladığı şekilde filozofun nedensellik anlayışını değerlendirmesi şu şekildedir: insan geçmişi, şimdiki ve geleceği kesin olarak bilemeyeceği için nedenselliği tikel olarak ele almaktadır.

Locke'a göre nedensellik, dış dünyadaki objenin kendisinde var olan niteliklerin, 'uyarma' yahut 'tahrik etme' şeklinde olduğudur. Başka şekilde ifade edilecek olursa, niteliğin uyarması sonucunda duyu organlarında oluşan hareket, 'sinirler' yahut 'hayvansal ruh' aracılığıyla beyin ya da algı mahalline ulaştırılır. Böylece zihnimizde, yeni düşünceler oluşur. Bu süreçte Locke'un birincil niteliklerinin temel rolü oynadığını görmektedir.³³ Nesnelere meydana gelen 'uyarma' veya 'tahrik etme'de zihin hiçbir şekilde aktif durumda değildir.

Neden ve etkinin etkileşimi sonucunda maddenin şeklinde daha önce görülmeyen bir hareket meydana gelir. Nesnede duyuyu etkileyecek şekilde bir güç bulunmaktadır. Nesnede varolan bu güç başka bir nesne üzerinde bir değişikliğe sebep olmaktadır. Bu değişim nesnelere birincil niteliklerinin tikel yapısı sebebiyledir.³⁴ Birkaç örnekle açıklamak gerekirse, ateş aracılığıyla odunun küle dönüşmesi veya sonbaharın gelmesiyle ağaçların yapraklarının sararmasıdır. A. D. Woozley, Locke'un kitabını derlerken dipnotta şu şekilde bir açıklama getirmiştir. Birincil nitelikler –hacim, şekil, sayı, durum, hareket ya da hareketsizlik gibi- şeylerin kendilerinde algılayalım ya da algılamayalım vardır ve ikincil nitelikler de bunların farklı şekillenmelerine bağlıdır.³⁵ İkincil nitelikler sayesinde biz nesnelere farklı güçleri olduğunu ve neden-etki arasındaki değişimi algılamaktayız.

Nesnelere neden ve etki sonucunda gerçekleşen değişimler, cisimlerin kendilerinde bulunan güce göre değişiklik göstermektedir. Nesnedeki güç neye yönelik ise değişiklik de o şekilde meydana gelmektedir. Mesela; bir odunu ele aldığımızda, ateşle odun bir araya geldiğinde sıvı hale gelmez ya da bunların bir araya gelmeleri sebebiyle

---

³² Anthony Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi Modern Felsefenin Yükselişi*, çev. Volkan Uzundağ, (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 63-64.

³³ Ertürk, *Sûfi Tecrübenin Epistemolojisi Çağdaş Bir Yaklaşım*, 23.

³⁴ Locke, *a.g.e.*, II, 188.

³⁵ Locke, *a.g.e.*, II, 188.

buharlaşma gibi bir değişiklik oluşmaz. Odunun içerisinde buharlaşma ya da sıvı hale gelme anlamında bir güç bulunmamaktadır. İçerisinde sadece kül haline gelme veya gevrekleşme gücü bulunduğundan neden meydana geldiğinde bu hali almaktadır.³⁶

Filozof, neden ve etki ile cisimlerdeki bilgi değişimine nasıl ulaşıldığının da dikkatle incelenmesi gerektiğini söyler. Kişiler tarafından gözlemlenen nesnelerin yalın idelerinin, başkalaşım geçirme sürecinde dış duyu ile edinilen bilgilerden birinin sona erip başka bir bilginin nasıl var olmaya başladığının dikkatle incelenmesi gerekir.³⁷ Zihin bu inceleme sürecinde şöyle bir sonuca varır. O ara sıra kendi içinde olup bitenlere yönelir. Bazen ideaların duyu lar üzerinde şeylerin bırakmış olduğu izlenimleri, kimi zaman da kendi istemiyle sürekli bir değişim içinde olduğunu gözlemler. Birbirine benzeyen değişmelerin gelecekte de benzer şekilde, benzer yollarla ve aynı etmenlerle yinelenebileceği neticesine ulaşır. Fakat insan sınırlı bilgi edinme düzeyinde olduğu için gelecekte de aynı nedenlerin aynı sonuçları doğuracağına dair kesin bilgiye ulaşamaz. Bununla birlikte zihin, nesnelerdeki yalın idelerin değişiminden hareketle güç idesine ulaşabilir.³⁸ İleriki bölümlerde etraflıca anlatacağımız Locke'un takipçisi olan Hume'un da belirttiği gibi dünyanın en zeki insanı dahi olsa bu konuda ulaşabileceği tek şey nesnelerdeki değişimin sadece art arda geldiğini gözlemlemektir. Bunun dışında herhangi bir zorunluluk olmadığı için nesnenin gelecekteki durumu hakkında kesin bilgiye ulaşamaz.

Locke'a göre cisimler başka bir cisimle bir araya geldiği zaman değişime uğrar. Aslında cisimlerdeki bu değişiklik nesnelerde bulunan başka bir özelliğın ortaya çıkmasıdır. Filozof bu konuyu şu örnekle açıklamaktadır: Güneş balmumunu beyazlaştırmaktadır. Balmumu beyazlaşma gücünü kendi içinde barındırır. Güneşe maruz kaldığında bu güç harekete geçer. Balmumundaki sarılık kaybolur, sarılığın yerine beyazlık ortaya çıkar.

Filozofa göre tüm cisimlerin birbirlerini etkileme güçleri vardır. Bu da algılanabilir idelerin değişimine bağlıdır. Şey üzerindeki başkalaşmayı ayırt etmemiz ancak duyulur idelerin gözlemlenebilir değişimi ile mümkündür. Şeylerdeki idelerden birinin değişimi algılanmadan nesnenin kendisindeki değişiklik algılanamaz.³⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere Locke, neden ve etki sonucunda edinilen bilginin tümel bir bilgi değil tikel bir

---

³⁶ Şekerci, *a.g.e.*, 111.

³⁷ Locke, *a.g.e.*, II, 307-308.

³⁸ Locke, *a.g.e.*, II, 308.

³⁹ Locke, *a.g.e.*, II, 308.

bilgi olduğunu söylemektedir. Bu bilgi tümel olmadığı için bu şekilde evrensel bilgiye ulaşamaz.

Filozofumuz, nesnelere iki kısma ayırır: Cisimlerde değişiklik yapabilme özelliği ile bu değişikliği kabul etme özelliği. Bunlardan birini etkin diğerini edilgin olarak adlandırır. Nesnelere bu şekilde sınıflandırırken, Tanrı'nın konumu hakkında ise şu soruyu sormaktadır. Tanrı, tüm edilgin gücün üzerindeyken etkin güçten tamamıyla yoksun mudur? Ayrıca tüm ara konumda yaratılanlar hem etkin hem de edilgin güç yetkinliği taşıyor mu? Locke, bu soruların araştırılmaya değeceğini düşünmektedir.⁴⁰ Filozof, nesnelere kademelere ayırmıştır. Tanrı, bu nesnelere en üstünde bulunmaktadır. O, bütün nesnelere etkileme ve değiştirme gücüne sahiptir fakat herhangi bir nesneden etkilendiğine dair açık bir bilgiye sahip değildir. Tanrı'nın altında bulunan şeyler ise, birbirini etkileme ve / veya etkiyi kabul etmek durumundadır. Locke'a göre zihin nesnelere bu etkileşimi algıladıktan sonra bununla yetinmez, neden ve etki konusunda eksik olan kısımları tamamlamaya çalışır.⁴¹

Locke, tüm duyuların hemen hemen etkin olmayan güç ideleriyle donandığını söyler. Biz asıl tözleri gözlemleyemesek de duyular niteliklerinin bir değişim içinde olduğunu gözlemleyebiliriz. Bundan dolayı kolaylıkla edilgin durumdaki nesnelere daima aynı değişime açık olduğunu düşünmeye başlarız. Locke'a göre kişiler bir değişiklik gözlemlediğinde zihinlerinde güç idesi (kavramı) oluşmaya başlar.⁴² Burada Locke'un söylemek istediği şey neden ve etki arasındaki ilişkinin zihinsel bir faaliyet olduğudur. Filozofa göre nedensellik, düşünceler arasında bir ilişkiden ibaret olup zihinsel bir yapıdır. Onun güç ile kastettiği özlerin diğer özleri etkileyerek kişilerde düşünceler üretmesidir. Locke, güç dengesini "basit bir düşünce" olarak kabul etmektedir.

Locke, eylemleri üreten güçlerin en açık idelerinin bilgisini nereden edindiğimizi inceler. İncelemeyi iki kısma ayırarak yapar. İlkinde ona göre düşünmenin idesini cisim değil de yalnızca iç duyular yapmaktadır. İkincisine göre ise, cismin hareketine ilişkin bir ide edinilemez. Duran bir cisim, etkin bir hareket etme gücü idesi sunmamaktadır. Harekete geçirildiğinde ise, bu cisimde eylemden çok, edilgenlik bulunmaktadır.⁴³ Locke bilardo topu örneği ile buna açıklık getirmektedir, "top, bilardo sopasının

---

⁴⁰ Locke, *a.g.e.*, II, 308-309.

⁴¹ Locke, *a.g.e.*, II, 309.

⁴² Locke, *a.g.e.*, II, 310.

⁴³ Locke, *a.g.e.*, II, 310- 311.

hareketine uyduğu zaman bu topun hareketi değil topun salt edilgenliğidir”.⁴⁴ Aynı şekilde bilardo sopasıyla hareket eden topun, önündeki hareketsiz olan topu iterek hareket ettirmesi sadece sopadan aldığı hareketi iletmekten başka bir şey değildir. Buradaki topların hareketlerinde, hareketin aktarımı bulunur. Buna göre cisimde sadece hareketin etkin bir gücüne ilişkin çok belirsiz bir ide ediniriz.⁴⁵

A. D. Woozley, Locke'un bahsetmiş olduğu şeyin belirsizlik olduğunu ve fizikteki mekanik nedenselliğe gireceğini belirtir. Fizik bilimindeki nedensellik ise, belli bir formdaki cisimden hareketle o cismi meydana getiren bambaşka forma sahip cisme ulaşmak demektir. Ancak Locke açısından bu bir üretim değildir. Sadece kazanılmış hareketin başka bir cisme ulaştırılmasıdır. Ölçülebilir bağıntı aracılığı ile etki, fiziksel nedeni vasıtasıyla bağlantılı olduğu için bu sadece bir aktarımdır. Bu durumda sadece Fiziksel etki, yeni bir formda imgelenebilir bir sonuç meydana getirir.⁴⁶

Bir cismi harekete geçiren şey, diğer cismi de aynı şekilde harekete geçirir. Çünkü hareketsiz olan cismin harekete geçmesini sağlayan şey geçmişte yapılan değişikliğin sürdürülmesinden ibarettir. Locke'a göre cisimler kendilerinde bir eylemi veya bir hareketi başlatacak bir güce ilişkin herhangi bir ide sunmaz. Bunun sebebi duyularla onların hareketlerinin gözlemlenerek edinilen etkin güç idesinin çok yetersiz ve bulanık olması sebebiyledir. Cisimlerin birbirlerini itmesi sonucunda gerçekleşen hareketin güce ilişkin bir ideye sahip olduğuna dair bir şey söylenirse de Locke, bu düşüncenin kendisinin görüşünü destekleyeceğini belirtir. Çünkü ona göre dış duyum, zihnin idelerine kavuşmasını sağlayan yollardan biridir. Zihin etkin güç idesini iç duyumdan mı yoksa dış duyumdan mı edinmektedir? Bunun üzerinde düşünmenin dikkate değer olduğunu belirtir.⁴⁷ Newton'un hareket kanununun üçüncü yasası olan etki tepki yasasını burada hatırlayabiliriz. Bu hareket yasasına göre Newton, bir A yasası B yasasını etkiliyorsa, B yasası da eşit bir kuvvet ve ters yönde A yasasını etkilediğini belirtir.⁴⁸

Locke, tözü etkin güç ve edilgin güç olarak ikiye ayırır ve bunların kapasitelerinin de yalın ideler arasında girebileceğini ifade eder. Demirin çekim gücü mıknatıs denilen tözün bileşik idesinin bünyesindeki yalın idelerden biri olarak bulunur. Mıknatısın

---

⁴⁴ Locke, *a.g.e.*, II, 311.

⁴⁵ Locke, *a.g.e.*, II, 311.

⁴⁶ Locke, *a.g.e.*, II, 311.

⁴⁷ Locke, *a.g.e.*, II, 311-312

⁴⁸ Newton, *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler)*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul: s.79.

çekme gücü demir denilen bileşik idenin bir parçasıdır.⁴⁹ Locke, nedenselliği nesnenin kendisinde bulunan farklı bir özelliğin ortaya çıkması olarak açıklamıştır. Bununla birlikte neden ve etki sonucunda meydana gelen bu güç aslında nesneyi kendisi yapan şeydir. Locke'un vermiş olduğu örnek üzerinden gidecek olursak: mıknatısın özelliği demiri çekmesidir. Şeyler özellikleriyle beraber vardır. Çekme kuvvetini yok ettiğimiz an mıknatıs da ortadan kalkacaktır. Fakat burada şöyle bir problem de meydana gelmektedir. Mıknatısın çekme gücü olduğunu ancak demiri çekmesi ile biliriz. Çekmediği zaman onun bu özelliği olup olmadığını bilmediğimizden ona böyle bir şeyi de atfedemeyiz.⁵⁰

Locke, doğrudan bir gücün etkisi altında olduğu için odunun ateşle bir araya gelmesi sonucunda bir değişiklik meydana geldiğini düşünür. Dış duyu aracılığı ile bir ateşin renk ve sıcaklığını doğrudan duyumlarız. Bu şekilde dış duyu vasıtası ile kömür veya odun, ateş ile etkileşime geçtiği anda kömür veya odunun rengini ve gevrekliğini algılarız. Burada ateş, kömür veya odunun yapısını değiştirmeye yetkin bir güç olmaktadır.

Düşünür, cisimsel tözlerle ilgili olarak bileşik ideleri üç kısımda incelemektedir:⁵¹

1. Dış duyuyla keşfedilen ve algılayamadığımız şeylerde varlığı bilinen hacim, şekil, sayı, durum ve cismin parçacıklarının hareketi gibi birincil niteliklere ait idelerdir.
2. Tözlerin dış duyu aracılığıyla farklı ideler üretme güçleridir ki bunlar birincil niteliklere bağlı ikincil duyu nitelikleridir. Bu nitelikler kendi nedenlerinde saklıdır. Şeylerin kendilerinde yer alan ideler değildirler.
3. Bir tözde öncekinden farklı ideler üretecek biçimde birincil niteliklerin değişimi olur yahut diğer tözlerde bu şekilde bir değişiklik yapma eğilimi görülür. Bunlar etkin ve edilgin güçlerdir. Bunların hepsi de duyu yalın ideleri doğurur. Tözde önceki halinden farklı ideler üretecek şekilde birincil niteliklerin değişimi veya diğer tözlerde bu şekilde bir değişiklik yapabilme gücü vardır. Filozof, bunların etkin ve edilgin güçler olduğunu ve bunların hepsinin de yalın ide aracılığıyla ortaya çıkacağını ifade eder. Locke'a göre bu güç kavramına ancak mıknatısın demir parçalarında yaptığı değişiklik sonucunda ulaşırız. Demir üzerinde işleyen güç, duyu bir hareketi meydana getirdiği zaman bu güç kavramına sahip oluruz. Bu

---

⁴⁹ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, II, 395.

⁵⁰ Locke, *a.g.e.*, II, 395.

⁵¹ Locke, *a.g.e.*, II, 397-398.

örnekler Locke'un tecrübeye ne kadar önem verdiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.⁵²

Locke, nesnelerin içerisinde bulunan güçlerin de neden ve etki üzerinde önemli bir yeri olduğunu belirtir. Güçleri, bileşik bir ide olan altın örneği ile açıklar. Altının kendisinde var olan özelliğinin başka bir cismin etkisi sonucunda ortaya çıkabileceğini ifade eder. Altının bileşik idesi incelediğinde var olan idelerinin yalnızca güçler olduğu görülür. Ateşe maruz kaldığında altın erir fakat altın olarak kalır. Altının erimesi de ona ilişkin bileşik idelerin rengi ve ağırlığı gibi zorunlu bir idedir.⁵³ Düşünüldüğünde bunlar farklı farklı güçlerdir. Ona göre altının sarılığı edimsel olarak altının kendisinde yoktur. Altındaki bu sarılık uygun ışık yansıtıldığında görme duyusu aracılığı ile insanlarda sözü edilen ideyi üretme gücüdür. Güneşin; toprağın ısınmasını sağlaması, herhangi bir nesnede değişiklik meydana getirmesi ve sıcaklığı aynı ölçüde güneşin güçleri olmaktadır.⁵⁴

Nedensellik konusunda onun önemle üzerinde durduğu başka bir nokta da duyuların sınırlı olması sebebiyle cisimlerin bir diğer cisim üzerinde yapacağı olası bir değişikliğin farkına varamayacağımızdır. Bu da bizim gelecek zamanda da aynı nedenlerin aynı sonuçları ortaya çıkaracağına dair kati bir bilgimizin olamayacağını göstermektedir. Eğer böyle bir bilgiye sahip olabilseydik, evrende bulunan bütün nesnelerin bilgilerinin hakikatlerine ulaşabilirdik.

Güç idesi bağıntısının geniş içeriğine rağmen Locke, bu bağıntıyı dış ve iç gözlem ile tümevarım şeklinde iki kısma ayırarak inceler. Filozof, Edward Stillingfleet'e yazdığı mektupta zorunlu akıl idesinin içeriğini kabul ettiğini söyler. Bu mektupta Locke şunları söylemektedir: “Bir başlangıç olan her şeyin bir nedeni de olması gerektiği, olmaya başlama idesinin bir işlem idesi ile zorunlu bağıntı içerdiği ve işlem idesinin de bir neden dediğimiz işleyen bir şey ile bağıntılı olduğunu algılayarak bilmeye başladığımız gerçek bir akıl ilkesidir”.⁵⁵

Daha önce aktardığımız Locke'un balmumu örneği ile nedenselliği şu şekilde ifade edebiliriz: ‘Akıcılık’ balmumunun tözünde ancak ısıyla temas ettiğinde ortaya çıkacaktır. Bu durumda akıcılık belli bir ısı etkisi sonucunda oluşan yalın bir ide

---

⁵² Locke, *a.g.e.*, II, 397-398.

⁵³ Locke, *a.g.e.*, II, 398.

⁵⁴ Locke, *a.g.e.*, II, 398.

⁵⁵ Locke, *a.g.e.*, II, 431. Kitabın dip notunda geçmektedir.

olmaktadır çünkü ısı, balmumunda değişiklik sağladığı için neden, ondaki akıcılık ise etkidir. Başka bir örnek vermek gerekirse; odunun ateşte yanmasıyla kül haline gelmesi odunun bambaşka bir töze dönüşmesi anlamına gelir. Odunun ateşle temas etmesi sonucunda kül ile bağıntısı düşünöldüğünde, ateşe ‘neden’ küle ise ‘sonuç’ denilebilir. Tikel bir yalın ide veya yalın idelerin toplamı olan, ancak daha önce varolmayan töz ya da kipin üretilmesine etki edip, bu şekilde zihinde bir neden bağıntısı yaratmaktadır. Burada hiç hesapta olmayan bir zorunluluk zihne gelmektedir.⁵⁶ Locke’un nedensellik teorisini başka bir şekilde açıklamak gerekirse: Obje ile suje arasında ortaya çıkan algı ilişkisi, özü itibariyle nedensel bir ilişki olmaktadır. Algının gerçekleşmesi esnasında, bu ilişkideki temel unsurlarından biri olan obje, diğer unsur olan sujenin bir tecrübe yaşamasına neden olmaktadır.⁵⁷ Bu teori şunu gösterir: Algılama sonucunda oluşan nesnelere arasındaki ilişki temelde neden-sonuç ilişkisidir.

Neden ve etki kavramlarına ulaşabilmek için cisimlerin birbirleri üzerindeki etkilerine dış duyu aracılığıyla bakarız. Zihin, nedenlerin basit bir ide, töz ya da kip olarak, herhangi bir şeyi meydana getiren şey; etkinin ise başlangıcını başka bir şeyden alan şey olduğunu öğrenir. Daha sonra zihin bu şeylerin farklı kaynaklarını iki türde inceler. Bunlardan ilkinin oluşturan kısım, şeyin tamamıyla yeniden oluştuğu yani daha önce hiçbir bölümünün olmadığı ve tamamen yeniden yaratılıştan söz edilen durumudur.⁵⁸ İkincisini oluşturan kısım da; bir şeyin bütün bölümlerinin daha önceden varolan bölümlerden yapıldığı durumdur. Bunlarda bu insan, bu kiraz, yumurta, gül gibi daha evvelden varolan yalın idelerin bir bütününü oluşturan şeylerin varoluşları yoktur. Doğanın olağan işleyişi içinde şeylerdeki değişiklik sadece türeyiştten ibarettir.⁵⁹ Yani ikinci kısımda Locke'un anlatmaya çalıştığı şey, çevremizde gördüğümüz şeylerden biri olan kalemin kendiliğinden varoluşu söz konusu değildir. Dışarıdan aldığı bir etki sonucunda meydana gelmiştir.

---

⁵⁶ Locke, *a.g.e.*, II, 431- 432.

⁵⁷ Ramazan,Ertürk, *Sûfi Tecrübenin Epistemolojisi Çağdaş Bir Yaklaşım*, Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 21.

⁵⁸ Locke’a göre neden ve etkiyi 26. bölümde duyuvarın, cisimlerin birbiri üzerindeki işlemlerinde keşfedebiliriz. Locke, burada, cisimlerin sunulan görüşleri, nedensellik idesine sahip olmanın bir aracı olarak ele alır. Fakat 21. bölümde “etkin gücün en açık idesinin iç duyum yoluyla tinden edinildiğini” belirtmesine rağmen burada dış duyumunu öne çıkarır. Filozof, duyuvar etki ve oluşum ile ifade bulan değil, diğer görünüşler arasında geçen görünüşleri sunar. Bununla beraber duyu tek başına akılda zorunlu ve evrensel geçerlilik taşıyan bir ide kazandırmaz, fakat şu var ki evrensel ideler duyu ideleri ile sınırlı ve ilgilidirler. s. 423.

⁵⁹ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, II, 432-433.

Locke, neden ve etki kavramlarının, dış duyum ya da iç duyumdan elde edildiğini kanıtlamak için ve bu bağıntıların ne kadar kapsamlı olursa olsun, sonunda basit (yalın) idelerle sınırlı kalacağını ispat etmek için şu açıklamayı yapar:

“Neden dışta ve etki seçilebilir parçaların duyulur bir ayrılımı ya da bitişimi ile üretilmiş ise buna ‘yapılış’ diyoruz ki ortaya çıkanlarda tümüyle yapay şeylerdir. Öznede önce bulunmayan bir yalın ide üretimine de ‘değiştirilmiş’ adını veriyoruz. Bir insan türetilir, bir resim yapılır; içlerinde daha önce var olmayan herhangi bir yeni duyulur nitelik ya da yalın ide üretildiğinde ise değiştirilmiş olur: Sonuçta artık var olmaya başlayan şeyler “etkiler” iken bu varoluşa yol açan şeyler de “nedenler”dir. Tüm bu durumlarda neden ve etki kavramının duyumlarla (dış ve iç) edinilen idelerden doğduklarını ve ne kadar kapsamlı olursa olsun bu bağlantının yine de yalın ideler ile sınırlı kaldığını gözlemleyebiliriz. Neden ve etki idesine sahip olmak için herhangi bir yalın ide ya da tözün başka bir şeyin nasıl olduğunu bilmediğimiz işlemlerle varlığa kavuştuğunu düşünmemiz yeterlidir”.⁶⁰

Locke’un neden ve etki kavramları, iç ve dış duyum idelerinden doğmuştur. Doğal olarak bu idelerle ilgilidir. İç ve dış duyumun birleştirici gücü bu idelere kaynak olması nedeniyledir. İdeler tarafından taşınan nedenler ve etkiler, maddesel veya tinsel tözler kabul edilebilir. Bunun sebebi değişimin onlarla ilgili olması veya onlara karşılık gelmesinden kaynaklanır.⁶¹

İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme isimli eseri—derleyen Wozzley, kitabın dipnotunda Locke’un nedensellik anlayışına eleştiriler getirerek şu açıklamayı yapmaktadır:

“Locke, nedensellik idesini soyut ve kesin ide ile değil somut halde ele almayı tercih eder. Bir neden ve bir etkiyle demek istediğimize getirdiği açıklama, her tikel tözü duyu verilerine bağlar fakat duyunun etki idesini neden ile betimlediğini gösteremez ve nedeni olmayan değişmeyi düşünmeye yönelik zihinsel yetersizlik ya da her değişimin nedeni olduğunu kabul etmeye yönelik zihinsel zorunluluğu açıklamaz ki bunlar bağıntıya ilişkin bileşik idemiz kapsamında görünürler. Söylenildiği üzere, Locke bu ideyi kullanırken, duyulur şeylerin kanıtı ve Tanrının varlığının tanıtlanmasında ve bu evrensellik ve zorunluluğu öngörür. Uygulanabilirliği için nedensellik idesi, evrensel ve mutlak çıkarım için oldukça sığ bir temel oluşturan dış ya da iç duyu verilerinden varılan deneysel bir

---

⁶⁰ Locke, *a.g.e.*, II, 433-434.

⁶¹ Locke, *a.g.e.* II, 432.

genellemeden daha fazla bir şey olmalıdır. Fakat Locke'daki nedensellik idesi açıklaması son aşamada hem tecrübi hem de akılcı öğeleri içerir gibidir".⁶²

Woozley, anladığımız kadarıyla Locke'un etki neden ilişkisi konusunda açıklamalarını haklı olarak yetersiz görmektedir. Çünkü nedensellik idesi genel geçer bir çıkarım yapabilmek için tecrübeden daha köklü bir temele ihtiyaç duymaktadır.

Locke'a göre; katılığın cisim için özsel bir özellik olmaktan çıkması kimi insanların düşündüğü gibi cisim idesinin salt uzam ya da uzay olmasına bağlıdır. Locke, burada varsayıma dayalı olarak fikir yürütmüştür. Cisim idesi uzam ve katılık bakımından görülürse, katılığın cismin kendisi için özsel olduğunu söyleyebiliriz. Cismin kavramlarından biri diğerine göre şeylerdeki içkin nedenle bağdaşıktır. Filozofa göre özsel olarak kabul edilen şey, bir türün adını temsil ettiği bileşik idenin bir bölümüdür aynı zamanda onu içermeyen hiçbir tikel şeyin o türden sayılmadığı ve o adı alamadığı şeyler değildir. Biz bir şeyin özsel niteliğini ancak onu gördüğümüzde anlarız. Demiri örnek gösterecek olursak; mıknatıs tarafından etkilenip çekilme, yönlendirilme özelliği olmadığında cismin özsel bir durumunun noksan olduğundan veya olmadığından şüphe duyacak ya da özsel bir şeyin eksik olabileceğini sorgulayacak bir zihin var mıdır? Locke'a göre bu soruya ancak şu şekilde bir cevap verilebilir: "Gerçekten varolan bir şeyin kendisi için özsel olandan yoksun olup olmadığını sormak saçmadır" şeklinde cevaplayacaktır. Locke, özsel, soyut idelerin dışında herhangi bir ölçüt bulunmadığına göre bu durumun öze ait bir farklılık oluşturup oluşturmayacağı sorusu hakkında fikir yürütmenin anlamlı olacağını düşünmektedir.⁶³ Ancak nesnede değişim olduğu zaman bu değişimin cisimlerde ne tür bir etki yarattığını görebiliriz.

Locke, bununla beraber nesnelere adsal özden ve soyut idelerden başka gerçek öz hakkında da bilgi vermektedir. Filozofun gerçek özle kast ettiği şey, bir şeyin içinde birlikte bulunan bütün özellikleri ve sürekli olarak adsal özle bir araya gelen bütün özelliklerin temeli olan ve adsal özle değişmez bir ortak varoluş içinde bulunan yapıdır. Her şey kendi içinde tikel bir yapı bulundurur fakat bu anlamıyla bile öz, bir türe bağlıdır ve bir türü temsil eder. Aslında Locke'a göre nesnelere gerçek özleri hakkında onlar hakkındaki bilgilere erişmeden sadece onların varlığını kabul ederiz. Bununla birlikte nesnelere türlerle bağlanmasının asıl nedeni, gerçek özün içinde olan adsal öz'dür. Örneğin altın elementinin adsal özü işlenebilirlik, eriyebilirlik, bir renginin ve

---

⁶² Locke, *a.g.e.*, II, 434.

⁶³ Locke, *a.g.e.*, III, 67, 68.

ağırlığının olmasıdır. İşte gerçek öz sayılan bu nitelikler ile niteliklerin birliğinin bağlı olduğu madde parçalarının yapısını verir.⁶⁴

Filozof göre, “altının bileşik idesine eşlik eden *aqua regia*’da eriyebilirlik gibi başka özelliklerinin de temelidir”.⁶⁵ Ona göre bunlar değişmez görülen bir tür ya da genel soyut ide varsayımına dayalı özler ve özelliklerdir. Bireysel madde parçacıkları bu niteliklere hiçbir şekilde bağlı değildir. Bu durumda Locke’a göre kendilerinde soyut veya bireysel madde parçalarından bağımsız öncesiz-sonrasız gerçeklikler tüm genel doğrulardır. O, özsel olanı şu ya da bu türden olmasını sağlayan bir koşul olarak görür. Madde parçası bir soyut ide adı altında düşünülmediğinde zaman zorunlu, vazgeçilmez tek bir nitelik söz konusu olmamaktadır. Locke gerçekte, nesnelere gerçek özlerinin ne olduklarını tam olarak bilmeden yalnızca var olduklarını kabul ettiğimizi ifade eder. Onların belli bir türe bağlandığı temel ve neden, gerçek özlerin kabul edildiği adsal öz olarak değerlendirilebilir.⁶⁶ Locke’un nedensellik düşüncesinde cisimlerde bulunan güç ön planda olsa da bununla birlikte onlarda bulunan adsal öz de önemli bir yer almaktadır.

Şeylerin gerçek özlerinin bilinmesi her şeyi bilmek olduğundan Locke’a göre bu, insanın biliş düzeyini aşar. Şeyler, insanlar tarafından bilinebilir ancak yasalar insanlar tarafından bilinemez. Ona göre insanın düşünsel ödev ve görevi salt sözel bilimden daha derindir, insan daha gerçek bir bilgiye ulaşılabilir.⁶⁷ Açık bir ifade ile insan sınırlı bir bilgiye sahiptir. Bundan dolayı cisimlerin özelliklerini tam olarak bilemeyecektir ve gelecekte de aynı nedenlerin aynı etkiyi yapacağı hakkında kesin bir şeyden söz etmek mümkün değildir.

Locke’a göre “hiçbir bitki ya da hayvan yoktur ki en derin anlama yetisini bile şaşırabilecek denli karmaşık olmasın. İşlediğimiz taşları ya da her gün kullandığımız demiri incelemeye kalktığımızda, onların yapısını bilemediğimizi ve onlarda bulduğumuz farklı niteliklerin nedenini bulamadığımızı görürüz hemen”.⁶⁸ Filozofa göre nesnelere özelliklerinin bağlı olduğu içsel yapılar bizim için bilinmezdirler. Nesnelere içsel yapısı bilinmeyeceği için diğer nesnelere üzerindeki etkileri de bilinemez. Locke, kurşun ve antimonun eriyebilir özelliği bulunurken, odun ve taşların

---

⁶⁴ Locke, *a.g.e.*, III, 69.

⁶⁵ Locke, *a.g.e.*, III, 69.

⁶⁶ Locke, *a.g.e.*, III, 69.

⁶⁷ Locke, *a.g.e.*, III, 69.

⁶⁸ Locke, *a.g.e.*, III, 72.

bu şekilde bir özelliğinin olmamasından hareketle, gerçek özün ne olduğunun, araştırmasını yapar. Kurşun ve demiri işlenebilir, antimon ve taşları işlenemez yapan nedir? sorularına cevap arar. Filozofa göre insanlar gözlemlerinde bitki ya da hayvanların ince düzeneklerini bilemezler. Akıllamaz gerçek özlerinden son derece uzaktırlar.⁶⁹ Buradan anlaşılan insanın ne kadar derin bilgiye sahip olursa olsun, herhangi bir nesnenin tüm özelliklerini bilmekten yoksun olduğudur. İnsan nesnelere özelliklerini bilmediğinden veya bilemediğinden, bir etki meydana geldiği sürece nasıl bir sonuç olacağına dair de bir fikre sahip değildir. Locke anlayışımız kadarıyla neen ve etki kavramlarını nesnelere kendi özellikleriyle açıklamaktadır. Nesnelere bulunan güç ne ise etki meydana gelişinde ortaya çıkmaktadır. Etki meydana gelmediği sürece insan, bunun bilgisine sahip olmadığı için ileride de aynı nedenler aynı etkiyi oluşturur mu oluşturmaz mı bu konularda fikir yürütmekten yoksundur.

Locke, nedensellik incelemesinde Tanrı'nın nerede durduğunu sormuştur. Bu nokta da Hume Locke'dan ayrılmaktadır. Locke'a göre Tanrı, tüm evreni ve evrenin her parçasını öyle güzel işlemiştir ki akli melekesi en üstün olan biri için bile bunu anlamak ya da kavramak çok güçtür. Şeyler arasında neden ve etki bağlamında derecelendirme vardır. Tanrı her şeyin nedeni olması ile ve hiç bir şeyden etkilenmemesi ile her şeyden üstündür.⁷⁰

Filozof, nesnelere hacim, şekil ve dokularını bilsek de, genel olarak cisimleri tüm ayrıntılarıyla bilemeyeceğimizi belirtir. Onun bununla anlatmak istediği şey, kimi şeylerin üzerindeki etkinin, şeyin kendisinden çok uzakta olabildiği için veya bu etki şeylerden çok ufak olduğu zaman onların bilgisine sahip olamayacağımızdır. Örneğin dünyadaki geniş alanları düşündüğümüzde görüş alanımıza giren evrenin yalnızca küçük bir parçasını algılayabiliriz. Evrenin büyüklüğünü düşündüğümüzde cehaletimizin ne kadar derin olduğu anlaşılacaktır.⁷¹ İnsan, tüm tikel bilgileri elde edemezken tümel bilgilere de ulaşamaz.

Locke'a göre nesnelere hakkında kesin bir bilgiye sahip olamamızın diğer önemli nedeni de ideler arasında keşfedilebilir bir bağıntının bulunmamasıdır. Wozley şunu da eklemiştir: "Bağıntı" yani gerçek özde ya da şeylerin kendilerinin son (asıl) fiziksel yapısında içerilen, doğa felsefesinin koşulsuz kanıtlamaya kalkıştığında doğadaki

---

⁶⁹ Locke, *a.g.e.*, III, 72.

⁷⁰ Locke, *a.g.e.*, III, 72.

⁷¹ Locke, *a.g.e.*, IV, 227.

değişimleri belirleyen güçleri hesaba katarak gerçek özün sahip olduğunu kabul ettiği “zorunlu bağıntı”.⁷² Zorunlu bağıntıdan söz ettiğimiz her yerde genel geçer, kesin diyebileceğimiz bir bilgidен bahsedemeyiz.⁷³ Locke'un söylemek istediği bilgisizlik durumumuzun yalnızca tecrübe ve gözlemlle sınırlı olmasıdır. Aslında genel olarak bilgidен ne kadar uzak olduğumuzu söylemektedir. Zihinde var olan duyulur ikincil niteliklerin ideleri cisimsel nedenlerden çıkarılamaz ve onlarla deneyimlediğimiz birincil nitelikler arasında bir bağıntı bulamayız, bunda karşılıklı bir yoktur.⁷⁴ Locke'un nedenselliğinin tecrübelerе dayandığı, bir başka örnek ile şu şekilde de açıklanabilir: İlk insan olarak düşünölen Hz. Âdem, suyun boğucu bir özellik taşıdığını ancak suda boğulma tehlikesi atlattığı zaman bilebilir. Bu tehlikeyi yaşamadan önce suyun böyle bir özelliğı olduğunu kesinlikle bilemez.

Filozofa göre doğanın sırlarına ermekten o kadar uzağız ki buna ilişkin bir ipucu bile elde edemeyecek durumdayız. Bunun gibi nesnelere görönen nitelikleri nesnenin kendisinde barındırdığını düşünmek tamamıyla yanlış olur.⁷⁵ Şeylerin nitelikleri bu durumda tüm diğer şeylerle olan bağıntılarındadır. Bağıntılı oldukları tüm diğer şeyleri bilmeden o şeyin kendisini bilemeyiz ve o nesne hakkında fikir yürötmek sadece olasılıklardan ibaret olur. Locke, şeylerin gerçek bilgisini daha iyi anlamak için atmosfer ve gezegenimizi aşan bir şekilde görebileceğimiz en uzaktaki yıldızın bile ötesini görmeye çalışmalıyız der. O, bu yerküredeki nesnelere varlığını ve işleyişini algılamamanın gücümüzün ötesindeki nesnelere bağı olduğunu söylemektedir. Locke'a göre bu belirleme de imkânsız gözökmektedir.⁷⁶ Locke'un bu cümlesi, tikel nesnelere güçleri ve niteliklerine ilişkin insan bilgisinin olabirliğine karşı öne sürdüğü savını özetler niteliktedir.

Nesnelere hakkındaki tecrübelerimiz, nesnelere devamlı bir işleyiş içinde olduğunu göstermektedir. Bu tecrübe ile işleyişin nesnelere ait olan bir kanun ile hareket ettiğini düşünürüz. Duyularımızın sınırlı olmasından dolayı bu yasanın içeriğinin ne olduğunu tam olarak da bilemeyiz. Bu sebeple nedenler ile sonuçlar bir kesinti olmaksızın birbirlerini takip etse de dayanaklarını ve bağıntılarını idelerimizde keşfedemeyiz. Bu

---

⁷² Locke, *a.g.e.*, IV, 232.

⁷³ Locke, *a.g.e.*, IV, 232.

⁷⁴ Locke, *a.g.e.*, IV, 233.

⁷⁵ Locke, *a.g.e.*, IV, 275.

⁷⁶ Locke, *a.g.e.*, IV, 275-276.

idelere dair sadece tecrübeye dayalı dolayısıyla da çok az bir bilgi elde edebiliriz.⁷⁷ Locke'un bilgi anlayışına göre tecrübî bilgi, tikel tecrübelerle sınırlıdır. Doğa yasaları, insan sınırlı bilme potansiyeline sahip olduğu için tam olarak bilinemez. Bu sebeple neden ve sonuç arasındaki bağıntı da bilinemez.

Çevremizdeki şeylerin hareketini ve işlemlerinin bazılarını görüp algılarız. Locke, mükemmel makineler olarak baktığı şeylerin hareketlerini, durumlarını belirleyen akımlarının kaynağını bilemeyeceğimizi aynı zamanda bunların nasıl iletilip değiştirildiğini bilme ve kavrama gücüne de sahip olmadığımızı belirtir. Ona göre evren, olağanüstü büyük bir yapıya sahiptir ve bölümlerden oluşmaktadır. Bilelim ya da bilmeyelim bu bölümlerin birbirlerine etkisi ve birbirleriyle olan işlemlerinde büyük bağlantılar bulunmaktadır. Locke'a göre çok uzaktaki yıldızlar veya devasa büyüklükteki gök cisimlerinden herhangi biri varlığını ya da hareketlerinden birini yitirdiği zaman evrendeki her şey belki de bambaşka bir görünüm alır ve belki de artık varlığını sürdüremez. Filozof şunu anlatmaktadır: nesnelere, ne kadar mutlak ve bütün görünseler de öne çıkan yönleriyle de doğanın diğer parçalarına bağıntılıdır.⁷⁸

Locke, nesnelere gözlemlenen niteliklerinin, eylem ve güçlerinin dışında bir şeyden kaynaklandığını düşünür. Doğada bildiğimiz her şey varoluş ve üstünlükleri açısından varlığını çevresindeki varlıklara borçludur, bu varlıklarla kendini tamama erdirir. Buna göre herhangi bir cisimde bulunan nitelikleri tam anlamıyla kavramak için, cismin kendisiyle yetinmeyip çok daha ötelere bakmamız gerekir. Wozley şu açıklamayı getirmiştir: “dolayısıyla tek bir şeyin tam olarak bilinmesi Leibniz'in öncesiz sonrası geometri uzmanı düzeyinde “Her şeyi bilmek” olurdu”. Locke'a göre doğadaki her bir nesne sonsuz sayıda başka şeye bağımlı iken, biz bu nesnelere niteliklerinin kendinde ve diğer nesnelere ilişkisiz olduğunu kabul etmek zorunda kalırdık. Tek başına kalan bir parça altın, niteliklerini yitirdiği gibi tek başına kalan su da akışkanlığını kaybeder ya da tek kalan cisimler çekim güçlerini, bitkiler ve hayvanlar hareketini, yaşam ve duyarlılıklarını yitirirler. Bilgisizliğimize sebep olan yalnızca cisimlerin yapıtaşları olan atomlar ve bu atomları yöneten yasaları algılayamamamız değildir. Her şeyin nitelik ve gücü diğer tüm şeylerle olan bağıntılarına dayandığı için cisimlerin niteliklerini ve güçlerini tam olarak bilmekten uzak olmamızdan kaynaklanır.⁷⁹ Bir cismin bütün

---

⁷⁷ Locke, *a.g.e.*, IV, 234.

⁷⁸ Locke, *a.g.e.*, IV, 275-276.

⁷⁹ Locke, *a.g.e.*, IV, 276.

özelliklerini bilsek dahi onunla ilgili neden ve sonuçları hakkında bilgiye sahip olamayız çünkü bütün cisimler arasında bir ilişki vardır. Neden ve etkinin tam olarak anlaşılması için de bütün nesnelere en ince ayrıntısına kadar özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir.

Filozofa göre nesnelere ilişkin çok yetersiz idelerimizin olması, nesnelere özellik ve işlemlerinin kaynaklandığı gerçek özün bilinemez olması hiç de şaşırtıcı değildir. Nesnelere gerçekte bulunan en küçük ve hareketli parçaların büyüklük, şekil ve dokusunu keşfedemememizin sebebi nesnelere hareket ve etkileri gözlemlemekten uzak olmamızdır. Bu hareket nesnenin çevresindeki cisimlerle olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. O, tek başına bunun bile, nesnelere gerçek özlerine ilişkin ideler edinme umutlarımızı kırmaya yeterli olduğunu belirtir. Bununla birlikte filozof, adsal özler yetersiz olsa da bu ideler hakkında genel bir bilgi ya da tümel önermeler kazandırabileceğini düşünür.⁸⁰ Locke, hiçbir şekilde tümel bir bilgiye tam olarak ulaşamayacağını ifade etmektedir. İnsan için böyle bir şey söz konusu iken Locke'un Tanrı anlayışına göre, Tanrı her şeyi tüm yönleriyle bildiğinden tümel bilgiye sahiptir.

Locke açısından akla uygun ve düzenli tecrübelerle alışık bir insan, sıradan birine göre nesnenin doğasına daha çok yaklaşabilir. Nesnelere bilinmeyen özelliklerini daha doğru kestirebilir. Tümevarımsal yöntemler uygulayan bilim insanları diğer insanlara göre nesnelere konusunda daha çok bilgi edinebilir. Buna rağmen bilim insanının elde ettiği bilgi kesinlik değeri taşımaz, yalnızca yargı ve sanıdan ibarettir.⁸¹ İnsanlar arasında algı seviyesinin farklı olmasından dolayı kimi insanlar neden ve sonuca daha rahat gidebilirler ve nesnelere hakkında tikel hareketlerden tümel bilgiye ulaşabilirler ancak insanın kavrama seviyesi ne kadar yüksek olursa olsun edineceği tümevarım düşüncesi tahminden öteye gidemez.

Woolley bu konuyla ilgili olarak şu şekilde bir açıklama yapmaktadır: “Doğa, fiziksel ya da görünüşsel nedensellik zinciri içinde belirlenmiş duyulur şeyler dünyasıdır”. Bu tanıma göre doğa; tinsel, doğaüstü ya da mucizevî düzenle ters düşmektedir. Bazen doğa, duyusal evren kadar tinseli ve düzeneksel nedenselliğin bağlı olduğu üstün içkin düzeni de kapsayabilir. O zaman doğaüstü diye hiçbir şey kalmaz çünkü bu, şeylerin yapısında akla aykırı hiçbir şey olmadığını göstermektedir.⁸²

---

⁸⁰ Locke, *a.g.e.*, IV, 276.

⁸¹ Locke, *a.g.e.*, IV, 368-369.

⁸² Locke, *a.g.e.*, IV, 370.

Sonuç olarak onun bilgi teorisine bakıldığında, neden sonuç ilişkisini fark eden zihnin kabiliyeti hususunda Locke’u bu durum kararsızlığa itmektedir. Bu kabiliyetin açık hale gelmesi için idealar ile niteliklerde görülen düzen ve süreklilik arz eden sonuçları gözlemlemek gerekmektedir. Locke nedenselliği, olayları düzenli bir sonucu olarak görmektedir. G. Hanratty’e göre Locke, nedensellik konusunda başka bir şey düşünmeye hazır değildir. Hanratty aynı zamanda Locke’u, nedensellik konusunda bilgi teorisi için gereken sağlamlığı vermemekte ve onu agnostik olarak nitelemektedir.⁸³ Bize göre de nedensellik konusunda Locke, yeterli açıklamada bulunmamaktadır. Filozofun açıklamalarına göre nedensellik, nesnenin kendisi ile sınırlı kalmıştır. Giriş kısmında mucizenin tanımına ve tarihi süreç içerisinde serencamına yer verilmişti. Şimdi ise Locke'un mucize konusunu nasıl değerlendirdiğine bakmak gerekiyor.

2.3. John Locke'da Mucize

Locke'un mucize kavramını anlamak için onun vahiy anlayışını ele almamız gerekiyor. Çünkü Locke, mucize kavramını genel anlayıştan daha farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bütün dinlerde mucize, Tanrı kaynaklı olarak değerlendirilir. Tanrı, vahiy insanlarla iletişim aracı olarak kullanmıştır. İnsanlar açısından vahyin Tanrı kaynaklı olup olmadığı yani vahyin doğruluğu tartışma konusu olmuştur. Mucize kavramı da bu sebeple vahyin doğruluğu açısından önem arz etmektedir.

Locke vahiy, “Tanrı’nın insana fevkalade bir şekilde, doğrudan ilham ettiği şey” olarak tanımlar.⁸⁴ Filozof Tanrı ile insan arasında imkan dahilinde bir bağlantı olduğunu peşin peşin kabul etmiş sonrasında ise tüm dikkatini vahyin gerekliliğini göstermeye yoğunlaştırmıştır. İnsan sınırlı yetilerinden dolayı vahye muhtaçtır. Tanrı insana bilgiye ulaşması için birçok yeti bahşetmiştir ve bunları sınırlandırmıştır. Bu sınırlarla insanın bütün varlıklar ve olaylar hakkında bilgi sahibi olması mümkün değildir. Tanrı insanın çabası ile ulaşamayacağı bilgileri –ruh ve ruhun ölümsüz oluşu, ölümden sonra tekrar dirilme, iyi bir hayat için nasıl ibadet edilmesi gerektiği, gibi şeyleri- vahiy ile bildirmektedir.⁸⁵

Tanrı’dan vahiy aldığını iddia eden insanların bunun gerçekten Tanrı tarafından olduğunu kanıtlaması gerekir. Bunun için en önemli delil genel olarak kuvvetli bir

⁸³ Gerald Hanratty, *Aydınlanma Filozofları –Locke, Hume ve Berkeley-* Çev. Tuncay İmamoğlu, 38.

⁸⁴ Locke, *A Paraphrase and Notes On St. Paul’s Epistle to the Ephesians*, 160.

⁸⁵ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, IV 426-427.

inanıdır. Ancak Locke'a göre kuvvetli bir inanma vahyin Tanrı'dan geldiğini kanıtlamak için yetersizdir. Tanrı'dan vahiy alan insanın özel bir gücü olduğu kabul edilir. Tanrı, vahiy insanlara ulaştırmakla görevlendirdiği kimselere çeşitli mucizeler gerçekleştirme gücü vermiştir. O, insanlara vahiy iletmekle görevlendirdiği kimseleri - Musa ve İsa gibi- kanıt olarak çeşitli mucizelerle desteklemiştir. Locke, onlara gönderilen vahyin mucizelerle kanıtlandığını ve vahyin gerçek bir vahiy olduğunda şüphe edilmediğini belirtmektedir.⁸⁶

Locke'da mucize kavramını daha iyi anlayabilmek için onun Tanrı anlayışına değinmek gerekmektedir. Locke, Tanrı inancına sahip Hıristiyan bir filozoftur. Hatta vahiy, mucize gibi dini konulara getirdiği açıklamalar düşünüldüğünde Locke teolog olarak görünür. Ona göre insan, fitri olarak Tanrı'ya inanma yetisine sahiptir. Locke'un felsefesinde bilginin kaynağı sadece tecrübeye dayanmakla birlikte Tanrı'nın insana vahiy yoluyla verdiği doğaüstü bilgiyi de kabul etmektedir. Bu sebepten Locke, sensualist (duyumcu) olarak nitelendirilemez. Çünkü bir şeyin bilgi olabilmesi için aklın süzgecinden geçerek bir hükümle son bulması gerekmektedir. Şeyler hakkındaki bilgi için duyu verisi yeterli gelmemektedir ve Locke bilgi kavramını olup biten bir şey olarak görmemektedir. Bununla birlikte hangi bilginin son bilgi olduğuna dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır.⁸⁷

Locke'a göre Tanrı, basit bir varlıktır. Tanrı her şeyi hikmetle bilen ve sınırsız kudretiyle her şeyi yaratandır.⁸⁸ Tanrı'nın yarattığı insan ise sınırlı bilgiyle donatılmıştır. Bununla birlikte insanlar farklı akıl seviyelerinde yaratılmışlardır. Bu sebepten bazı insanlar yanlış yollara da sapabilir. Dinler açısından insanı en iyi tanıyan yaratıcısıdır. Tanrı, zaman zaman yanlış yola sapan ve zaten sınırlı bilgiye sahip olan insanı doğru yola iletmek, ona rehber olmak ve bilmediği şeyleri öğretmek için seçtiği kullar aracılığıyla vahiy göndermekte, insanlarla iletişime geçmektedir. Bu anlamda vahiy, insan için son derece önem arz etmektedir.

Locke, vahiy Tanrı'nın insana müthiş bir şekilde ilham etmesi olarak değerlendirir.⁸⁹ Filozof vahyin tanımını yapmakla insanın bu vahiy nasıl kavradığı, nasıl elde ettiği gibi konular hakkında bilgi vermemektedir. O, Tanrı ile insan arasında bir ilişkinin olduğunu

---

⁸⁶ Locke, *A Discourse Of Miracles*, Works IX, 81.

⁸⁷ İsmail Çetin, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, 90-91.

⁸⁸ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, IV 404-417.

⁸⁹ Çetin, *a.g.e.*, 86.

başlangıçta kabul etmiştir ve insan için vahyin gerekliliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Onun için de insan açısından tüm bilgilere haiz olmak mümkün değildir. Akıl ve duyu verisi bunun için yeterli değildir. Sınırlı yetiye sahip olması sebebiyle insan, vahye muhtaçtır. Tanrı insanı sınırlı yetilerle yaratmıştır. Bu yüzden O, bu alanın dışında kalan şeyleri de vahiy aracılığıyla bildirmektedir. İnsanın sınırını aşan şeyler Tanrı tarafından vahiy aracılığıyla bildirildiği için inanç alanına girmektedir. Vahiyle bildirilen konular; ölümden sonra dirilme, yeni bir hayatın imkânı, ruhun tabiatı vb. gibidir. Vahyin kapsadığı konular sadece sınırları aşan konular değildir. Tanrı'ya nasıl ibadet edeceğimizi de vahiy aracılığıyla kendisi bildirmektedir.⁹⁰

Vahye ihtiyacın bir başka sebebi de Tanrı'nın kendisini tanıtmasıdır. Bazı insanlar sahip olduğu akıl ile kendisini yaratan bir varlığa ulaşsa dahi insanların çoğu sahip olduğu yetilerle gerçekleri görmez ya da bu konularda yanlış fikirlere sapabilirler. Vahyin gereksinimi bu gibi durumlar için son derece önemlidir. Vahiy ile akıl arasındaki ilişki filozofun önemli gördüğü konular arasındadır. Locke açısından Tanrı, insana hayatını düzenleyecek kaideleri belirlemesi için akli bahşetmekle birlikte, aklın sınırlı kaldığı alanlarda ışık olmak için insana vahyi göndermiştir.⁹¹ Aynı zamanda insan vahyi de akıl aracılığıyla anlamaktadır.

Kendi cümleleriyle Locke akli şu şekilde açıklamaktadır: “Akıl zihnin idealarından –ki zihin bu ideaları iç duyum ve dış duyumla kazanmaktadır- yaptığı çıkarımlarıdır ve yargıların taşıdığı kesinlik veya olasılıkların keşfedilmesidir”.⁹² Herhangi bir yargının taşımış olduğu kesinlik veya olasılığın keşfedilmesinde aklın derecelerini dört kısımda incelemektedir: 1. Yargının taşıdığı kesinlik veya olasılığın keşfedilmesinde kullanılacak kanıtların bulunması. 11. Bu kanıtların, sahip oldukları gücün veya aralarındaki ilişkinin kolayca kavranabilmesi için düzenli bir şekilde sınırlanması. 111. Söz konusu kanıtların aralarında var olan ilişkinin kavranması. 1v. Bu kavrayışla ilgili doğru bir sona ulaşılması.⁹³

Akıl, Locke'a göre vahyin Tanrı tarafından gönderip gönderilmediğini anlama konusunda en önemli yol göstericidir. Vahyin gerçek olduğunu anlama konusunda akıl iki yol takip etmektedir. Birincisi vahyi aldığını iddia eden kişi ile ilgilidir. Kişi vahiy

---

⁹⁰ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, IV 436-448.

⁹¹ Locke, *A Discourse Of Miracles*, Works IX, 85.

⁹² Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, IV 407.

⁹³ Locke, *a.g.e.*, IV 408.

aldığını iddia ediyor ise o kimsenin mucize ile bunu desteklemesi gerekmektedir. Ayrıca bu mucizenin mahiyeti kendisi dışında kimsenin yapamayacağı nitelikte olmalıdır. Kişi bunu yapabiliyorsa aldığı vahiy sahihtir. Locke'a göre Hz. Musa ve Hz. İsa gerçekleştirmiş olduğu mucizelerle aldıkları vahyin gerçek vahiy olduğunu kanıtlamışlardır. Vahyin gerçek olup olmadığını anlamanın ikinci yolu ise akıl ile vahyin karşılaştırmasını yapmaktır. Çünkü Locke'a göre akıl ile vahiy arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Eğer vahiy ile akıl çelişiyor ise vahiy gerçek vahiy olarak kabul edilemez. Locke'un burada kast ettiği şey vahyin Tanrı tarafından gönderilip gönderilmediği konusunda akla başvurmaktır. Vahyin bildirdiği hakikatler aklın sınırlarının ötesindedir. Bununla birlikte vahyin gerçek olup olmadığını anlamada akla ihtiyaç duymak su götürmez bir gerçektir. Locke'a göre akıl vahyin sunduğu bilgileri anlamak için de gereklidir.⁹⁴ Filozofa göre herkes kendi aklıyla iman etmelidir ve vahiy de akli ile yorumlanmalıdır. Bu anlamda kilisenin otoritesine karşı çıkmıştır.⁹⁵ Locke anladığımız kadarıyla akli geri plana atmamaktadır. Yani akıl imâni hakikatlerin hepsini anlama konusunda yetersiz kalsa da önemini korumaktadır. Fakat akıl tek başına insanı kurtuluşa götüremez. İman tamamen kalbin tasdikinden ibarettir. Bu kabule götürececek şey ise Tanrı'nın inayetidir.

Dinler açısından mucize, tabiat kanunlarına aykırı bir hadise olarak anlaşılmıştır. Locke'a göre de insan, tabiatta gerçekleşen bazı olayları bu kanunlara aykırı olduğu için açıklayamamaktadır. Locke, tabiat kanununa aykırı olarak gerçekleşen bu olayları mucize kapsamında değerlendirmektedir. Onun mucize tanımı şu şekildedir: “ İzleyenin kavrayışının ötesinde olan ve onun görüşüne göre doğanın yerleşik akışına aykırı olan, onun tarafından ilahi olarak kabul edilen duyulur bir işlem”.⁹⁶ Filozofa göre mucize önemli bir sebep dâhilinde gerçekleşmektedir. Tanrı insanın sınırlı aklını aşan bilgileri vahiy yoluyla bildirmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de seçmiş olduğu elçileri görevlendirmiştir. Fakat insan için vahiy kabul etmek her zaman kolay bir şey değildir. Çünkü tarih boyunca birçok insan bunu suistimal ederek vahiy aldığını iddia etmiştir. Bu sebepten vahiy aldığını söyleyen kişinin bunu kanıtlaması gerekmektedir. Vahyin doğrulanması açısından peygamberlerin, Tanrı tarafından kendisine verilen güç ile

---

⁹⁴ Çetin, a.g.e, 91-92.

⁹⁵ Çetin, a.g.e, 93.

⁹⁶ Locke, A Discourse Of Miracles, Works IX, 79.

tabiat kanunlarına aykırı olağanüstülükleri gerçekleştirmesi gerekmektedir.⁹⁷ Mucize Tanrı tarafından gerçekleştirilmesi çok kolay olmakla birlikte sadece amaca hizmet etme anlamında çok sık olmayacak bir şekilde vuku bulmuştur. Âlemin Tanrı tarafından konulan bir düzeni vardır. Bu düzen Tanrı'nın amacına uygun olarak nadiren değiştirilir. Bu düzen sürekli bozulduğu takdirde olağan ile olağanüstü arasında fark kalmaz.

Anlaşılabileceği üzere Locke mucizeyi, Tanrı'nın görevlendirdiği elçilerinin sahih vahiy aldığını kanıtlamak için gerçekleştirdiği olağanüstü haller olarak görmektedir. Tarihte elçi olduğu iddiası ile Hz. Musa ve Hz. İsa mucize denilebilecek birçok hadise gerçekleştirmiştir. Musa peygamberinin değneğinin yılan haline gelmesi, cüzzam hastası kişinin göğüs bölgesine dokunarak onu tedavi etmesi; İsa peygamberin doğuştan âmâ kişinin gözlerini tedavi edip görmesini sağlaması, ölü insanları hayata döndürmesi ile Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından öldürüldükten sonra tekrar dirilmesi bahsedilen mucizelerden bir kaçına örnektir.⁹⁸ Filozofa göre Hz. Musa ve Hz. İsa gerçekleştirmiş olduğu bu mucizeler ile Tanrıdan aldıkları vahyin gerçek vahiy olduğunu genel olarak insanlar tarafından kabul edilmesini sağlamışlardır.

Locke'a göre mucize olmayan olağanüstü olaylar da vardır. Bir olayın mucize olarak nitelendirilebilmesi için o olayın ilahi bir tarafının olması gerekmektedir. Mısırlı sihirbazlar ile Hz. Musa'nın gerçekleştirdiği olağanüstülükler arasında fark vardır. Yani mucize, sihir ve göz boyamadan farklı bir özellik taşımaktadır. Hz. Musa ve sihirbazlar arasında gerçekleşen hadisede sihirbazların yaptığı ile Hz. Musa'nın mucizesi arasındaki fark bariz şekilde kendini göstermiştir.

Mucizenin büyüklüğü kişinin iddiasını olumlu yönde etkilemektedir. Locke bunu Hz. Musa kıssası ile örneklendirmektedir. Kıssada sihirbazlar, firavun karşısında insanların gözlerini yılan vs ile boyarken Hz. Musa, o yilandan daha büyük bir mucize göstererek sihirbazların yılanlarını alt etmiştir.⁹⁹

Anladığımız kadarıyla Locke'un mucize tanımı gözlemciye atıf yapılmasını gerekli kılmaktadır. Mucize, Tanrı'nın fiilidir gözlemci ise mucizenin ayrılmaz parçasıdır. Ona göre mucizenin mucize olması için birinin tanıklığına ihtiyaç vardır. Belirttiğimiz gibi Locke mucizeyi; "İzleyenin kavrayışının ötesinde olan ve onun görüşüne göre doğanın

---

⁹⁷ Locke, a.g.e., 81-82.

⁹⁸ Locke, a.g.e, 81.

⁹⁹ Locke, Locke's Reply to the Bishop of Worcester's Answer to his Second Letter, Works, 14- 15.

yerleşik akışına aykırı olan, onun tarafından ilahi olarak kabul edilen duyulur bir işlem” şeklinde açıklamaktadır.¹⁰⁰ Tanık olan kişiler açısından bir şeyin mucize olabilmesi için doğa yasalarına rağmen gerçekleşmesi gerekmektedir. Doğa yasalarına uygun vuku bulan şeyler mucize olarak kabul edilmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Locke'un mucize tanımını subjektiftir. Birinin gözlemlediği şey ile bir başkasının gözlemlediği şey farklılık arz edebilmektedir.

Filozof, vahyi ve mucize kavramlarını “olasılık” olarak değerlendirmektedir. Olasılığın meydana gelebilmesi için iki şartı bulunmaktadır. İlki; olasılık olarak yargılanan şeyler daha öncesinde edinilen bilgi, gözlem ve tecrübe ile uygun olmalıdır. İkincisi de bu şekilde olan bir yargının doğruluğu ile ilgili diğer insanların şahit olmasıdır. Bir insanın bilgi, gözlem ve tecrübesine dayanan şeyler olasılıktır. Ancak bu olasılığın kesin bilgiye dönüşmesi için Locke başka insanların şahitliğine ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Şahit olan insanların sayısının artması, bu insanlar arasında görüş birliğinin bulunması, hafızalarının güçlü olması ve şahit olan insanlar arasında aksi iddiada bulunan kimsenin olmaması olasılıktan kesinliğe yaklaştıran şeylerdir.¹⁰¹

Locke aynı zamanda mucize kavramının monoteist dinler için söz konusu olduğunu belirtmektedir. Politeist inanca sahip olan insanlar inançlarının doğruluğu ile ilgili olarak mucize kavramına başvurma gereği duymamışlardır. Hatta inançlarını doğrulama ya da kanıtlama ihtiyacı içinde dahi olmamışlardır. Hal böyle iken monoteist dinlerde vahyin Tanrı'dan geldiğini kanıtlamak için yeterli delil ne olmalıdır? Dahası mucize bu kanıt için yeterli bir delil midir? Locke buna şu şekilde cevap vermiştir- Mucize olan şey ile mucize olmayan şey karşılaştırıldığında mucize daha güçlü olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda herkes tarafından kabul edilecek derecede apaçıktır. Yani Hz. Musa bir olağanüstü fiil gerçekleştirdi, sihirbazlar da aynı şekilde bir olağanüstü fiil gerçekleştirdiler. Hz. Musa'nın yaptığı yılanın diğerlerinin yaptığı yılanları yutması üzerine Hz. Musa'nın fiili herkes tarafından mucize olarak açık bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁰²

Tanrı'dan gelen bir fiil ilahi olduğu için tutarlıdır. Doğal din ve ahlakın gerçeklerine aykırı olamaz. Bununla birlikte ilahi vahiyle gelen ufak tefek önemsiz şeyler değildir. O zaman vahiyle bildirilen şey Tanrı'nın yüceliğiyle ilgili ve insanların endişelerini

---

¹⁰⁰ Locke, *A Discourse Of Miracles*, Works IX 79.

¹⁰¹ Richard Swinburne, *Mucize Kavramı*, 14-15.

¹⁰² Locke, *A Discourse Of Miracles*, Works IX 82-83.

giderici vasıfta olmalıdır. Bu doğüstü olayların vahyi doğrular şekilde olması büyük bir güce işaret ettiği için mucize olarak kabul edilebilir. Bunun doğruluğu daha üstün bir fiilin ortaya çıkmamasındandır.

Locke, mucizenin Hıristiyanlığın yayılmasında yardımcı bir güç olup olmadığı konusundaki kanaatleri de değerlendirmektedir.¹⁰³ Roma İmparatorluğunda, Hıristiyanlık dinini kabul edene kadar mucizelere ihtiyaç olduğunu düşünenler bulunmaktadır. Fakat Kilise babalarının da içinde bulunduğu bir takım kişilerin imparatorluktan sonra da mucizelerin devam ettiği yönünde kabulü bulunmaktadır. Locke, mucize konusunda bu açıklamaları yapmakta fakat araştırdığımız kadarıyla bu konulara dair kendi görüşünün ne olduğu hakkında bir açıklama getirmemektedir.

Anladığımız kadarıyla Locke, Descartes'ın bilgi teorisini reddetmesine rağmen Tanrı kavramına gelindiğinde sezgisel bilgiye tanımış olduğu imkan dolayısıyla, kısmen kendisi ile çelişir gibi görünmektedir. Nitekim Ahmet Erhan Şekerci'de eserinde bunun gibi bir çıkarımda bulunmuştur.¹⁰⁴ Bir ampirist olarak Locke'un fenomenler dünyasına dair görüşleri tatmin edici olmakla birlikte, onun Tanrı, din, vahiy ve mucize gibi kavramlara sunmuş olduğu açıklamalar yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte filozofun doğuştan düşüncelere getirmiş olduğu tezi göz önüne alındığında, din ve Tanrı kavramları hakkındaki söylemleri kendi içinde kısmi bir çelişkiye düştüğü izlenimini vermektedir.¹⁰⁵

Locke, ideleri düşüncenin nesnelere olarak görmektedir fakat dini öneminden dolayı mucize kavramını ötelemek bir yana bu kavrama karşı olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. Filozof, Hz. İsa'nın gerçekleştirdiği mucizeleri Mesihliğin bir göstergesi olarak kabul etmektedir. Bu olağanüstü olayları da dini bilginin temellerinden biri olarak görür.¹⁰⁶

Locke, bilginin doğuştan geldiği düşüncesini çok sert bir şekilde eleştirmesine rağmen Descartes gibi matematiksel yöntemlere başvurarak Tanrı'nın kanıtlanabileceğini söylemesi kendisi ile çeliştiği göstermektedir. Hatta filozof için Tanrı'nın varlığı, en açık gerçeklerden biridir ki matematik yöntemlerle bile bu gerçekliğe ulaşabileceğini düşünür. Çünkü Locke'a göre, Tanrı'nın hakikatine dair bilgi, zihnin keşfedebileceği

---

¹⁰³ John Locke, *A Discourse Of Miracles*, Works IX 92-93.

¹⁰⁴ Şekerci, *Aydınlanma ve Din İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016, 171.

¹⁰⁵ Şekerci, *a.g.e.*, 174-175.

¹⁰⁶ Şekerci, *a.g.e.*, 175.

en açık gerçeklerden biridir.¹⁰⁷ Filozofa göre Tanrı bu âlemdeki düzeni sağlayan kişidir; bu hakikat, Kutsal Kitab'ın yaratma bölümündeki sembolik dil ile ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Bununla birlikte insanlar, Tanrı'nın varlığına akıl yolu ile ulaşabilirler. Çünkü Tanrı insaları, kendi varlığına ulaşabilecek şekilde yaratmıştır. Locke'a göre Tanrı'nın varlığı, insanın ulaşabileceği en açık gerçektir.¹⁰⁹

Hanratty'e göre Locke, iman, vahiy ve mucize gibi kavramlarla ilgili düşüncelerinden, Hıristiyan dininin natüralist ve deist bir yorumuna meylettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte filozof, Tanrı tarafından bildirilen vahyi de kabul etmektedir. Bu durum tabii aklın ışığı ile tamamlanmaktadır. Locke için pozitif ya da özel vahyin rolü, temelde aklın ışığıyla anlaşılabilir. Hanratty Locke'un, dinin natüralist yorumunu savunanlarla uzlaşmaktan kaçınmasına rağmen yine de onun, deizmin savunucularıyla ilişkisini sürdürmesini önemsemektedir.¹¹⁰

Sonuç olarak Locke, bilginin tek kaynağı olarak tecrübeyi görmekte ve bu şekilde ampirizmi benimsemenin yanında diğer taraftan Tanrı'dan insan için doğru bilgi sağlayan şeyi, vahiy olarak kabul etmektedir. Filozofa göre Tanrı vahiy aracılığıyla insana ulaşamayacağı tabiatüstü bilgileri vermektedir. Locke'un vahiy anlayışına göre vahiy insan bilgisinde bir artış meydana getirmektedir. Bununla birlikte filozofun, vahiy ile ilgili olarak tabiatüstü hakikatleri insanlara ulaştırdığını kabul etmesi, onun ampirist olmasının yanında fideist bir karaktere de sahip oluşu anlamına gelmektedir.¹¹¹

Locke'ın nedensellik ve mucize hakkındaki düşünceleri bu şekildedir. İkinci bölümde ise Hume'un nedensellik ve mucize kavramları ele alınacaktır.

---

¹⁰⁷ Gerald Hanratty, *Aydınlanma Filozofları Locke-Hume ve Berkeley*, çev: Tuncay İmamoglu, Celal Büyük, Anka Yayınları, İstanbul, 38-39.

¹⁰⁸ Şekerci, *a.g.e.*, 176.

¹⁰⁹ Çetin, *a.g.e.*, 103-104.

¹¹⁰ Gerald Hanratty, *Aydınlanma Filozofları Locke-Hume ve Berkeley*, 40-41.

¹¹¹ Çetin, *a.g.e.*, 219.

3. BÖLÜM: DAVID HUME'DA NEDENSELLİK VE MUCİZE

3.1. David Hume'da Bilginin Kaynağı

David Hume, Newton'un fizik biliminde uyguladığı yöntemi sosyal bilimlere uygulayarak insan doğasını müstakil bir bilim haline getirmeyi amaçlamıştır. Bu uğraşının en önemli konularından birisi de hiç kuşkusuz nedensellikdir. Hume, nedensellik kavramının bütün yönlerini “İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma” (1738-1740) ve “İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme” (1738-1740) adlı eserlerinde incelemektedir. Filozof, “kendisiyle ilgili mevcut izlenimden türetilen güçlü ve canlı bir ide” olarak tanımladığı inançlara geçişte nedensellik ilkesini öne çıkarır¹¹². Hume, bu kavramı doğada algı konusu olan bir nedensellikten değil, olaylar arasında aklımız aracılığıyla kurulan ve nedensellik olarak isimlendirilen, zihinsel nitelikte bir ilişki olarak ele alır. Nedenselliği çağrışım ilkeleri arasında sayarak eski bir ideden yola çıkıp yeni bir idenin oluşması, gözlemlenenden henüz gözlemlenmemiş olan bir şeye geçiş imkânı olarak değerlendirir.

Hume da Locke gibi, zihnin boş bir levha (tabula rasa) ile dünyaya geldiğini, doğuştan getirilen bir bilginin olmadığını ve tüm bilgilerin tecrübe sonucunda elde edildiğini kabul etmektedir. Hume, bilginin kaynağına yönelik görüşlerini Locke'dan almıştır ve bu görüşleri daha ayrıntılı bir şekilde sınıflandırmıştır. Onun epistemolojisinin temelinde algılar bulunmaktadır. Filozof, zihne gönderilen her şeyi “algı” olarak nitelendirmektedir. Bununla beraber filozof, algıları güçlülük ve canlılık seviyelerine göre izlenimler ve ideler olarak ayırır. Hume'a göre algılar, eğer zihne büyük bir kuvvet ve canlılıkla girerse “izlenim”; daha az canlı ve daha az kuvvetli ise “ide” adını alır. İdeleri de basit ve birleşik olarak iki kısma ayırmaktadır.¹¹³

Filozofa göre ideler ve izlenimler basit veya birleşik olabilir. Basit ideler veya izlenimler bölünemezken birleşik izlenimler bölünebilir. Bununla birlikte Locke ve Hume, ide kavramlarından farklı şeyler anlamışlardır. Locke'un ide olarak adlandırdığı şeyi Hume, algı olarak adlandırır. Hume için algı, ya izlenim ya da idedir. Filozof bunu yaparken, Locke'un farklı anlam verdiği “ide” kavramını orijinal anlamı ile kullandığını

¹¹² Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 625.

¹¹³ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan, (Ankara: Bilgesu Yayınları, 2015), 18.

düşünür. Hume'un Locke'dan diğer bir farklı noktası da izlenimleri dış duyum izlenimleri ve iç duyum izlenimleri olarak ikili ayrımla incelemesidir. Dış duyum izlenimleri zihinde bilinmeyen bir nedenden dolayı ruhta doğuştan vardır. İç duyum izlenimleri ise idelerden kaynaklanır.

Hume'a göre izlenimler ile ideler güç ve canlılık dereceleri hariç fazlaca benzerler ve biri diğerini büyük oranda temsil eder. Buradan anlaşılan izlenimler ve idelerin birbirini karşılayacak derecede ortaya çıkmasıdır. Hume, ayrıca onların ilk ortaya çıkışları ve basit ile karmaşık olarak ayrılmaları dikkate alındığında, birçok karmaşık idenin kendisine karşılık gelen karmaşık izlenimlerinin olmadığı görüşündedir. Bununla birlikte birçok karmaşık izlenimin de karmaşık idelerde bire bir kopyalanmadığının görüleceğini de belirtir.¹¹⁴ Örneğin; uçan atı hiç görmemiş –yani izlenimini edinmemiş- bir kimsenin, yine de bu şekilde bir atı hayal etmesi mümkün iken, İstanbul'u geçerken görmüş yani –izlenimini edinmiş bir kimsenin-, onun tüm sokak ve evlerini tam ve gerçek boyutlarıyla, eksiksiz bir şekilde temsil edebilmesini sağlayan bir ide oluşturması mümkün değildir.

Filozofa göre zihin herhangi bir izlenim aldığı anda, o bir ide olarak tezahür eder. İzlenim zihinde ya ilk canlılığını büyük ölçüde muhafaza eder ve izlenim ile ide arası bir şey haline gelir ya da canlılığını tümüyle yitirerek tam bir ide olur. Hume, izlenimlerin canlılığını büyük ölçüde muhafaza etme ve yinelenmesini sağlayan yetimize hafıza der. Bunun ide haline dönüşmesine ise hayal gücü adını verir.¹¹⁵ Buna göre izlenimlerin aslına uygun olarak kalması, özellikle de düzen, biçim ve konumlarını muhafaza etmesi, bu bakımdan da onların canlılıklarını büyük ölçüde korumalarını sağlayan yeti “hafıza” olmaktadır. İzlenimin ide haline gelmesi, onları kaynağından kopartarak, bu itibarla da daha silik veya soluk bir biçimde sunmayı sağlayan yeti “hayal gücü” olacaktır. Hume'a göre karşılığı olan izlenimlerin daha önce zuhur etmeksizin ne hafıza ne de hayal gücü idelerinin ortaya çıkabilmesi mümkündür¹¹⁶. Bunun sebebi “basit ideler basit izlenimlere dayanmak zorundadır” kuralıyla ilgilidir.

---

¹¹⁴ Hume, *a.g.e.*, 18-19.

¹¹⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 21.

¹¹⁶ Hume, *a.g.e* 21.

3.2. David Hume'da Nedensellik

Aydınlanmanın belki de en etkili filozofu olan Hume, “İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme” adlı eserine ide kavramını türlerine ayırarak başlar. Bunlar: benzerlik, özdeşlik, uzam ve zaman ilişkisi, nicelik ya da sayı oranı, nicelik dereceleri, karşıtlık ve nedenselliklerdir. Bu ayrımı yapmakla birlikte bunları iki kısımda inceleyebileceğimizi belirtir: i. İdealara bağlı olanlar ve ii. İdealarda herhangi bir değişim olmadan değişebilenler. Hume, zamansal- uzamsal ve nedensel ilişkilerin ikinci kısımda olduğunu söylerken diğerlerinin birinci kısma girdiğini ifade eder.¹¹⁷ Ona göre, birinci kısım kesin bilgi verirken ikinci kısım kesin bilgi vermemektedir. Filozof, nedenselliğin idealara bağlı olmadığını düşünür. Bir şey ya da bir olay ona göre, başka bir şeyden ya da olaydan çıkabilmektedir.

Hume, nedensellik ile ilgili olarak bir nesnede benzerlikler gözlemlendiği zaman, bu nesnelerin her ne kadar nitelik ve nicelik derecelerinde farklılıklar meydana gelse de, tümüne benzer bir ad verme alışkanlığının zamanla olacağını ifade eder. Ona göre tikel bir idenin, genel bir ide ile birlikteliği, genel bir terim oluşturmaktadır. Bu terimin alışkanlıktan kaynaklanan birçok tikel ide ile ilişkisi vardır ve zihin bu ilişki sonucunda ideleri kolayca geri çağırır. Bir nesneye ad verme alışkanlığının yerleşmesi, o adın işletilmesi durumunda bu nesnenin zihinde canlanması ile başlar.

Bir şeyin başka şeye neden olduğunu söylemek ne anlama gelir? Hume'un üzerinde durduğu sorulardan birisi de budur. Bu onun için temel bir sorundur. Çünkü kendisinin de işaret ettiği gibi, olgularla ilgili düşünmemiz, bilinen nedenlerden beklenen sonuçlara ya da algılanan sonuçlardan olası nedenlere muhakemeyi gerektirir.¹¹⁸ Örneğin, ıssız bir adada bir gözlük bulunursa bu, bir zamanlar orada birinin yaşadığını ve gözlüğünü orada bıraktığını gösterir. Bu, sonuçtan hareketle nedeni bulmaya gitmedir. Ya da Hume'un genel olarak bilardo topu örneğindeki gibi; topun hareket ederek diğer topa değip onu hareket ettireceğini düşünmek nedenden sonuca ulaşmak olur. Bunu Hume'un ifadeleri ile açıklayacak olursak: Nesnelerin varoluşları, eylemlerin başka bir

---

¹¹⁷ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi Modern Felsefe*, çev. Ahmet Fethi, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 303.

¹¹⁸ Warburton, Nigel, *Klasiklerle Felsefe*, Çev. Ahmet Fehmi Yıldırım, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 179.

varoluş veya eylemden önce mi sonra mı geldiği konusunda güvenilir bağlantıyı nedensellik üretecektir.¹¹⁹

Hume, neden ve sonuç arasındaki ilişkiyi kesin olarak kabul etmek yerine, neden ve sonuca ilişkin ideamızın kaynağını araştırmayı tercih eder. Bilardo toplarının birbirleriyle çarpışması sonucu hareketlerini kaç kez izlersek izleyelim, birinci topun vurması sonucunda ikinci topun hareket etmesi gerektiği yönünde kesin bir bilgiye sahip olamayız. Bu hareketin bir defa gerçekleşmesi Hume'a göre ikinci defa da gerçekleşeceği anlamına gelmez.¹²⁰

Hume, geçmiş tecrübelerden hareketle yeni bir idenin üretilmesinde, bilimi mümkün kılan bir inanç olarak, doğanın düzenliliği inancının mantıksal temellerini sorgular. Filozof, doğa bilimlerindeki böyle çıkarımlarla ilgili olarak, tikel önermelerden tümel önermeleri türeten çıkarımı sağlayan şeyin ne olduğunu araştırır. Hume'dan önce bu araştırmalara verilen cevap nedensel zorunluluktur. Meydana gelen her olayın beraberinde onun oluşmasını sağlayan bir zorunluluk anlayışı söz konusudur. Hume, 17. yy. biliminin doruk noktasını oluşturan nedensellik inancını, neden -sonuç diye açıklanan olaylar arasındaki nedensel bağıntı fikrini, nedensellik ilkesini, aynı şekilde "izlenimi olmayanın ide olamayacağı" ilkesi ile inceler.

Filozofa göre olayların sıralı halinde gelmesi ve bunlar arasındaki ilişkinin görünüşte zorunlu olduğu fikrine sahip olma düşüncesi tamamen alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır. O, doğadaki olayların birbirini takip etmesine bakarak zihindeki olayların kendi aralarında zorunlu bir bağlantısının olamayacağını söyler. Bu bağlantının sadece inançtan öteye geçemeyeceğini ifade eder. Çünkü doğa yasaları yalnızca çağrışımsal alışkanlıklarımıza bağlıdır. Hume'un nedensellik ilkesinin temelini bizim düşüncelerimiz ve yaşantılarımızdan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yani ona göre nedensellik ve buna bağlı olarak zorunlu bağlantı düşüncesinin kaynağı doğada değil; bizim alışkanlıklarımızdadır. Olaylar arasındaki nedensellik ilişkisi, nesnelere özelliğinden kaynaklanmaz.

İki olayın sürekli birbiri arkasından meydana gelmesinden sonra süreçte birinci olay görüldüğünde zihin ikinci olayın geleceğini düşünmeye başlar. Yani "birincisi, çağrışım yoluyla ikincisini bildirir. Bu çağrışım zihinde kati olarak yerleştiğinde ilke

---

¹¹⁹ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi Modern Felsefe*, 304.

¹²⁰ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976), 26.

haline gelir. Aklı idare eden en esaslı kanun, nedensellik kanunudur". Nedensellik Hume'a göre böyle bir çağrışımdan meydana gelir. Nedenselliği bu şekilde değerlendirdiğimizde, bizzat olaylara ait bir kanun olmayıp zihne ait bir kanun olduğunu anlarız.¹²¹

Varolan bir izlenimden canlı ve güçlü bir idenin türetilmesi, nedensel bir çıkarım olur. Bu çıkarımda zihin, şöyle bir yol izler. Bir duyu izlenimi yahut bellek idesinden henüz gözlemlenmemiş bir sonuca varır.¹²² Bu çıkarım sonucunda ise "bu bir ekmektir, öyleyse insanı besleyendir" gibi bir nedensellik, kesinkes kanıt düzeyine ulaşamaz. Bu tür bir çıkarım da sonucun öncülü değildir. Sonucu olumsuzlamak, bir çelişki meydana getirmez.¹²³ Hafızamızın böreğin geçmişte bizi beslediği konusunda tatmin etmesi, mevcut duyu izlenimi ile böreğin geçmişte bizi beslediği gibi gelecekte de besleyici olacağına dair bir garanti olamaz. Burada "doğanın hep aynı eşbiçimli yapıyı sergilediği" veya "düzenli olduğu" çıkarımının aynı yapıya sahip olması, bizi bir nedensel çıkarıma götürmez.

Hume'a göre olgulara dair önermeler, neden - etki arasındaki ilişkiye temel teşkil eder gibidir. Sebebi ise bu ilişki aracılığıyla duyularımız ile belleğimizin şaht olduğu şeylerin ötesine geçebiliriz.¹²⁴ Olgulara dair tüm akıl yürütmelerde öncelikle olgunun kendisi vardır. Bu olgudan hareketle başka bir olgu ile bu aralarında bir bağ olduğu düşünülür. Tüm ampirik önermeler, bu şekilde oluşan nedensel çıkarımların sonucunda gerçekleşir. Hume açısından nedenselliğin önemi, olguların güvenilir olmasını sağlayacak olan ölçütün yapısı ile ilgili olmasından gelir. Bu sebepten o, neden- etki bağıntısına ilişkin bilgiye nasıl ulaşılacağı sorusu üzerinde yoğunlaşır.

Hume, neden-etki bilgisini kazandıran şeyin ne olduğunun ortaya çıkarılması gerektiğini düşünür. Buna ise ikisi arasındaki ilişkinin ne olmayacağını değerlendirerek araştırmaya başlar. O, neden-etki arasındaki ilişkinin, a priori olarak bilinmeyeceğini düşünür bunun da hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini göstermeyi hedefler. İnsanlar gözlenen olgular ile bundan çıkartılan diğer bir olgu arasında bağ olduğunu varsayar. Hume'a göre olgular hakkındaki tüm akıl yürütmeler aynı yapıdadır ve bu çıkarımlara kesinlikle a priori olarak ulaşılamaz. O, bu bilgimizin belirli nesnelere sürekli olarak

---

¹²¹ Topçu, *Felsefe*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 66.

¹²² Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, 624.

¹²³ Cevizci, *a.g.e.*, 625.

¹²⁴ Hume, *a.g.e.*, 24.

birbirlerine bağılı olduklarını görmenin kazandırdığı tecrübeden başka bir şey olmadığını söyler¹²⁵.

Filozofun nedensellik anlayışı daha önce de belirttiğimiz gibi tecrübeden meydana gelir. Çünkü nedenselliğin, mantıksal bir bağıntı olmadığı fikrindedir. Bununla birlikte tek bir tecrübeden hareketle nedenselliğe ulaşamayacağını da ifade etmektedir. Yani tikel A ve B olaylarının tecrübesinin olmayacağını düşünmektedir. Bunun sebebini açıklarken de A'da kendi başına B'yi üretmeye yol açacak hiçbir şeyin bulunamayacağını belirtir. Bize gereken tecrübenin sürekli ve bir arada olmasıdır.

Hume, hayal gücünün nedensellik ilişkisine kaynaklık ettiğini düşünmektedir. Bu argüman onun nedensellik düşüncesine dair açık bir fikir verir. Filozofa göre akılın yaptığı tek şey fikirleri karşılaştırıp incelemek ve çıkarımlarda bulunmaktır. Bu sistemi ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz zaman sistemin kendisi açık bir şekilde anlaşılır ve birçok tartışmayı da ortadan giderecek düzeydedir.¹²⁶

Hume, nesnelere dair bilgilerimizin, neden ve etki ilişkisine bağılı olarak ortaya çıktığını açıkladıktan sonra bu zorunlu bağlantıya dair bilginin temeline yönelir. Ona göre bu tür bilgilerin kaynağı iki kısma ayrılarak incelenmektedir. Bu kaynaklar: 1. Tecrübe 11. Akıldır. Fakat o, neden-etki ilişkisi ile ilgili olarak bunların bahsi geçen iki yolla birbirine zorunlu olarak bağlanan bir ilişki olduğunu ileri süren savın temellendirilemeyeceğini ifade eder. Hume'un düşüncesine göre nesnelere arasında zorunlu bağlantı gibi görünen şey aslında yalnızca o nesnelere arasındaki idealleri arasındaki bağlantıdır. Burada zihin alışkanlıkları tarafından belirlenmiş olmaktadır ve bize zorunluluk ideasını düşündüren şey, bu izlenim ya da belirlenimdir.¹²⁷ A'nın B'ye neden olduğuna inanmamıza yol açan şey tecrübenin tekrarıdır. Tecrübenin tekrarı nesnelere yeni bir şey üretmez sadece zihinde düşünceler çağrışımına yol açmaktadır. Bu sebepten Hume, zorunluluğun nesnelere değil zihinde varolan bir şey olduğunu ifade etmektedir.

Filozof, tecrübe olmaksızın bir nedenin, sonucunda ortaya çıkacak şeyin a priori olarak kesinlikle bilinmeyeceğini belirtir. Nedenin ne olduğunu anlayabilmek için tecrübeye duyulan ihtiyacı şu şekilde açıklamaktadır: İlk insan, akıl yetilerinin başından itibaren tam anlamıyla yetkin olduğu kabul edilse bile, suyun akıcılığı ve saydamlığından

---

¹²⁵ Hume, *a.g.e.*, 24-25.

¹²⁶ Hume, *a.g.e.*, 16.

¹²⁷ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi Modern Felsefe*, 307.

boğucu olduğunu, ya da ateşin ışık ve ısısından yakıcı olduğunu çıkarsayamaz. Hiçbir nesne ne duyulara verilen nitelikleriyle kendisini ortaya çıkaran nedenleri ya da kendisinden doğacak etkileri belli eder: ne de aklımız, tecrübenin yardımı olmaksızın gerçek var oluş ve olgu sorunu konusunda çıkarımlar yapabilir.¹²⁸

“...Neden ve etkiler akıl ile değil tecrübe ile bulunabilir”.¹²⁹ Bununla birlikte Hume’a göre, “her etki nedeninden ayrı bir olaydır. Bu yüzden de nedende bulunamaz ve etkinin başlangıçta a priori uydurulması ya da kurulması, tümüyle rastgele olmak zorundadır. Ve akla geldikten sonra bile, akla aynı ölçüde tutarlı ve tabii görünecek başka birçok etki olacağına göre, etkinin nedenle bir arada olması da eşit derecede rastgele görünmek zorundadır”. Bu sebepten filozofa göre, tecrübe ya da gözlem meydana gelmeden herhangi bir neden veya etki çıkarsamaya çalışmak boşuna olacaktır.¹³⁰

Hume’a göre “insan aklının yapabileceği, olsa olsa doğal fenomenleri meydana getiren ilkeleri daha yalın bir hale getirmek ve analoji, tecrübe, gözlem yoluyla akıl yürüterek birçok belirli etkiyi bir kaç genel nedene indirgemektir”.¹³¹ İnsanın bu indirgemeci davranışı ise neden ve etkinin a priori olduğu inancına götürmektedir.

Neden ve etki ilişkisinin a priori olarak kanıtlamayacağını düşünen Hume, bu ilişkinin tecrübe ile de kanıtlanamayacağını ifade eder. “Neden ve etki ile ilgili tecrübemiz olduktan sonra bile, bu tecrübeden çıkan sonuçlar akıl ya da anlama yetisine dayalı değildir...”¹³² filozofa göre doğanın tüm sırlarına vakıf değiliz. Bildiğimiz sadece nesnelere yüzeysel birkaç özelliğidir. Aynı şekilde nesnelere ilkelerini ve dayandığı güçleri de bizden saklamıştır. Hume burada ekmeğin örneğini vermektedir. Ekmeğin rengini ve ağırlığını duyularımızla bilirken onun besleyicilik özelliği hakkındaki bilgiyi bize akıl vermektedir. Bununla birlikte bir cisim sürekli yer değiştirir kılanın ne olduğu hakkında bilgi vermez. Fakat görme veya dokunma duyumuz aracılığıyla cismin hareketi hakkında bir idea sağlayabilir. İnsan, hareket halindeki bir cismin diğer bir cisme dokunarak ilettiği ve kaybettiği kuvvet hakkında da bir bilgiye ulaşamaz.

Hume’un nedensellik ile ilgili belirttiği diğer bir nokta ise insanların geçmiş tecrübeleri sayesinde sahip oldukları bilgilerin, aynı şekilde gelecekte de devam edeceği düşüncesi, görünüşte benzer olabilecek nesnelere bunun uygulanması onları herhangi bir kesinliğe

---

¹²⁸ Hume, *a.g.e.*, 25-27.

¹²⁹ Hume, *a.g.e.*, 25.

¹³⁰ Hume, *a.g.e.*, 27.

¹³¹ Hume, *a.g.e.*, 27.

¹³² Hume, *a.g.e.*, 25.

ulaştırmamaktadır.¹³³ Anlayabildiğimiz kadarıyla bir olgu sorununa ilişkin tüm akıl yürütmelerin tam tersini düşünmek bir çelişki meydana getirmez. O halde bu ilişkiyi a priori veya tecrübeyle kanıtlamayacağımızı düşünen Hume, bu ilişkiyi nasıl açıklamaktadır?

Ona göre geçmişteki tecrübeler aracılığıyla gelecek ile ilgili varsayımlarda bulunmanın tek sebebi; benzerlik düşüncesinden başka bir şey değildir. Oysa böyle bir benzerlik ihtimalini ortaya çıkarmak veya var olma ile ilgili kanıtlamalarla ispatlamak, açıkçası Hume'a göre bir çember üzerinde dönmek ve soruşturulan şeyin kendisine ulaşmaktan öteye gitmemek olur.¹³⁴ Fakat o, tüm bunlara karşın delil getirmek yerine, bahsi geçen varsayımın delillendirilemeyeceğini ortaya koymak ister. Bu konuda da bilgisiz olduğumuzun farkına varmamız gerektiğini belirtir. Eğer kanıtlama içerseydi bu ilişkiler hiçbir tecrübe olmaksızın tümüyle bilinirdi. Halbuki bu bir durum söz konusu değildir. O halde, "bu çıkarsama hangi kanıtlama sürecine dayanır?".¹³⁵ Bu soruya Hume, alışkanlık olarak cevap verir. Yani alışkanlık, neden ile sonuç arasındaki ilişkinin bize sorunlu gibi görünmesinin sebebidir.

Filozofa göre nesne ve etkileri iyi gözlemleyen biri, dünyaya geldiğinde göreceği sadece nesnelerin sırasıyla gelmesinden başka bir şey olmayacaktır. Bir insan düşünelim ki, gelmiş geçmiş tüm insanlardan daha güçlü akıl ve yetileri ile donanmış olsun. Bu insan nesnelerin sürekli olarak art arda geldiğini ve birbirlerini izlediğini hemen gözleyecektir. Fakat bu konuda bundan fazla bir şey bulamayacaktır.¹³⁶ Hume göre, böyle birisi herhangi bir akıl yürütmeye neden ve etki ideasına ulaşamaz. Onun açısından bir olayın diğer bir olaydan önce geliyor olması birinin neden diğerinin etki olduğu anlamına gelmeyeceğini gösterir.

İki nesnenin sürekli bir arada bulunmalarıyla ilgili olarak -söz gelişi ısı ve alev, ağırlık ve katılık- sürekli bir arada buldukları için birinin varlığından öbürünü beklememize neden olan şey sadece alışkanlıktır.¹³⁷ Hume'a göre "bu durumun tekrar edebileceğine dair alışkanlık, zihni inanmaya götürür"¹³⁸. Fakat bu "inanma" kişiden kişiye değişen bir inanma değildir ve temeli de yine tecrübelerden oluşur. Bu inanmayı "nesne ile

---

¹³³ Hume, *a.g.e.*, 31.

¹³⁴ Hume, *a.g.e.*, 31.

¹³⁵ Hume, *a.g.e.*, 32.

¹³⁶ Hume, *a.g.e.*, 36.

¹³⁷ Hume, *a.g.e.*, 37.

¹³⁸ Hume, *a.g.e.*, 40.

duyulara ya da belleğe gelen bir şeyin alışılmış sürekli birlikteliğinden doğmadır”¹³⁹ şeklinde açıklar. Olgu sorunu veya gerçek var oluşa ilişkin bütün inançlar, belleğe veya duyulara sunulmuş olan bir nesneden ve bu nesneyle başka bir nesne arasındaki art ardalıktan çıkmaktadır. Başka bir deyişle birçok defalar herhangi iki tür nesnenin alev ile ısı, kar ile soğuk gibi her zaman bir arada ortaya çıktığını öğrendikten sonra, alev ya da kar duyulara yeniden verilirse, alışkanlık, zihni ısı ya da soğuk olarak beklemeye sevk eder. Böyle bir niteliğin var olduğuna, bunun da biraz daha yakından bakıldığında kendisini göstereceğine dair inanmaya götürür ve bu zihin için kaçınılmazdır”.¹⁴⁰

Hume, neden-etki ilişkisini iki kısma ayırarak devam eder. Birincisi bitişiklik ilkesidir. Her neden ve etki her zaman birbirine bitişiktir. Birbirine uzak nesnelere arasındaki neden-etki bitişikliği, yine onların arasındaki birbirine bitişik olan nesnelere zinciri içindedir. O, bunu şu şekilde açıklar; “Nedensellik tasarımı objeler arasındaki bir ilişkiden türetilmiş olmalıdır...” ...İlk olarak nedenler ya da sonuçlar olarak düşünülen tüm nesnelere bitişiktirler. Hiçbir şeyin de onların var oluş zamanı ya da yerinden biraz bile olsun uzaklaştırılmış bir zamanda ya da yerde işleyemez olduklarını ifade eder.¹⁴¹

İkinci özellik ise, ardışıklık ya da öncelik sonralık ilkesidir ve Hume’un deneyden gördüğü kadarıyla, neden ve etki ilişkisi için söylenebilecek iki özellik budur. Neden ve etki bitişiktir ve art ardadır.¹⁴² Ama bu iki özelliğin yanına eklenen önemli bir şey daha vardır ki; bu üçüncü ilkeye de Hume, “sürekli birliktelik” adını verir. Bitişiklik ve ardışıklık, biz bu iki özelliğin birçok örnekte var olduğunu algılamadıkça, herhangi iki nesneye neden-etki dememiz yeterli değildir, yani onların aynı zamanda sürekli birlikte olması da gerekir.¹⁴³ Nedenin ardından etki meydana gelmesi lazım ki insan, iki şey arasında bir bağ kurabilsin. Hume, nedenin meydana gelmesi ile etkinin görünmesinden dolayı aralarında bir ilişki kurduğumuzu ifade eder. Bu düşünceye göre neden ve etkinin nesnelere bitişiklik ve art ardalığının yanında bu ikisinin sürekli olarak birlikte olmaları da gerekmektedir. Aksi halde insan ikisi arasında bir bağ kuramaz ve birbirlerini etkilediğini düşünemez.

Fakat Hume, nedensellik ile ilgili yaptığı bu açıklamaları yeterli bulmaz, sebebi ise insanların nedensel bir ilişki olarak görmediği, ama yine de art arda gelen ilişkiler de

---

¹³⁹ Hume, *a.g.e.*, 40.

¹⁴⁰ Hume, *a.g.e.*, 40.

¹⁴¹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 63.

¹⁴² Hume, *a.g.e.*, 63.

¹⁴³ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 71.

vardır. Hume, bu açıklama ile yetinseydi, nedensel olan ilişkiler ile nedensel olmayan ilişkiler arasında ayırım yapılmamış olacağını düşünürdü. Bir nesne bir başkasının nedeni olarak görülmeksizin ona bitişik ve öncelikli olabilir. Yani göz önüne alınması gereken zorunlu bir bağlantı vardır.¹⁴⁴ Filozof, bu zorunlu bağıntının nerede olduğunu sormaktadır. Ona göre “zorunlu bağlantının doğasını keşfedebilmek için, ilişkinin doğrudan gözlenmesinden vazgeçmek gerekir”.¹⁴⁵ Nesnelerin sürekli birlikteliklerini keşfettikten sonra, her zaman bir nesneden bir başka nesneye çıkarsama yapıldığını keşfeden Hume, sonrasında bu çıkarsamanın zorunlu bağıntıya dayanmasından ziyade, zorunlu bağıntının çıkarsamaya dayandığını ifade eder.¹⁴⁶ Filozofa göre insan aklı, neden ve etkinin birbirini takip ettiğini anlar. Neden ve etkinin sürekli birbirini takipten sonra akıl, bir neden meydana geldiğini gördüğünde artık etkinin de meydana geleceğini düşünür. Akıl bir süre sonra bunun zorunlu olduğunu düşünmeye başar.

Bir durum veya olay bir başkasını izler, ama aralarında hiçbir zaman herhangi bir bağ gözlemlenmez. İkisi, hiçbir zaman birbirine bağlı değildir, sadece bir arada görünür. Dış ya da iç duyularımız aracılığıyla gözlemlenmemiş bir şeyin bizde hiçbir ideasının olamayacağına göre bu durumdan şu zorunlu sonucun çıkarılması gerekmektedir: Olaylar arasındaki zorunlu bağıntı ideasının dayanağı, bu olayların benzer örneklerinin birkaç defa karşımıza çıkmasıdır.¹⁴⁷ Bundan dolayı benzer olaylarla defalarca karşılaşsak bile önceki sebebiyle bir sonrakinin aynı şekilde meydana geleceğine dair bir zorunluluk yoktur.

Hume’un nedensellik ilişkisi hakkındaki sorgulaması ile iki ayrı neden tanımı ortaya çıkmaktadır. Bu tariflerden birincisi; “neden, bir başka nesneden önce gelen ve onunla bitişik bir nesnedir ve orada ikinciye benzeyen tüm nesnelere birinciye benzeyen nesnelere benzer öncelik ve bitişiklik ilişkileri içindedir” şeklindedir¹⁴⁸. O tarifini, birbirine benzer nesnelerin her zaman birbirine benzer nesnelere bir arada olduğu izlenimine dayanarak yapar.¹⁴⁹ Nedenselliğin ikinci tarifine gelince; “neden, ikinci bir objenin izlediği bir objedir, öyle ki, ilkinde benzeyen bütün objeleri ikincisine benzeyen objeler izler” bir başka şekilde açıklanacak olursa; “öyle ki birinci obje olmasaydı

---

¹⁴⁴ Hume, *a.g.e.*, 64.

¹⁴⁵ Hume, *a.g.e.*, 71.

¹⁴⁶ Hume, *a.g.e.*, 71.

¹⁴⁷ Hume, *a.g.e.*, 61-62.

¹⁴⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 124.

¹⁴⁹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 63.

ikincisi hiçbir zaman olamazdı”.¹⁵⁰ Birinci tarife göre neden ve etki, cisimlerin birbirlerini izlemesinden gelir. Cisimlerin birbirlerini izlemesi insanda, zamanla öyle bir hal alır ki sonunda, benzer bütün olaylardan aynı sonuca ulaşacağı inancı doğur.

Hume, bu iki tanımında da, neden-etki ilişkisinin bitişiklik ilkesine işaret etmektedir.¹⁵¹ Nedenler ve etkiler daima birbirlerine bitişiktir. Birbirinden uzak nesnelere arasındaki neden etki bitişikliği aynı şekilde arasındaki birbirine bitişik olan nedenler zinciri içindedir.

O, “nedeni bir başka nesneden önce gelen ve bir başka nesneye bitişik bir nesne” şeklinde de tanımlar.¹⁵² Nedenin bu tanımını yaparken, zihnin alışkanlık sonucu daima etkinin ideasına götürmesi gözleminden hareket eder. Filozof bu tanımını ile tekrar ardışıklık, ya da öncelik sonralık ilkesini öne çıkartır. Hume’a göre bizim deneyden yola çıkarak neden-etki ilişkisine dair belirleyebileceğimiz özellikler bunlardır. Yani neden ve etki birbirine bitişiktir ve art ardadır. Bu iki etken, neden ve etkinin sürekli birlikteliğidir.¹⁵³ Fakat Hume, bu tanımını da yeterli görmez, çünkü bazı ilişkiler vardır ki aralarında nedensel bir bağıntı olmadığı halde art arda gelebilirler.¹⁵⁴ O, nedensel olan ve nedensel olmayan ilişkiler arasındaki ayrımı, zorunlu bağıntı kavramı ile yapmayı planlar.

Bununla beraber filozof, nedensel olan sürekli birliktelik ile nedensel olmayan sürekli birliktelikler arasında ayrım yapmada, inanç kavramını kullanır. Hume, nedensellik konusunda yoğunlaştığı sürekli birliktelik kavramının yetersiz olduğunu ve bizim sürekli birliktelik kavramının verdiği alışkanlıkla değil, neden ve etki arasındaki ilişkinin açığa çıkarılması ile karar vermemiz gerektiğini ifade eder.

Hume’a göre iki olgunun nedensel olarak birbirlerine bağlı olmalarına dair söylenebilecek şey sadece onların bitişiklik ve ardışıklığının sürekli birlikteliği olacaktır. Bunun sebebi, neden ve etki ilişkisini tarif ederken kullanılan bu sürekli birliktelik kavramı, nedensel olarak birbirlerine bağlı oldukları sanılan iki olay ya da nesne arasında gözlemlenebilen tek ilişkidir. Hume’u sürekli birliktelik kavramına götüren yolu, yine bilardo topları örneğini ile açıklamak daha kolay olacaktır. Bu örneğe göre hareket halinde olan bir top duran bir topa çarptığında, çarpışma anında top

---

¹⁵⁰ Hume, *a.g.e.*, 79.

¹⁵¹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 63.

¹⁵² Hume, *a.g.e.*, 123.

¹⁵³ Hume, *a.g.e.*, 64.

¹⁵⁴ Hume, *a.g.e.*, 71.

birbirine dokunmuş ve vuruş ile devinim arasında hiçbir aralık olmamıştır. Filozofa göre neden ve etki ilişkisinin zamanda ve mekânda bitişiği bir koşula bağlıdır. Aynı şekilde bilardo topunun hareketi, çarptığı topun hareketinden öncedir. Bu ise neden ve etki ilişkisinin zamanda öncelik koşuludur. Ancak Hume'a göre bu türden bütün diğer tecrübelerimiz, üçüncü bir koşul olarak sürekli birlikteliği meydana getirecektir.

Hume, neden ve etki ilişkisinde; bitişiklik, öncelik ve sürekli birliktelik koşullarının dışında hiçbir şey bulunamayacağını ifade eder. Ona göre iki top hareket halindedir, birincisi dokunur, hemen ikincisi harekete geçer. Aynı ya da benzer toplarla aynı ya da benzer koşullar tekrarladığında, bir topun hareketi ya da dokunması üzerine her zaman hareket ötekinde devam ettiği için tecrübe burada kendini gösterir. Tecrübe, sorunu hangi şekle çevirirsek çevirelim ve ne denli yoklarsak yoklayalım, daha öte, fazla hiçbir şey bulamayacağımızı söylemektedir (Hume, 1997, s. 548). Öyleyse, nesnelere gördüğümüz, sadece gerçekte olgu olarak birinin diğerinin ardından geldiğidir.¹⁵⁵ Hume, hem ...*İnceleme* hem de ...*Soruşturma* isimli eserlerinde 'sürekli birliktelik' kavramını nedenin tanımına eklemektedir. O, nedenle ilgili olarak şu açıklamayı yapar: "neden, ikinci bir nesnenin izlediği bir nesnedir ki ilkine benzeyen bütün nesnelere ikincisine benzeyen nesnelere izler". Hume bu tanımı, 'İnceleme'sinde yine aynı eserde yaptığı felsefi ve doğal ilişki ayrımı noktasında, iki farklı tanım halinde değerlendirir¹⁵⁶. Yani zorunlu bağıntı kavramı ile Hume, nedensel ve sürekli olan süreli birliktelik ile nedensel olmayan fakat yine de sürekli birliktelik konusunda gözlenenlerin bir ayrımını yapmaktadır.

"Olgu sorunları üzerinde akılyürütmemizin tek kılavuzu tecrübe olduğu halde, kabul edilmelidir ki, bu kılavuz büsbütün de yanılmaz değildir ve bazı durumlarda bizi yanılmalara götürebilir"¹⁵⁷. Hume, tikel gerçek nedensel ilişkileri bu cümleyle açıklamaya çalışır. Mesela, bir ateşin herhangi bir nesneyi yakması sonucunda yaktığını veya buzun soğuk olduğunu ancak tecrübe edindikten sonra biliriz. Filozof, fakat her ateş yaktığımızda, bu ateşin daha önce bir nesneyi yakması sonucunda bundan sonra da nesnelere yakacağını, o nesneyi ateşle bir araya gelmeden önce bilemeyeceğimizi ve alışmış olduğumuz etkisini göstermesini beklediğimizi ifade eder.

---

¹⁵⁵ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 52-58-61.

¹⁵⁶ Hume, *a.g.e.*, 63.

¹⁵⁷ Hume, *a.g.e.*, 89.

Hume, bir nedenin belli bir etkiyi meydana getirmiş olmasının kesinlik içinde ifade edilebileceğinin temellendirilmesi için sadece, sözü edilen zorunlu bağlantının temellendirilmesinde geçtiğini belirtir. O, gördüğümüz kadarıyla bunun temellendirilemeyeceğine inanmaktadır. Bu durumda neden-etki ilişkisine dair gözlemlenebilecek olan tek şey, iki olayın sürekli birlikteliğinden başka bir şey değildir. Hume göre bağlantılı olduklarına inandığımız iki izlenimi incelediğimizde, arasında zorunlu ya da nedensel herhangi bir bağlantıyı algılayamadığımızı göreceğimizi düşünür. Ona göre algılanan tek şey, izlenimin yan yana veya art arda olduğudur. Aynı zamanda zorunlu bağlantı ideasının bir izlenimi bulunması gerekir. Görünen sadece birinin diğerinin ardından geldiğidir. Hume, şunu da ifade eder: Bir nesnenin ilk görünüşünden, ondan ne gibi bir etkinin çıkacağını tahmin etmek mümkün değildir. Oysa herhangi bir nedenin kuvveti zihin tarafından bilinseydi, tecrübe olmadan da etkiyi önceden bilebilir ve en başından sadece düşünce ve akıl yürütme yoluyla, bu etki üzerinde kesinlikle karara varılabilirdi.¹⁵⁸

Tüm tasarımlarımız izlenimden türetilmektedir. Zorunluluk için de bir tasarım olması gerekmektedir. Bu sebeple zorunluluk tasarımı için bir izlenim bulmamız gerekir. Zorunlu bağlantı ideasına nasıl sahip olabileceğimizi sorgulayan Hume, onu şu şekilde açıklamaktadır: zorunluluk tasarımı belli bir izlenimden meydana gelmektedir. O, belirli bir iç izlenim ya da iç duyu izlenimden türetilmiş olmalıdır.¹⁵⁹

Hume, olayların birbirleriyle bağlı olmadan sadece bir arada göründüklerini düşünür. Dış ve iç duyularımızla göremediğimiz şeylerin bizde ideası yoktur. Biz insanlarda bağlantı ya da güç ideası kavramı mutlak bir anlam ifade etmektedir. Bu kelimeler hem günlük hayatta hem de felsefi akıl yürütmelerde kullanılmaktadır. Bu sebeple bu kelimelerin ideaları yoktur.¹⁶⁰

Filozofa göre tek bir durum söz konusu olduğu zaman zorunlu bağlantı izlenimi ortadan kalkar. Fakat bu tek durumun gözlemi arttırıldığında yani, belli bir neden etki ilişkisinin gözlenen örnekleri çoğaltıldığında zorunlu bir bağlantı izlenimi edinilmektedir.¹⁶¹ Ancak bu zorunluluk nesnelere değil de zihinlerde meydana gelen bir zorunluluktur ve algıyla ortaya çıkan bir niteliktir. Hume, belirli bir tür olayın her zaman, başka tür olayla

---

¹⁵⁸ Hume, *a.g.e.*, 52.

¹⁵⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 120.

¹⁶⁰ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 61.

¹⁶¹ Hume, *a.g.e.*, 62.

birlikte meydana geldiğini gözlemlediğimiz zaman nesnelere birine neden, diğerine etki dediğimizi ve onları birleştiren zorunlu bir bağıntı olarak göreceğimizi düşünür.¹⁶² “Nedenlerin etkilerini birleştiren zorunluluk ya da güç, zihnin birinden ötekine geçmesindeki belirlenimde yatar”¹⁶³ ve bu ona göre “hayal gücünün geçmiş tecrübelerle bağlı olarak yaptığı bir geçiştir”.¹⁶⁴ Cisimlerin birkaç defa birbirlerini etkilediği gözlemlendiğinde zorunluluk meydana gelmiş olur fakat bu Hume’un düşüncesinde zihinsel bir zorunluluktur ve bu zorunluluk ise, hayal gücü ve tecrübeden ileri gelmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hume, “zorunlu bağıntının doğasını keşfedebilmek için ilişkinin doğrudan gözlenmesinden vazgeçilmesi gerekir”¹⁶⁵ demektedir. Bununla birlikte her zaman bir nesneden diğer bir nesne çıkarımına ulaşılsa bile zorunlu bağıntı bu çıkarıma bağlıdır. Bu durumda da bir nesneden başka bir nesneyi çıkarsamayı yapmanın zorunlu bağıntı kavramı ile olduğu ortaya çıkar.¹⁶⁶ Ona göre zorunlu bağıntının varlığının kanıtlanmasının imkânı yoktur. Filozofun düşüncesinde kesin bilginin kaynağı, idea ilişkileri olarak adlandırdığı alanda karşımıza çıkan sezgisel bilgi ve kanıtsal bilgidir. Hume’a göre bütün idealarımız sadece izlenimlerin kopyasından ibarettir. Zorunlu bağıntı ideasını daha önce dış duyular veya iç duyularla algılanmayan herhangi bir şeyi düşünmek imkânsızdır. Bunun mutlaka bir izleniminin olması gerekir.¹⁶⁷ Ancak bu izlenim kesinlikle gözlemlenemez, gözlemlenilen tek şey sadece bu iki olayın birbirleriyle bir arada görülmesinden ibarettir.¹⁶⁸ Nedenin kuvvesi zihin ile bilinseydi, tecrübe olmadan da neden ve etkinin sonuçları bilinirdi. Böylece ilk andan itibaren etki hakkında düşünce ve akıl yürütme yoluyla kesin kararlar verilebilirdi.

Hume’un felsefesine göre gerçekte bir zorunluluk tasarımı olduğu ileri sürülecekse bunu ortaya çıkaracak bir izlenim olmalıdır. Çünkü ona göre tasarımlarımız izlenimlerden türetilmektedir.¹⁶⁹ Zorunlu bağıntı ideası dış duyum izlenimlerinin bir kopyası değildir. Böyle olduğu için sorulması gereken soru, bu zorunlu bağıntı ideasının kaynağının iç duyum izlenimi olup olmadığıdır. Bedeni hareket ettirmek veya zihin yetilerini

---

¹⁶² Hume, *a.g.e.*, 63.

¹⁶³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 120.

¹⁶⁴ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 62.

¹⁶⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 71.

¹⁶⁶ Hume, *a.g.e.*, 71.

¹⁶⁷ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 51.

¹⁶⁸ Hume, *a.g.e.*, 52.

¹⁶⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 113.

kullanabilmek için, her an bir iç kuvvet bilinci yaratılmalıdır. Hume, kuvvet ideasını buradan yani iç duyum ideasından elde edeceğimizi belirtir. İç duyum izlenimi, bir objeden onun çağrıştırdığı bir ideaya geçme sırasında anlığın bir düzeni ile ilgili duyustur.¹⁷⁰ Fakat Hume, bunlara rağmen iç duyum izlenimini de diğer izlenimler gibi tecrübelerle elde edileceğini düşünmektedir.

Hume, cisimlerin birbiri ardından gelmesi veya onların birlikteliği sonucunda meydana gelen nedenselliği eleştirir. Fakat bu durum doğada bir düzenin olmadığı anlamına da gelmez. “Doğada bir düzen olmamış olsaydı, biz kesinlikle akıl yürütemezdik, doğadaki bu düzenlilik sayesinde doğa hakkında zorunluluk ve nedensellik ideamız vardır ve bunları sağlayan, doğanın bir örneklidir”.¹⁷¹ Kısaca Hume, nedenselliği sadece neden ve etkinin bir arada durarak birbirini takip etmesi olarak düşünse de doğada bir düzen olduğunu da kabul etmektedir.

Filozof, nedensellik eleştirisinde, nedenselliğin tecrübe sonucu olmasının zorunluluk kavramıyla açıklanamayacağını belirtmiştir. Bu görüşüyle nedenselliğe kuşkucu bir yaklaşım getirmektedir. Önemle vurgulanması gereken bir başka nokta daha vardır ki, bu da Hume’un hiçbir zaman nedensiz var olmanın mümkün olup olmadığını sorgulamadığıdır. Yani varolan her şeyin bir nedeni olması gerektiğine dair nedenin olduğundan asla şüphe etmemiştir. Ona göre evrensel olarak herhangi bir şeyin varoluşu her zaman bir nedene bağlıdır. Bu doğrultuda rastlantı dikkatle incelenirse, sadece olumsuz bir kelime olarak ortaya çıkmaktadır. Rastlantı doğanın herhangi bir yerinde varlığı olan bir gerçek güce işaret etmez. Bununla birlikte bazı nedenlerin zorunlu olduğu, bazılarının ise zorunlu olmadığı iddia edilmektedir.¹⁷²

Hume’a göre geçmiş tecrübelerimizi geleceğe uygulamamız kaçınılmazdır. Bu kaçınılmazlık onun açısından psikolojik bir şeydir. Bu psikolojik ilkesi, rasyonellikten ve mantıksallıktan bağımsız şekildedir. Öyle ki alışkanlığın bu psikolojik ilkesi olmasaydı, gelecek hakkında ne bir inanç ne de bir beklenti sahibi olabilirdik. Hume’a göre alışkanlık insan hayatının en önemli kılavuzudur. Tecrübeler insana yararlılık getiren ve gelecekte geçmiş olaylar zincirine benzer olaylar beklemeyi sağlayan tek başına bir ilkedir. Alışkanlığın etkilemesi olmasaydı, bellek ve duylara dolaysız olarak

---

¹⁷⁰ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 51-52-53.

¹⁷¹ Hume, *a.g.e.*, 67-69.

¹⁷² Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 78.

gelenin ötesinde, her olgu sorunu konusunda tümüyle cahil olurduk. Her türlü eylem, teorik düşüncenin ana kısmı ile birlikte duru kalırdı.¹⁷³

Hume, nedensellikte inanç kavramının da önemli bir etkisi olduğunu ifade eder. İnanç kavramı ile anlatmaya çalıştığı şey, herkesin keyfi inancı değildir. Temeli tecrübe verilerinde olan, dengeli bir kavram ve canlı bir ideadır. Çok defa, herhangi iki tür nesnenin –alev ile ısı, kar ile soğuk gibi- her zaman bir arada ortaya çıktığını öğrendikten sonra, alev veya kar duyulara yeniden verilirse alışkanlık, zihni ısı ya da soğuk beklentisine yönlendirir. Zihin bu şekilde bir niteliğin var olduğuna, bunun da daha yakından bakılınca kendisini göstereceğini inanmaya götürür. Yukarıda kast edilen inanç, zihnin bu gibi yan durumlara girmesinin zorunlu sonucudur.¹⁷⁴

Bir nesneden diğer bir nesneye geçiş sağlanırken sadece bu iki nesne arasında nedensel bir bağ varsa ve sürekli devam ederse inanç meydana gelmektedir. Hume, inanç kavramı ile aynı zamanda nedensel olan sürekli birliktelikler ile nedensel olmayan sürekli birliktelikler arasındaki ayrımı da ele almaktadır. Ona göre deneyim yoluyla bulunduğu gibi, inanç sadece nedensellikten meydana geldiği için ve bu ilişki yoluyla bağıntı kurulmadığı sürece bir nesneden bir başkasına hiçbir çıkarsama yapamaz.¹⁷⁵

Oluş ve varoluş hakkındaki bütün kanıtlamaların neden-etki ilişkisine dayandığını belirten Hume, bu ilişkiyle ilgili bilginin de tümüyle tecrübeden meydana geldiğini ve deneysel olarak çıkarılan bütün sonuçların, geleceğin geçmişe uygun olacağı varsayımından hareket ettiğini söylemektedir.¹⁷⁶ O, bu sebepten tecrübeden çıkan bilgilerin akıl yürütme veya kanıtlama yolu ile değil de sadece alışkanlıklardan kaynaklandığını düşünür. Binlerce durumdan yapılan bir çıkarımı, onlardan hiçbir bakımdan farklı olmayan bir tek durum kaynaklı neden yapamayacağını açıklayan tek hipotez budur. Böyle bir çeşitlilik sadece aklın baş edebileceği bir şey değildir. Aklın tek bir daire üzerinde durarak çıkaracağı sonuçlar, evrendeki bütün daireleri gözden geçirerek çıkaracakları sonuçların aynıdır. Fakat hiçbir insan, bir cismin bir başka cisme çarpmasıyla harekete geçirildiğini bir defa görerek, başka bütün cisimlerin de benzer bir darbe ile hareket ettiğini çıkarsayamaz. O halde, tecrübeden doğan bütün çıkarımlar akıl

---

¹⁷³ Hume, *a.g.e.*, 40.

¹⁷⁴ Hume, *a.g.e.*, 40.

¹⁷⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 84.

¹⁷⁶ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 31.

yürütmenin değil alışkanlığın etkileridir.¹⁷⁷ Hume, nedenselliğin sadece alışkanlık olduğuna ve akıl yürütme ile olamayacağına dair birçok delili önümüze koymaktadır.

Bu doğrultudan hareketle doğa bilimleri, bir bilgi sorunu değil, bir inanç sorunu olarak kendini göstermektedir. “İnanç, tecrübeyle ilgili olarak izlenimden türeyen canlı ve güçlü bir tasarımıdır”.¹⁷⁸ Bunun sonucunda bilimsel bilgi de diri, canlı bir izlenime bağlı bir inanç, bir alışkanlık ve bir duygudan başka bir şey değildir. Hume, insandaki bu inanç kavramının aynı kaldığı sürece, aynı şekilde etkisini de devam ettireceğini ifade etmektedir.

Bir nesnenin varoluşunu başka nesnelere varoluşundan çıkarsadığımız zaman, belli bir nesne, akıl yürütmelerimizin temeli olabilmek için her zaman ya belleğimize ya da duyularımıza sunulmuş olmalıdır. Çünkü zihin kendi çıkarsamaları ile sonsuza dek işleyemez. Akıl, herhangi bir nesnenin var oluşunu bir başka nesnenin var oluşunu içerdiği konusunda hiçbir zaman tatmin edici olmaz. Ancak inanç, yalın bir tasarımdan daha fazlasıdır. Bu, tasarımı oluşturmanın belirli bir yoludur. Aynı tasarım ancak kuvvet ve canlılık bakımından farklılaşma yoluyla değişebileceği için bütünü ele aldığımızda bundan şu çıkmaktadır: İnanç, “önceki tanıma göre ortada olan bir izlenimin bir başkası tarafından üretilen canlı bir tasarımıdır”.¹⁷⁹ Bir cismin izleniminden başka bir cismin tasarımına veya inancına geçildiği zaman zihin değil de sadece alışkanlık ya da çağrışım ilkesi devreye girer.

Hume’a göre tecrübe, nesnelere çeşitli birlikteliklerine geçiş konusunda bilgi veren bir ilişkidir. Alışkanlığı da gelecek için hep aynı şeyleri bekleme haberini sağlayan bir ilke olarak düşünmektedir. Ona göre her ikisi de imgelem üzerinde etkili olmak için iş birliği yaparlar. İnsanın belli tasarımları aynı üstünlükleri taşımayan diğer tasarımlarından daha yoğun ve daha canlı bir yolla oluşmaktadır.

Alışkanlık insanı ileriki zamanda da geçmişte hep olan şeyi beklemeye götürür. Zihin kimi tasarımları diğerlerinin önüne geçirmeseydi bu bir kanıt olarak ortaya çıkmazdı. Nesnelere duyu verisi mesafesinde varoluş yüklenebilir. Tasarımların diri oluşuna veya imgeleme dayanan şey anlama yetisi duyular ve bellektir.¹⁸⁰

---

¹⁷⁷ Hume, *a.g.e.*, 37-38.

¹⁷⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 82.

¹⁷⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 77.

¹⁸⁰ Hume, *a.g.e.*, 182.

Filozof, şöyle bir örnek vermektedir: Bir ateşe kuru bir odun atıldığı zaman zihin odunun ateşi söndüreceğini değil, ateşi arttıracığını düşünmektedir. O, bu ve buna benzer tecrübeler hakkında, “doğal olayların akışı ile idealarımızın art arda sıralanışı arasında bir çeşit önceden kurulu ahenk olduğunu belirtir. Doğal olayların akışını yöneten güçler ve kuvvetler bizce hiçbir şekilde bilinmeseler bile düşüncelerimiz ve kavramlarımız doğanın öteki işleri ile aynı yolu izlemektedir. Hume, alışkanlık için insan türünün varolmaya devam etmesine ve davranışlarını düzenlene sokmasına gereken faaliyetleri mümkün kılan ilke şeklinde açıklama yapmaktadır.¹⁸¹

Hume açısından inanç kavramı, ideaların kavranış biçiminde değerlendirildiği için tam olarak açıklanamayacaktır. İnanç, zihinde duyulan ve yargı gücünün idealarını hayal gücünün yapılarından ayıran bir şey olmaktan öteye gidemez. İnanç bu haliyle daha önemlidir ve o eylemlerin yönetici ilkesi konumuna gelmektedir”.¹⁸²

Filozofumuz bağıntı ve çağrışım ilkelerinin de inanç olmadan etkilerini gösteremeyeceğini düşünmektedir. Bunu şu şekilde örneklendirir:

“Uzun zamandır ölü olan ya da görmediğimiz bir dostun oğlunun karşımıza çıktığını düşünelim: Açıktır ki bu obje hemen bağlılışık ideayı canlandırır. Geçmiş yakınlıkları ve tanıdık şeyleri, başka bir şekilde görünebileceğinden daha canlı renklerle düşüncelerimize çağırır... ..Bir fotoğrafın bizi etkilemesi, dostumuzun bir zamanlar varolduğuna inanmamızı sayıltı olarak gerektirir. Düşünce nedenden etkiye geçer ve bu etkiye geçişinin kaynağı da alışkanlık ve tecrübedir” .¹⁸³

Hume’a göre inanç, duyuların önünde hazır bulunan bir objeden hareketle hayal gücünün gevşek, bulanık herhangi bir düşlemesinden daha güçlü ve daha canlı bir şekilde olguyu karşımıza çıkarır. Hazır bulunan bir objeden yapılan geçiş, her durumda ilişkili ideaya güç ve sağlamlık verir.¹⁸⁴

Filozof, inançla ilgili bütün bu açıklamalardan sonra, onun tam olarak açıklanamayacağını da belirtir. Kendi ifadelerini aktaracak olursak; “itiraf edeyim ki bu duyma ve kavrama tarzını tam olarak açıklamak imkânsızdır. Yaklaşık bir şeyler dile getiren kelimeler kullanılabilir. Fakat daha önce söylediğimiz gibi, bunun hakiki ve uygun adı inançtır. Bu da herkesin gündelik hayatta yeterince anladığı bir terimdir. Felsefede de inancın, zihinde duyulan ve yargı gücünün idealarını hayal gücünün

---

¹⁸¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 46.

¹⁸² Hume, *a.g.e.*, 42.

¹⁸³ Hume, *a.g.e.*, 45.

¹⁸⁴ Hume, *a.g.e.*, 46.

yapıntılarından ayıran bir şey olduğunu ileri sürmekten öteye gitmez. İnanç, bu idealara daha çok ağırlık verir ve onları daha etkili kılar”.¹⁸⁵“Burada çok sayıda görünüm bir arada bulunduğundan bu görünümler olayı hayal gücünde pekiştirir ve doğrular, inanç dediğimiz duyguyu doğurur. Olayın objesinin, eşit sayıda deneyle desteklenmiş ve geçmişin geleceğe aktarılmasında düşünceye aynı sıklıkla gelmemiş olan karşıt olay karşısında tercih edilmesini sağlar.¹⁸⁶

Hume’a göre inanç kavramı ile anlama yetisinin içgüdüsel ya da mekanik eğilim olarak güvence altına alınması, doğaya daha uygundur. “Doğa, ...kurduğu düzenli olay akışının ve nesne sıralanışının tümüyle dayandığı güç ve kuvvet konusunda cahil olduğumuz halde, içimize, düşünceyi nesnelere arasında kurulu akışa uygun bir şekilde iletten bir içgüdü yerleştirmiştir”.¹⁸⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Hume, inanç ile ilgili birçok tanım yapmakta ve açıklamalardan sonra kendisi de bu kavramın tam olarak da açıklanamayacağını kabul etmiş görünmektedir. Bununla birlikte doğadaki düzenden dolayı nesnelere arasında bir ilişkinin varlığını içgüdüsel olarak kabul etmektedir. Filozofun nedensellik ve mucize konularındaki düşünceleri doğadaki düzen söz konusu olduğu zaman farklılıklar göstermektedir. Buradan David Hume’un mucize ile ilgili görüşlerine geçelim.

3.3. David Hume’da Mucize

Locke’un mucize ile ilgili görüşlerine yukarıda değinmiştik. Hume’un mucize konusundaki görüşüne geldiğimizde ise o, mucizenin varlığına inanma hakkında güvenilir bir delilin olmadığını ifade etmekle söze başlar: Filozof mucizeyi doğa yasalarının ihlali olarak değerlendirmektedir. O, bu ihlali şu şekilde açıklamaktadır; “Bir mucize doğa kanunlarının çiğnenmesidir”.¹⁸⁸ Hume dip notunda mucize hakkında şunu da eklemektedir: “Tanrı’nın belirli bir istemesi ile ya da bir görülmeyen etmenin araya girmesi ile bir kanunun çiğnenmesi olarak tanımlanabilir”.¹⁸⁹ Görüldüğü üzere filozof mucizeyi doğa kanunlarının çiğnenmesi olarak tarif ederken bir insanın hasta olması, bir buluttan yağmurun yağması, kuşların havada asılı kalması, bir insanın

---

¹⁸⁵ Hume, *a.g.e.*, 42.

¹⁸⁶ Hume, *a.g.e.*, 49.

¹⁸⁷ Hume, *a.g.e.*, 47.

¹⁸⁸ Hume, *a.g.e.*, 93.

¹⁸⁹ Hume, *a.g.e.*, 93.

ölmesi gibi her zaman meydana gelen olayları mucize olarak kabul etmemektedir. Dolayısıyla doğada alışlagelmiş olan bir düzen mevcuttur.

Hume, ölü bir insanın dirilmesini bir mucize olarak kabul edilebilir görmekle birlikte tarihin hiçbir döneminde böyle bir olayın gerçekleşmediğini belirtir. Biri gelip ölünün dirildiğini gördüğünü söylerse o kimse için de şunu belirtir: Bu insan kendisini mi yoksa beni mi kandırıyor? Yaşadığım tecrübeye göre söylenen şeyleri karşılaştırır ve adamın yalan söylediğine kanaat getiririm. Ona göre mucizenin kabul edilmesini gerektiren kanıtlar, reddedilmesi gereken kanıtlardan daha zayıftır. Anlaşılacağı üzere Hume mucize konusunda, tanıklık ilkesinin yetersizliği ve doğa kanunlarına aykırı olması sebebiyle katı determinist bir tavır sergilemektedir.¹⁹⁰

Filozof, duyu deneyimlerinin bazen yanıldığını kabul etmektedir. Fakat bu yanılgının yine duyu deneyimleri ile çözüldüğünü belirtmekte ve deney, olgu ve olayların doğruluğunun test edilecek tek araç olduğunu ifade etmektedir.¹⁹¹

Hume, mucizenin varlığını eleştirirken iki yöntem kullanmaktadır. Epistemolojik bakımdan ve tanıklık ilkesi bakımından. Diğer yandan ikinci yöntemi bir delil olarak görmemektedir. Filozof, mucizenin bir dine temel oluşturacak şekilde epistemolojik olarak temellendirilemeyeceğini söylemektedir. Kişi inancını delillendirmek için deney, gözlem ve doğadaki düzen fikrinden hareket eder. Burada mucizenin olmasını aklen mümkün görmez. Filozof, eski ahit ve yeni ahitte gerçekleşen mucizelerin delili olarak kabul edilen havarilerin tanıklığını, duyguların verdiği bilgiden daha zayıf olduğu düşüncesiyle eleştirmektedir.¹⁹²

Hume daha önce de belirttiğimiz gibi mucizeyi doğa yasalarına aykırı olması sebebiyle reddetmektedir. Bu da evrende bir neden sonuç ilişkisinin olduğu, aynı nedenlerin aynı sonuçları meydana getirdiği-getireceği anlamına gelmektedir. Fakat nedensellik bölümünde değindiğimiz üzere Hume, evrende böyle bir düzenin olmadığını belirtir. Evrende meydana gelen bu düzenin sürekli bir arada olma ve alışkanlıktan kaynaklandığını söyleyerek bunu reddeden Hume, mucize kısmına gelindiğinde evrende bir düzenin olduğunu belirtmektedir. Yani evrende bir düzenin olup olmadığı, nedensellik ve mucize konularında farklı düşüncelere sahiptir.

---

¹⁹⁰ Tuncay İmamoğlu, *Tanrı'nın Doğası ve Mucizenin İmkani David Hume'un Antropomorfizm ve Mucize Anlayışı*, İz yayıncılık, İstanbul: 2007. 91

¹⁹¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 90.

¹⁹² Hume, *a.g.e.*, 88.

Hume, mucizeye tanık olanların yeterli sayıda olmadığını şu şekilde reddetmektedir: Tarih boyunca herkesin önünde ve çok iyi bilinen bir bölgede vuku bulan hiçbir mucize yoktur.¹⁹³

Hume, mucizenin imkânsızlığı konusunda bazı ölçütleri göz önüne alarak değerlendirmektedir. Bunlar:

1. Mucizeye tanık olanların, yanılmadıklarını ortaya koymak için onların bize güven verecek derecede sağduyusu, eğitimi ve bilgisi olmalıdır.
2. Başkalarını aldatmayacak kadar güvenilir bir insan olmalıdır.
3. Doğru sözlü olmalıdır.
4. Söylediklerinin yalan olduğu ortaya çıktığı zaman, insanların gözünde saygınlığını ve dahî birçok şeyi kaybedecek derecede birileri olmalıdır.
5. Tanık olduklarını iddia ettikleri olaylar herkesin bildiği bir yerde ve açık bir şekilde meydana gelmelidir.

Hume'un bu şartlarına birçok eleştiri getirilmektedir. Bunlardan bazıları; tanıklık ilkesindeki yeterlilik sayısının ne olduğudur. Kaç kişi olduğunda güvenilir olacaktır veya bir şeyin doğruluğu ya da yanlışlığını insanların sayısına bağlamak ne kadar doğrudur. Tarihte insanların büyük bir kısmının doğruluğunu kabul ettiği ve sonraki dönemde bilimin yanlışlığını ortaya koyduğu birçok olay ya da olgu bulunmaktadır. (Bu eleştiri Swinburne tarafından getirilmiştir). Örneğin; Batlamyus'un ortaya koyduğu evren kuramı büyük halk kitleleri tarafından kabul edilmektedir. Batlamyus'un teorisine tamamen zıt görüş ortaya koyan Kopernik'in evren anlayışı bilimsel olarak doğrulansa bile uzun zaman halk tarafından reddedilmiştir. Batlamyus'un teorisi geniş halk tarafından kabul edilmesi doğruluğunu göstermemektedir. Hume bizzat şahit olunmayan bir şeyin olduğu gibi kabul edilmesi ile mucizeye şahit etme olayını karşılaştırmıştır. Hume'un tanıklık ilkesine getirilen bu eleştiri, büyük halk kitlelerinin bizzat tanıklık etmeden kabul etmesi ile mucizeye bizzat tanıklık eden halk kitesini karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmanın ne kadar sağlıklı olduğu tartışılır.¹⁹⁴

Burada belirtmek istenen şey tabikî mucizenin bilimsel bir gerçeklik taşıması değildir. Asıl istenen şey bir olayın gerçekliğinin kişi sayısına göre ölçülemeyeceğidir. Çok

---

¹⁹³ Hume, *a.g.e.*, 91-93.

¹⁹⁴ Richard Swinburne, *Mucize Kavramı*, Çev. Aydın Işık, İz Yayıncılık, İstanbul; 2012, 81-87.

sayıda insan inanıyor diye bir şeye doğru, az sayıda insan inanıyor diye başka bir şeye yanlış olduğunu belirtmek doğru değildir.

Hume'un diğer bir ölçütü insanların dürüstlüğüdür. İnsanların doğru sözlü olması, kimseyi aldatmaması, saygınlığı hakkında kesin bilgiye sahip olmak ne kadar mümkündür? İnsanların sağduyulu olması, iyi bir eğitim alması ve iyi derecede bir bilgi birikimine sahip olması hakkında kesin bilgilere ulaşmak mümkün müdür?

Filozofun mucize konusunda başka bir ölçütü de iyi bilinen bir yerde meydana gelmesi gerektiğidir. Hz. İsa'nın mucizelerini gerçekleştirirken ve birçok insanın bu mucizelere tanık olurken tarih boyunca iyi bilinen bir yer olan Kudüs'te bu olayların gerçekleştiği unutulmamalıdır. Hume, bu konudaki ölçütünde Kudüs'ün herkes tarafından bilinir bir yer olduğunu atlamış göz arda etmiş görülmektedir.

Hume'un mucize konusunda getirdiği bir diğer eleştiri ise; insanın doğasında olağan üstü şeylere inanma eğiliminin olduğudur. Kendi cümleleri ile: “mucizelerden doğan şaşma ve hayret tutkusu hoş bir duygu olduğundan, kaynağını meydana getiren olayların inanılmasına doğru belirgin bir eğilim sağlar. Ve bu o kadar ileri gider ki, bu zevki doğrudan doğruya duyamayanlar ve kendilerine anlatılan bu mucizevî olaylara inanamayanlar bile, dolaylı olarak ya da yansımayla, bu tatminden pay almaktan yine de çok hoşlanırlar ve başkalarının hayranlığını uyandırmaktan gurur ve zevk alırlar”¹⁹⁵ demektedir.

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere insanın fitratında mucizevî olaylara eğilimi vardır. Dinin bu eğilimi kuvvetlendirdiğini belirten Hume, insanın doğal eğiliminden dolayı böyle şeyleri söylediğini iddia ederek reddetmektedir.

Hume, bütün mucizelerin cahil ve barbar kavimlerde gerçekleşmesinin bir önyargı oluşturduğunu belirtir. Barbar ve cahil kavimlerde olağanüstü olaylar ne kadar fazla ise eğitilmiş aydınlarda olağanüstü olaylara inanma oranı azalmaktadır.¹⁹⁶ Mucizelerin eğitimsiz, barbar ve cahil insanlar tarafından kaydedilmesi de onların güvenilirmez olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim ilkel insanlar tarafından kaydedilenler, bugün tarihçiler tarafından belge olarak kullanılmaktadır.¹⁹⁷

Filozofun mucizeye getirdiği bir diğer eleştiri de farklı dinlerde farklı mucizeler olduğudur. Mucizelerin farklı dinlerde farklı olması onların gerçek olmadığını

---

¹⁹⁵ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 95.

¹⁹⁶ Hume, *a.g.e.*, 97.

¹⁹⁷ İmamoğlu, *Tanrı'nın Doğası ve Mucizenin İmkânı*, 112.

göstermekle birlikte mucizeleri delil olarak kullanan dinlerin de kendi sistemlerini çöktürmektedir. “Rakip bir sistemi yok ederken, o sistemin dayandığı mucizelerin geçerliliğini de yıkar”.¹⁹⁸ Hume’un bu eleştiriyi yaparken Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim gibi kutsal kitapları bulunan dinlerin ortak öğretileri ve mucizeleri bulunduğunu göz arda ettiği görülmektedir. R. Swinburne’ün de belirttiği gibi, “ farklı dinlerde farklı mucizelerin olması, o dinlerin ve mucizelerin geçersizliğini değil, bu dinlerin taraftarlarının ihtiyaçlarıyla ilgilenen bir Tanrı’nın var olduğunu göstermektedir”.¹⁹⁹ Bu konuda Swinburne dinlerin pratik fayda ve sosyolojik gerçeklikleri açısından haklı olarak görülmektedir.

Hume’un mucizenin reddi konusunda getirmiş olduğu eleştirileri özetleyecek olursak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mucize, doğa yasasının ihlalidir.
2. Hume, mucizeye tanıklık edenlerin ne derece güvenilir olduğunu sorgulamaktadır.
3. Farklı dinlerde farklı mucizelerin olması mucizenin kendisini çürütmektedir.
4. Hume, mucizelerin olduğunu iddia eden kavimlerin cahil ve barbar olması sebebiyle mucizenin güvenilir olmayacağını düşünmektedir.
5. Son olarak bir mucizenin gerçekleşmesi için hemen herkesin bildiği bir yerde ve güvenilir bir insan tarafından meydana getirilmiş olmalıdır.

3.4. John Locke ve David Hume Karşılaştırması

Locke ve Hume’un nesnellik düşüncelerini ele alıtan sonra karşılaştırmalı bir değerlendirmeye geçebiliriz. Locke, basit veya karmaşık düşünce üretimi neden üretildiği de etki olarak değerlendirirken Hume, eski bir ideden yola çıkarak yeni bir idenin oluşmasını, gözlemlenen şeyden henüz gözlemlenmemiş olana imkan olarak değerlendirmektedir.

Locke, insanlardaki nedensellik düşüncesinin temelini nesnenin kendisinde bulunan niteliği ile özlerinden kaynaklandığını açıklamaktadır. Hume ise Locke’dan farklı bir açıklama getirmiştir. Hume’a göre insanlar nesnelere arasında benzerlik gözlemlendiği zaman bu nesne de -her ne kadar nicelik ve niteliklerinde farklılık olsa da- tümüne benzer bir ad verildiğini ifade etmektedir.

---

¹⁹⁸ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 99

¹⁹⁹ Swinburne, *a.g.e.*, 55.

Locke nesnede meydana gelen değişiklik oluşmadan önce o nesnede nasıl bir değişim olacağını bilemeyeceğimizi ifade etmektedir. Hume ise nesnedeki değişimin alışkanlıklar sonucunda genel bir çıkarım yapılacağını belirtir. Bununla birlikte her iki filozof da nesnelerdeki bu değişimin aynı şekilde devam etmeyeceğini her zaman aynı nedenlerin aynı sonucu doğurmayacağı düşüncesini savunmuşlardır. Bu savın kaynağını Locke insanın sınırlı bilgiye sahip olmasına bağlarken Hume, sadece alışkanlıkların, artarda gelmesinin ve bitirişik olmasının dışında bir şey olmadığını düşünmektedir.

Locke, tabiattaki nesnelerin birbirlerini etkilemesini ve bil-kuvve olarak barındırdığı şeyin etki ile ortaya çıkmasını kabul ederken Hume'un nedensellik anlayışında nesnel arasında herhangi bir etkileşimi kabul etmediğini görmekteyiz. Olguların sıralı halinde oluşmasının onlar arasında zorunluluk doğurmayacağını her iki filozof da kabul etmektedir. Bunun yanında her iki filozofun da nedenselliği zihinsel bir işlev olarak değerlendirdiğini anlamaktayız.

İki filozofun nedensellik konusunda ayrıldığı belki de en önemli konulardan birisi de Tanrı anlayışlarıdır. Locke, nesnelerdeki değişimi bir hiyerarşi olarak sıralamaktadır. Bu hiyerarşinin en üstünde Tanrı vardır ve Tanrı bütün nesneleri etkileyen ama hiç bir şeyden etkilenmeyen konumdadır. Hume, Locke'un aksine nedensellik anlayışında Tanrı kavramına yer vermez. Locke, insan bilgisinin sınırlı olmasından dolayı Tanrı hakkında sınırlı bir bilgi elde edilebileceğini düşünmektedir. Sınırlı bilgi ile sınırsız bir varlığın bilgisine ulaşamaz. Tanrı'nın sınırsız olması O'nun hakkında kesin bilgilere ulaşılmasına engeldir. Bunun için Locke vahyi kabul etmektedir. Vahiy ise insana bilmediğini öğretmek için Tanrı'nın kullandığı bir araçtır. Hume ise bu durumun tamamen karışısında yer almıştır.

Mucize kavramına gelindiğinde her iki filozof da mucizeyi doğa yasalarının ihlali olarak değerlendirmektedir. Fakat mucizeyi Hume doğa yasalarının ihlali olması sebebi ile reddederken Locke aksine bir tavır sergilemiştir. Locke, bilginin tek kaynığını tecrübe olarak değerlendirirken, vahiy ve mucize gibi dini kavramlara gelindiğinde neredeyse bir teolog olarak değerlendirilebilir. Filozof, mucize kavramını vahiy aldığı iddia eden kişinin en büyük delili olarak değerlendirmiştir. O ayrıca mucize kavramını hıristiyanlığın devamlılığını sağlamak için zorunlu olarak görmektedir. Mucizenin kanıtlanmasında en önemli ilkesi ise tanıklık ilkesidir. İnsanlar arasında görüş birliğinin olması, mucizeye şahit olanların sayısının artması, hafızalarının güçlü olması ve

birbirlerinin aksi iddialarda bulunmaması Locku'un mucize kavramı için yeterli delillerdir. Hume, bu düşüncenin aksine tanıklık ilkesini yetersiz görmekte ve eleştirisinin büyük kısmını bu ilke üzerinden yapmaktadır. Bununla birlikte, mucizenin barbar kavimlerde olması, herkesçe bilinen bir bölgede olmaması, farklı dinlerde farklı mucizelerin gerçekleşmesi gibi konuları değerlendirerek reddetme yoluna gitmiştir.

Mucize konusunda her iki filozof da neredeyse tamamen zıt görüşler sunmuşlardır. Ortak olarak savundukları belki de tek şey mucizeyi doğa yasalarının ihlali olarak görmeleridir.

Görüldüğü üzere her iki filozof da bazı konularda fikir birliği yaparken bazı noktalara gelindiğinde tamane zıt görüşler sunmuşlardır. Hem Locke hem de Hume özellikle mucize kavramı konusunda başlangıç noktaları aynı iken, ulaştıkları sonuç farklıdır. Locke mucize Tanrının varlığına delil olarak görmüş Hume ise mucizeyi tamamıyla reddetme yoluna gitmiştir. Fakat nedensellik ve mucize konularında Hume'un kendisi ile çeliştiğini görmekteyiz.

SONUÇ

Aydınlanma döneminin başlamasında büyük bir etkiye sahip olan Locke'un ele aldığı nedensellik aslında Hume'un felsefesinin kökenini oluşturmaktadır. Her iki filozofun epistemolojisinde de tecrübe, bilginin tek kaynağını oluşturmakta ve izlenimler de tecrübelerin içeriğini meydana getirmektedir. Hem Locke hem de Hume, bilginin elde edilmesini değerlendirirken, izlenim ve idea kavramını kullanmaktadır. Onlar açısından izlenimler de tecrübelerin içeriğini meydana getirmektedir.

Locke'a göre başlangıçta zihnin doğuştan getirdiği bir şey yoktur yani boş bir levhadır. Bilgi tecrübeler sonucunda elde edilir. Hume da aynı şekilde düşünmektedir. Locke'ın görüşlerinden edindiği bilginin aslına ilişkin kendine iat düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde sınıflandırmıştır. Hume, zihnin algılarını, ideler ve izlenimler olarak ikiye ayırmaktadır. Burada canlılık ve kuvvet derecelerinin ayırım hakkında belirleyici olduğunu görüyoruz. Ona göre algılar zihne az canlı ve daha az kuvvetle giriyor ise "ide"dir daha büyük bir kuvvet ve daha canlılıkla giriyorsa "izlenim"dir. Locke'da ise bu ayırım idelerin ikiye ayrılması şeklinde karşımıza çıkar. Hume'un, bundan sonra yaptığı izlenimleri ve ideleri basit ve bileşik olarak bir ayırma daha tabi tutmaktır.

Hume ayrıca Locke'dan farklı olarak izlenimleri, dış duyum izlenimleri ile iç duyum izlenimleri bakımından ikili bir ayırma tabi tutmak olmuştur. Zihinde dış duyum izlenimleri aracılığıyla idealar üretilir, üretilen bu ideaların işlenmesi sayesinde de iç duyum izlenimleri oluşmaktadır. Hume'a göre nasıl ki dış duyum izlenimleri bellek ile hayal gücünde kopyalanarak idealar üretilirse iç duyum izlenimleri de bu şekilde üretilir. Zihnin ideaları işleme sürecinde üç çağrışım ilkesi kullandığı anlaşılmaktadır. Bu ilkeler; benzerlik, zamanda ya da mekânda bitişiklik ile neden ya da etkidir .

Ampirist olan Locke ve Hume, nedenselliği tamamıyla epistemolojik bir kategori olarak değerlendirir. Locke, nedenselliği eşyanın kendilerinin bir özelliği olarak değerlendirirken Hume, eşyanın kendisinde bulunan bir özellik olarak görmez. Bununla birlikte her iki filozof da nedenselliğin yalnızca onlara ilişkin algı ve bilgimizle ilgili olduğunu düşünür.

Locke ve Hume, ide sözcüğünü nesnenin belirleyici niteliklerinden oluşan 'kavram' sözcüğü karşılığında kullanır. İki filozof da "altın" idesini örnek olarak kullanmıştır. Locke için altın idesi ateşte erimek, ancak tükenmemek, altın suyunda çözülmek şeklinde görülmektedir. Rengi ve ağırlığı ile altının insandaki karmaşık idesini oluşturan

bir ide olarak ortaya çıkar. Hume'da ise altın idesi ilk olarak sarı renk, ağırlık, işlenebilirlik, eriyebilirlik iken onun altın suyunda çözülmesi ise diğer niteliklere eklenmektedir.

Locke'un, bilginin nasıl elde edildiğine dair görüşleri Hume'un felsefesinde önemli bir yer oluşturur. Aynı şekilde Hume, nedensellik ile ilgili fikirlerinin kökenini Locke'dan almıştır. Locke'un nedensellik değerlendirmesinde bazı eksiklikler görülmekle birlikte Hume, bu eksiklikleri ayrıntılı bir şekilde ele alır. İki filozof da bilginin elde edilmesinde tecrübeyi kaynak gösterdikleri gibi nedensellikte de tecrübeyi ana unsur olarak ele alırlar.

Locke'un nedensellik araştırmasına bakıldığında, neden ve etki ilişkisi gözlemlenen tikel şeylerden, niteliklerden ve özlerden kazanıldığı görülür. İki nesne bir araya geldiklerinde neden ve etkinin meydana getirdiği değişiklik, etkilenen nesnede bulunan başka bir özelliğin ortaya çıkmasını sağlar. Locke'un önemle üzerinde durduğu nokta, nesnede oluşan değişikliğin aslında nesnenin kendi özünde bulunan başka bir özellik olduğudur. Buna "güç" veya "adsal öz" adını vermiştir.

Hume da Locke gibi nedenselliğin tecrübe sonucunda elde edildiğini düşünür. Fakat Hume'un tecrübe değerlendirmesi Locke'dan biraz farklılık gösterir. Hume'a göre insanoğlu, sürekli bir arada gözlemlemiş olduğu tecrübelerinin, daha sonrasında da aynı şekilde devam edeceğine ilişkin bir inanç beslemektedir. Bahsedilen iki olayın peşpeşe gelmesi, bunda sürekli gözlenmesi ile düzenli oluşu, kişilerde olaylar arasında zorunlu olarak bir bağıntının varlığı düşüncesini akla getirir. İşte bu da insandaki nedensellik ideasının temelini oluşturur.

Locke, nedenselliği; birincil nitelikler, ikincil nitelikler ve güçler kavramları çerçevesinde değerlendirmektedir. Nesnelere; katılık, şekil, hareket veya hareketsizlik nesnelere yalın idelerini ise kökensel ya da birincil nitelik olarak ayırmıştır. Hume ise, nesnelereki değişikliğin sadece bir alışkanlıktan ve neden ve etkinin sürekli birlikteliğinden kaynaklandığını belirtir. Locke'da niteliklerden ayrı olarak 'güçler' diye düşünülen üçüncü bir tür daha vardır. Bu tür özünde birincil ve ikincil niteliklerdeki kadar gerçeklik taşımamaktadır. Bahsedilen güçler Locke'un nedenselliğinde görebilirken Hume'da görülmez. Hume'un nedensellik değerlendirmesinde nesnelereki değişim ile ilgili cisimlerin özellikleri hakkında herhangi bir değerlendirmesine rastlayamadık.

Hume, neden- etki ilişkisinin epistemolojik temelini, bu ikisinin sürekli birlikteliği olarak belirlemiştir. Sürekli birliktelik kavramına bakıldığında, Hume, nedenselliği nesnelere sürekli birlikte gözlemlenmelerine rağmen aralarında nedensel bir bağ gözlemlenemeyen olayların da var olduğu görüşüne dayanarak karşı çıkmıştır. Hume, nedensel olan sürekli birliktelik nedensel olmayan sürekli birliktelik ayrımını getirmiş bunu da inanç farklılığı ile belirginleştirerek göstermeye çalışmıştır.

Locke, neden ve etki sonucunda gerçekleşen değişikliğin algılardan kaynaklandığını düşünmektedir. Hume'un nedensellik araştırmasında da bu şekilde bir açıklama görmekteyiz. Bununla birlikte Locke; nesnelere, değişiklik yapabilme veya değişikliği kabul etme şeklinde iki türe ayırarak inceler. Ona göre nesnelere gerçekleşen değişiklikler, aslında nesnelere kendilerinde bulunan başka bir özelliğin ortaya çıkmasıdır. Hume'da ise nesnelere gerçekleşen değişikliğe dair nesnenin etkiyi alması veya kabul etmesi ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.

Hume'un değerlendirmiş olduğu nedensellik kavramında, hiçbir zorunlu bağıntı yoktur. Nesnelere arasındaki ilişkilere bakıldığında bu ilişkilerin zaman ve uzayda bitişiklik ve ardışıklıktan kaynaklandığı görülmektedir. Bu sebepten kişilerde zorunlu bir bağıntı olduğu düşüncesi meydana gelir. Bu bağıntı sebebi ile bir olayın diğer bir olayla bağıntılı (sebebi-sonuç) olduğu düşünülür. Olgulara ilişkin bilgiler sadece tecrübe ile elde edilir. Oysa burada aslında görülen tek şey sürekli birlikteliktir.

Hume'a göre bununla birlikte neden etki ilişkisinin düzenliliğinin değişmesi söz konusu olduğundan bu kavram zorunluluk içermemektedir. Ancak zorunluluk içermiyor olması son derece önemli olan bu kavramın yok sayılması anlamına da gelmez. Çünkü olgu sorunları hakkındaki bütün bilgiler tecrübe kaynaklı olduğu için nedensellik ilişkisi zorunlu olmasa da insan hayatının önemli bir kavram ikilisi olacaktır.

Hume'un ileri sürdüğü nedensellik ideası, neden etki ilişkisine dair zorunlu bağlantı ideamızın, sürekli birlikte gözlemlenmesinden doğmuş olan bir ideadır. Hume'un nedensel ilişkileri sürekli birliktelik olarak görmesi, dış nesnelere algıdaki özelliğinden ibarettir.

Locke, nedenselliği tarif ederken, düşünceler arasında bir ilişki olduğunu ve bu sebepten onu zihinsel bir yapı olarak düşünür. Yani, nesnelere birbirlerini etkilemesi, onların özlerinin diğer özleri etkileyerek kişilerde düşünceler üretmesidir. Sonuçta Locke,

varolmaya başlayan şeyleri etkiler diye adlandırırken bu varoluşa yol açan şeyleri de nedenler olarak görmektedir.

Hume'a göre nedensellik ve zorunlu bağıntı fikri, bizim alışkanlıklarımızdan kaynaklanır. Herhangi bir olayda birini neden, diğerini de onun sonucuymuş gibi varsaymamız, daha önceden bu ikisi arasında, “ayrılmaz bir bağ vardır” düşüncemizden kaynaklanmaktadır. Ateşin yakıcılık özelliği ile ilgili olarak “her ne zaman ateş var ise yakar” önermesi bir zorunluluk içermez. Buna karşın geçmişten edindiğimiz tecrübemiz, ateşin yakıcılığına dair bizim düşüncemizi şekillendirmiştir.

Nedensellik ile ilgili Locke zihnin ideaların bazen duyular üzerinde dış nesnelere bıraktığı izlenimler, bazen de kendi istemiyle sürekli bir değişim içinde olduğunu gözlemlediğini söyler. Bu gözlemi yapan zihin aynı koşullar altında gelecekte de aynı şeylerin, benzer yollarla yinelenebileceği düşüncesine ulaşır. Hume ‘*İnceleme*’inde, insanoğlunun, olgulara ilişkin bilgisinin tümünün neden-etki ilişkisinden kaynaklandığını tespit etmiştir. Bu ilişkiye dair bilginin ise a priori olarak değil, tecrübe yolu ile edindiğimizi söyler. İki olay arasındaki ilişki bitişiklik, ardışıklık ve sürekli birlikteliktir, başka bir şey değildir. Bu bağlamdan hareketle, neden- etki bağıntısının nesnel gerçekliğinin, yani zorunluluğunun gösterilemez olduğunu tespit eder. Bir sonraki aşamada ise “*Soruşturma*”sında, felsefenin son derece önemli bir kavramı olan, alışkanlık kavramına ulaşır.

Hume'un felsefesinde her bilginin nesnel bir izlenimi vardır. İzlenimi olmayan bir şey bilginin konusu olamaz. Böyle bir yaklaşımla nedensellik konusunu araştıran Hume, nedenin sonucu meydana getirdiğine dair bir kanıtın olmadığını düşünür. Çünkü neden ve etki birbirinden bağımsız iki olgudur. İki olgu arasında gerçekleştiği iddia edilen zorunluluğun tecrübe edilebilir bir şey olmadığına göre “her neden bir etki doğurur” ya da “benzer nedenler benzer sonuçları meydana getirir” şeklindeki yargılar geçerliliğini yitirir. Fakat Hume, neden ile sonuç arasında bir ilişki olmadığını ya da olmaması gerektiğini iddia etmemektedir. Asıl söylemek istediği şey, böyle bir bağın varlığını epistemolojik olarak tahlil ederek psikolojik bir kavrama ulaştırmaktır. Yani a priori bir kesinlik yoktur.

Hume'a göre nesnelere var olan neden etki ilişkisi ancak kişiye bir bitişiklik, birliktelik ve ardıllık hakkında bilgi verir. Bu tür bir nedensellik inancı, geleceğin bilgisine de tecrübe ile ulaşılabileceğini düşündürür. Ancak tüm bunlar sadece bir alışkanlıktan

ibarettir. Söylenmek istenen şey Hume'a göre nedenler ve etkiler hakkındaki bütün akıl yürütmelerin kaynağı alışkanlıklardır. Bu konuda inanç bizi bilinçli kılar.

Hume'a göre sürekli birliktelik konusunda, neden-etki ilişkisine dair gözlenebilecek yegane şey, bu olayların her zaman bir arada sadece gözlemlenmesidir. Bunu temellendirdiği şey ise, ilk kez karşılaşılan bir olayın etkisinin ne olacağı konusunda herhangi bir şey söylenemiyor olmasıdır. Sadece daha fazla sayıda olayın sürekli birlikteliklerinin ardından bu düşünceyi elde edilir.

Locke, cisimlerin ikincil nitelikleri ve güçlerini, birincil nitelikler ya da duyu algılarının duyu organlarına bağılıkları aracılığıyla açıklar. Locke'un burada öngöründe bulunduğu yalnızca fiziksel yasada saklı olan edilgin ve çıkarılabilir güçtür.

Hume'a göre nesnelere düşündüğümüz zaman onların gelecekte nasıl olacağına dair içimize sinmesini gerektiren herhangi bir güvenilir veri bulunmamaktadır. Bunun sonucunda Hume, neden ve etki bağıntısının nesnel geçerliliğine dair bir işaretin olamayacağını belirtir. O, nedensellik diye bir kavramın bizde var olmasına bakarak bu kavrama dair kaynak araştırması üzerinde durmuştur. Her zaman beraber görülen bir nedenin birkaç kez gözlemlenmiş olması dolayısıyla bu olayların bağıntısına dair alışkanlık kazanımış oluruz. Bu alışkanlıkla beraber, her zaman birlikte görülen olayların sonraki zamanlarda da bu birlikteliğini devam ettireceğine inanılır. Buna göre geçmişte gerçekleşen bir A ve B olayında, A'yı yeniden gözlemlediğimizde zihnimiz B olayına geçiş yapar. Bu birlikteliğin sürekliliği ve düzenliliği bu iki olay arasında zorunlu bir bağıntı düşüncesini uyandırır.

Geçmiş tecrübelerimizin gelecek hakkındaki yargılarımızı şekillendirip şekillendirmeyeceği sorusu, Hume'un zorunluluk hakkındaki tavrında cevap bulmaktadır. Eğer zorunlu bir nedensellik düşüncesi kabul edilmiş olsaydı, bu sorunun cevabı evet olurdu. Fakat Hume, determinist bir alem ve bilgi görüşüne ulaştıracak olan sonuca, zorunluluğu eleştirerek karşı çıkmıştır.

Neden ve etki arasındaki ilişkinin sonucunda gerçekleşen nedensellik düşüncesinin her zaman doğru ve zorunlu olduğunu söylemek mümkün müdür? Ne Locke açısından ne de Hume açısından bu şekilde bir doğruluk ve zorunluluk mümkündür. Nedensellik ile ilgili olarak sadece gözlemlenmiş olan olgular arasındaki ilişkiden doğan bir inancımız vardır. Fakat neden etki arasındaki ilişkinin bu zamana kadar gerçekleşmesi bundan sonra da aynı şekilde olması anlamına gelmemektedir.

Locke'un, nedensellik değerlendirmesinde öne çıkan şey nesnelere kendilerinde bulunan başka bir özelliğin ortaya çıkmasıdır. Bu noktada Hume ise; nesnelere birbirlerini etkilemelerini daha doğru bir ifade ile bu etkilerin dahi kişilerin alışkanlıklarına ağırlık vererek açıklamasıdır.

Locke'a göre şeylerin hareketlerini hiçbir zaman bilemememizin nedeni insan yetilerinin sınırlı olmasıdır. Genel olarak şeylerin hacim, şekil ve hareket idelerinin verilerine sahip olsak da tikel hacim, şekil ve hareketlerinin idelerini asla bilemeyiz. Yani Locke'un söylediği insanın sınırları yetilere sahip olduğu için gerçekte hakikati bilemeyeceğidir.

Locke, nedensellik ilkesinde Tanrı'yı her şeyin en üstün nedeni olarak değerlendirdiği için okasyonalist (vesileci) bir görüş açısına sahiptir. Hume açısından bu şekilde düşünemeyiz. Çünkü o, nesnelere birbirlerine etkileri hakkında sadece bizim alışkanlıklarımızdan kaynaklandığını düşünmektedir.

Hem Hume hem de Locke iki nesne arasındaki nedensel ilişkinin idealarda keşfedilemeyeceğini belirtmektedir. Dolayısıyla neden ile sonuç akıl yürütmeye ya da refleksiyonla değil yalnızca tecrübeyle gözlemlenebilmektedir. "Başlayan şeylerin bir nedeni olmalı" mantıksal önermesindeki gibi bir kesinlik söz konusu değildir.

Kartezyen felsefede, Skolâstiklerin felsefesinde olduğu gibi, mantıksal bağıntılar zorunlu olduğu için neden ve sonuç bağıntısı da zorunlu olarak görülmekteydi. Aydınlanma döneminde Locke bu görüşe bir eleştiri getirmiştir. Hume'da Kartezyen ve skolastiklerin felsefesindeki zorunluluk anlayışına iyi bir meydan okuma ile cevap vermiştir. Bu açıdan modern nedensellik felsefesini Hume ile başlatmak mümkündür.

Locke'un nedensellik ile ilgili değerlendirmelerinde eksik olan bir konu da Hume'un ağırlık verdiği "zamanda ve mekânda" bitişikliklerdir. Locke, nesnelere değişikliğin neden sonucunda çıktığını ifade etmesine rağmen, bunların zaman ve mekânda bir arada olmasına dair bir şey belirtmemiştir. Hume ise, nedenselliğinin büyük bir kısmını bunun üzerine bina etmektedir.

Sonuç olarak nedensellik hakkında Locke'un tam açıklamamış olduğu, Berkeley'in kısmen tamamlamaya uğraştığı veya eksikleri gidermeye çalıştığı noktada Hume, bu eksiklikleri ortadan kaldırmada oldukça başarılı olmuştur.

Locke, mucizeyi olağanüstü bir olay ve insanın yapamayacağı kadar güçlü bir şekilde aciz bırakan şey olarak açıklamaktadır. Locke'a göre mucizenin gerçek olup olmadığını

anlamak için ne kadar güçlü olduğunu göstermesiyle ortaya çıkar. Bunun için en açık örnek olarak da Hz. Musa'nın sihirbazların yaptıkları büyüden daha üstün bir mucize gerçekleştirmesi olarak göstermektedir.

Locke'un araştırmalarımız sonucunda mucize kavramının varlığı veya yokluğunu tartışmadığını gördük. Söylemek istediğimiz şey mucizeyi tartışmaksızın kabul etmektedir. Bununla birlikte Hıristiyanlık da varlığını koruyabilmek için mucizeye ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç din açısından güçlü bir siyasi iktidarın korumasına geçene kadar devam etmiştir. Roma gibi güçlü bir imparatorluk Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra mucizenin varlığını devam ettirmesine ihtiyaç kalmamıştır.

Hume, mucize konusunda Locke'dan çoğu yerde farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Bekli de iki filozofun ortak olduğu tek nokta mucizeyi doğa yasalarının ihlali olarak değerlendirmeleridir. Fakat bu doğa yasalarının ihlalini Locke kabul ederken Hume bu yasaya binaen reddetmektedir.

Doğa yasalarına aykırı olduğu için Tanrı'nın kendi koyduğu kuralları yok saymasını reddeden Hume, nedensellik açıklamasında da değindiğimiz gibi doğada bir yasanın olmadığını her şeyin sadece artarda ve sürekli bir arada gelmesinden kaynaklandığını belirterek kendisiyle çelişen düşünceler ortaya koyduğunu görmekteyiz.

Locke'da göremediğimiz fakat Hume'un açıklamalarında gördüğümüz başka bir nokta da Hume'un reddetmek için kullanmış olduğu tanıklık ilkesidir. Hume mucizeye inanmak yeterli bir sayıda tanığın olmadığını düşünmektedir. Bu tanıklık ilkesine ek olarak, herkesin iyi bildiği güvenilir bir ortamda gerçekleşmesi gerekir ki bir mucizenin varlığı olsun. Fakat Hume mucizelerin büyük çoğunluğunun herkesin bildiği bir yerde olmadığını üstelik barbar toplumlarda gerçekleştiğini belirtmektedir. Hume'un mucizeye getirdiği tanıklık ilkesinden sonraki en kuvvetli eleştirisi bu gözükmektedir.

Anladığımız kadarıyla Locke, nedenselliği bir filozof olarak ele almış sıra mucize kavramına geldiğinde bir teolog gibi hareket etmektedir. Her iki filozof da mucize kavramını farklı açılardan değerlendirme konusu yapmaktadır.

Hume'un nedensellik ve mucize kavramları ülkemizde çokça çalışılmıştır. Buna rağmen Aydınlanma Döneminin önemli bir filozofu olan Locke'un nedensellik ve mucize konusundaki düşüncelerine gerekli ilgi gösterilmemiştir. Bu alanda yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak empiristlerin zihnin dışında bir dünyanın temellendirilmesi konusundaki sepiik yaklaşımı modern felsefedeki açılımları etkilemiştir. Bilim adamlarının yaklaşımı ile felsefecilerin bu konudaki yaklaşımı birbirinden ayrılmış Karl Popper ve devamında Thomas Kuhn'un açıklamalarıyla konuya farklı yaklaşımlar kendini göstermiştir. Bir anlamda Platon ve Aristoteles ile başlayan bilimin metafizik karakteri ilkin Locke devamında Hume ile darbe almış ve özellikle Willard Van Orman Quine (1908-2000) gibi filozoflarca bu anlayış ağdaş dönemde zirvesine taşınmıştır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1998).
- Aristoteles, *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2014).
- Aydın, Azmi, *David Hume'un Nedensellik Kavramı*, (Ankara: Yüksek Lisans Tezi, 2000).
- Aydın, Hasan, "Gazzali ve David Hume'da Nedensellik Kuramı", (Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun: Sayı: 16, 2003).
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Say Yayıncılık, 2015).
- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi Çağdaş Felsefe Hobbes – Locke*, Çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınları, 1998).
- Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).
- Didier, Jean, *John Locke*, Çev. Atakan Altınörs, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2009).
- Ertürk, Ramazan, *Sûfi Tecrübenin Epistemolojisi Çağdaş Bir Yaklaşım*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2016).
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2014).
- Hantratty, Gerald, *Aydınlanma Filozofları Locke-Hume ve Berkeley*, çev: Tuncay İmamoğlu, Celal Büyük, (Anka Yayınları, İstanbul, 2002).
- Heisenberg, Werner, *Çağdaş Fizikte Doğa*, Çev. Vedat Günyol, Orhan Duru, (İstanbul: V Yayınları, 1987).
- Hume, David, *Din Üstüne*, Çev. Mete Tunçay, (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1995).
- Hume, David, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, Çev. Oruç Aruoba, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976).
- Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Ergün Baylan, (Ankara: Bilgesu Yayınları, 2015).
- İmamoğlu, Tuncay, *Tanrı'nın Doğasında Mucizenin İmkânı David Hume'un Antropomorfizm ve Mucize Eleştirisi*, (İstanbul, İz Yayıncılık, 2007).
- Kenny, Anthony, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi Modern Felsefenin Yükselişi*, Çev. Volkan Uzundağ, (İstanbul: Küre Yayınları, 2017).
- Koç, Yalçın, *Doğanın Kuantum Mekaniksel Betimlenmesi ve Ölçme Sorunu*, (İstanbul: Doktora Tezi, 1976).

- Kutluer, İhsan, “İlliyyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. XXII, 2001).
- Locke, John, *A Paraphrase and Notes On St. Paul's Epistle to the Ephesians*, (London, 1824)
- Locke, John, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, Çev. Meral Delikara Topçu, (Ankara: Öteki Yayınları, 2014).
- Locke, John, *The Reasonableness Of Christianity With A Discourse Of Miracles And Part Of A Thirt Letter Corcening Toleration*, Works VII.
- Newton, *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler)*, Çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınları, 1998).
- Russell, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi Modern Felsefe*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017).
- Sögütlü, İlyas, *İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset*, (Dergi Park, 2008, Sayı: 51-52).
- Swinburne, Richard, *Mucize Kavramı*, Çev. Dr. Aydın Işık, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012).
- Şekerci, Ahmet Erhan, *Aydınlanma ve Din İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*, (İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.)
- Şekerci, Ahmet Erhan, *Gazali ve David Hume'da Nedensellik*, (İstanbul: Doktora Tezi, 2015).
- Şimşek, İsmail, *Düşünce Tarihinde Tanrı'nın Özgürlüğü sorunu*, (Ankara: Elis Yayınları, 2017).
- Topçu, Nurettin, *Felsefe*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014).
- Uzun, Erkan – Uzun, Serkan, *Felsefe Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2008).
- Warburton, Nigel, *Klasiklerle Felsefe*, Çev. Ahmet Fehmi Yıldırım, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016).
- Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998).

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Hülya KARABURÇ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat Fakültesi
Makale ve Bildiriler	
1. Karaburç, Hülya, <i>John Lokca'da Mucize Kavramı</i> (Denizli: Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2019, Sayı:6).	